

አዲስ አበባ የኒሽርሲት
ድህረ ምረቃ ትምህርት ቤት

የአሮምኛ ሥነጽሁፍ ፈር

ጥላሁን ተሊላ

ሰኔ 1998 ዓ.ም.

ሰኔ 1998 ዓ.ም.

የአሮምኛ ሥነጽሁፍ ፈር

አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ
ድህረ ምረቃ ትምህርት ቤት

በቋንቋዎች ጥናት ተቋም
የኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ሥነጽሁፍ
ክፍል ትምህርት

ለኢትዮጵያ ሥነጽሁፎችና ፎክሎር ኤም. ኤ. ዲግሪ
ከፊል ማሟያነት የቀረበ ጥናት

በ
ጥላሁን ተሊላ

አማካሪ

ዮናስ አድማሱ (ዶ/ር)

ሰኔ 1998 ዓ.ም.

አዲስ አበባ የኒሽርሲቲ
ድህረ ምረቃ ትምህርት ቤት

የአሮምኛ ሥነጽሁፍ ፊር

በ
ጥላሁን ተሲላ

የፊተና ቦርድ አባላት

የዮሐንስ አሮምኛ

አማካሪ

የዮሐንስ አሮምኛ

ፊርማ

ዘረዘር ገብረሰጋ

ፊርማ

ዘረዘር ገብረሰጋ

ፊርማ

ሩቅራቅ ሩቅራቅ

ፊርማ

ሩቅራቅ ሩቅራቅ

ፊርማ

ምሥጋና

ይህንን ቋንቋ ስዚህ ደረጃ ለአብዛኛው ለርሞፕ ቡሉ

ይህ ሥራ በእኔ የተሠራ ይሁን እንጂ በቋንቋው ሥነጽሁፍ ላይ ለመስራት የነበረኝን ፍላጎት በማጎልበት፣ ዛሬ ለአለው ደረጃ ያደረሱት መምህራና አማካሪዬ ዶ/ር ዮናስ አድማሱ ናቸው። ስለመልካም ምክራቸው አመሰግናቸዋለሁ።

የጋምቤላ መምህራንና ጤና ሳይንስ ኮሌጅ በትምህርት ላይ እያለሁ መሉ ወጪዬን ስለሸፈነልኝ እንዲሁ አመሰግናለሁ።

መታሠቢያ

ገፅ

የገጽ 1	1
የገጽ 2	2
የገጽ 3	3
ይህንን ቋንቋ ለዚህ ደረጃ ለአበቁት ኦሮሞች ሁሉ፡-	4
1.1. የገጽ 4	1
1.2. የገጽ 9	11
1.3. የገጽ ለወንድሜ ተካልኝ ተሲላ ይሁንልኝ፡፡	12
1.4. የገጽ 7	12
1.5. የገጽ 7	12
2.1. የገጽ 13	13
2.2. የገጽ 24	24
የገጽ 28	28
4.1. የገጽ 35	35
4.1.1. Kussaa Gadoo (የገጽ 35)	35
4.1.2. Jenuaan (ሰላ ለሰ)	40
4.2. «የእርሶሙ» በገጽ 46	46
4.2.1. Jelbeebbii (ሙሳ)	46
4.2.2. Harwii (ሐዋ)	48
4.2.3. Kabin Wandoo Gudaa: Sabboonnaa Oromoo (በዚህ ዋና ገጽ ላይ)	53
4.2.4. Diikkanaan Duuba (በዚህ ገጽ ላይ)	57
4.2.5. Duzama Abbaa (የገጽ 58)	58

4.2.6. Suuraa Abdii (የአብዱ ፎቶ).....	61
4.3. የልዩነት ስነ ጽሁፎች:- አሮሚያና አስተዳደራዊ መልኩ	64
4.3.1. Dimammuu (ሰንበር).....	64
4.3.2. Dhiiga Dinomtte (የዘመን ባላንጣ).....	66
4.3.3. Yaadani (ያዳኒ).....	66
4.4. ባህል ተኮር ሥነጽሁፎች	70
4.4.1 የደራሲ አሰፋ ተፈራ ዲባባ ሥራዎች:-	70
4.4.2. Gurraacha Abbayaa (የአባይ ሻንቆ).....	76
4.4.3. Gumaa (ጉማ).....	81
4.5. ሌሎች ሥነ-ጽሁፎች.....	84
4.5.1. Godannisaa (ጠባላው).....	84
4.5.2. Kuudhaama Jaalalaa (የፍቅር ማተብ).....	89
ማጠቃለያ	94
ዋቢዎች	98
አባሪ -1.....	103
አባሪ -2.....	104

አጠቃሎ

እስከ አሁን ባለው መረጃ ጥቂት የእርምጃ ሀረጎችና ዐረፍተ ነገሮች ተፅዕኖ ለመጀመሪያ ጊዜ የታዩት እ.አ.አ. በ1805 ነው። ቋንቋው ከዚያ በኋላ እስከ 1983 ዓ.ም. ድረስ በተለያዩ ፊደላት ሲጠቀም ቆይቷል። ከ1983 ዓ.ም. ወዲህ ደግሞ ወደ እንደ ፊደል በመጠቀሙ በመጠንም በዓይነትም የበረከቱ ሥራዎችን አስነብቧል።

በመሆኑም ይህ ጥናት በዋናነት ከ1983 ዓ.ም. ወዲህ ባለው ጽሁፋዊ መልክ ላይ በማተኮር የተካሄደ ነው። ሆኖም ጽሁፋዊ ሃይቱን ለማየት እንዲቻል በቅኝት ደረጃ ከዚያ በፊት ያለውንም ዳስሏል። በዚህም መሠረት እስከ 1997 ዓ.ም. ያለውን የቋንቋውን ጽሁፋዊ እንቅስቃሴ በሁለት ክፍሏል። በተለያዩ ፊደላት ሲጠቀም የነበረውን ክፍል የመጀመሪያው የጽሁፍ ምዕራፍ (The First Phase of Afaan Oromo Writing) በሚል ሲያስቀምጥ ከ1983 ዓ.ም. ወዲህ ያለውን ደግሞ ሌላኛው ምዕራፍ (The Second Phase) በሚል ሰይሟል።

ከ1983 ዓ.ም. ወዲህ ያለው ወደ ተመሳሳይ አፃፃፍ በመጠቀሙ ከቀደመው ዘመን ይለያል። በዚህ አፃፃፍ ቋንቋው ለክልሉ የሥራና የትምህርት ቋንቋ ሆኗል፤ ለሥነ ጽሁፍ ቋንቋነትም በቅቷል። ከቀደመ ዘመን ጋር ሲታይ ጽሁፋዊ ገፅታው መጠነ ሰፊ ነው። በመሆኑም ይህ ጥናት በሥነ ጽሁፋዊው ላይ በመወሰን ምርመራ አድርጓል።

የጥናቱ ዓላማ ከ1983 - 1997 ዓ.ም. የቀረቡትን የቋንቋው ሥነጽሁፎች በሚያተኩሩባቸው ተመሳሳይ ጉዳዮች ሥር በዋናነት ማደራጀት እና መተንተን ነው። በዚህ መሠረት አሥራ ስምንት ሥራዎችን መርምሮ በአምስት ምድብ አኑሯል።

የቋንቋው ሥነጽሁፎች በተደረገባቸው ምርመራ አብዛኛዎቹ ከታተሙበት (ከታዩበት) ዘመን ወደ ኋላ በመሄድ የቀደመን ትውልድ የሚመለከቱ ሆነው ተገኝተዋል። በዚህም መሠረት ካተኮሩበት ዘመን አንፃር ከሩቅ ዘመን ወደቅርብ ተመድበዋል፤ ከዘመናቸውም ጋር ተስተያይተዋል።

በቁጥር ፣ ሁለት የቋንቋው ሥነ ጽሁፋዊ ሥራዎች በሀገራዊ መንፈስ የደርግን ዘመን የሚመለከቱ ሆነው ታይተዋል። በጭብጣቸውም ዘመኑ በወቅቱ ሥልጣን ላይ ለነበሩት ብቻ ማገልገሉን በአንፃሩ ሕብረተሰቡን መበደሉን ይገልጻሉ።

በሁለተኛ ምድብ ያሉት ከዘመነ እግዚአብሔር ኃይለሥላሴና ከዚያ በፊት ጀምረው እስከ ዘመነ ኢህአዴግ ይደርሳሉ። ትኩረታቸው ከኦሮሞ አንጻር ሆኖ የኦሮሞነትን ስሜት በማስረጃ ላይ ያነጣጥራል።

በሦስተኛው ወገን የተመደቡት ከ1984 ዓ.ም. ወዲህ ሕዝቡን ማዕከል በማድረግ በኦሮሞ ነጻነት ግንባርና የኦሮሞ ህዝብ ዴሞክራሲያዊ ድርጅት መካከል ያለውን ልዩነት ያነሳሉ። በዚህም የኦሮሞ ህዝብ ዴሞክራሲያዊ ድርጅትን ይኮንናሉ።

በመቀጠል በባህላዊ ጉዳዮች ላይ ትኩረት ያደረጉ ሥራዎች ሠፍረዋል። እነዚህ ባህልንና የፈጠራ ሥራን በማያያዝ የቀረቡ ናቸው። ባህልን ማስታወስ፣ ማኖር ፣ ለሥነ ጽሑፍ መጠቀም የሚለው ትኩረታቸው ነው።

በስተመጨረሻም የየራሳቸው ተተኪ ጉዳይ ያላቸው ሁለት ሥራዎች ለብቻ ተቀምጠዋል፤ የየራሳቸው ተናጠላዊ ጉዳይም፣ እራስን በመፈለግ ላይ ያተኮረና በማህበረሰባዊ ሕይወት ላይ የተመሰረተ እንደሆነ ታይቷል።

ሁሉም የቋንቋው ሥነጽሁፎች የቀደመን በማስታወስ ለአሁን ሕይወት ማሳያነት ተጠቅመዋል። በሥራዎቹ ውስጥ የማህበረሰቡ ባህል፣ ወግ፣ ልማድ፣ ሥርዓት ቀዳሚውን ከአሁን ሕይወት ጋር ለማያያዝ ውለዋል፤ ደራሲያኑም ለዙሀ ተግባር ተጠቅመዋል።

ምዕራፍ አንድ

1. የጥናቱ ዳራ

ይህ ክፍል የቋንቋውን ዳራ የሚያስታኝ ነው። የጥናቱ ትኩረት ከ1983 ዓ.ም. በኋላ ያለውን ዘመናዊ ሥነጽሁፍ የሚመለከት ቢሆንም ዘመናዊው ካለምንም መሸጋገሪያ አለመዘመኑ እርግጥ ነው።¹ ጀምሮ የቋንቋው ጽሁፋዊ መልክ፣ ጽሁፋዊ ገፅታ ከ1966 ዓ.ም. በፊት፣ እና ከ1966-1983 ዓ.ም. የሚለው በዚህ ይታያል።

በየትኛውም የቋንቋ ጥናት ቋንቋው መቼ መነገር ጀመረ? ከሚለው በተሻለ መች መፃፍ ጀመረ? ብሎ መጠየቁ ምላሽ ለማፈላለግ ይቀላል። ቀላልነቱ ግን አንፃራዊ ነው። በዚህን ወቅት፣ በዚህን ጊዜ፣ በዚህ ቦታ የሚለውን ማግኘት የሚቻል አይደለም። ቢቻል እንኳ በተጠቀሰው ቦታና ጊዜ ለመድረስ ምን እንዳስቻለው ወይም ለዚያ እንዳበቃው ማወቁ ቀላል አይሆንም። ምክንያቱም ካለ አንዳች ግፊት ወይም ሂደታዊ ዕድገት “ዱብ ዕዳ” ሆኖ አይወርድምና ነው።

ከአሮምኛ ቋንቋ አንፃር ያለውም ከዚህ ውጭ የሚሆን አይሆንም። የቋንቋው ጥናት በአውሮጳም በአፍሪካም በ1940ዎቹ እንደጀመረ ፍንጭ ሰጭ መረጃዎች አሉ።² በ1838 በጀመርመናዊው Karl Tuschek ተጀምሮ ሥራው በ1844 ሲታተም በወቅቱ ወደ ሸዋ

¹ “ዘመናዊ/ ዘመናዊ ሥነጽሁፍ” (Modern Literature) ስፊ ነው። በዚህ ሥራ ውስጥ ያለው ፍቺ ግን ምናባዊና ዘውጋዊ ሆነው የተፃፉ ግጥሞች ፣ ልቦለዶች፣ ተውኔቶችና አጫጭር ልቦለዶች የሚለውን ይገልጻል።

² በዚህ ሥራ ውስጥ «ዓ.ም.» የሚል ከተከተላቸው በስተቀር ሌሎቹ እ.አ.አ. የተፃፉ ናቸው። አብዛኛዎቹ የዚህ ሥራ ማዕከል የሆኑ ሥነ ጽሁፎች የታተሙት እ.አ.አ. ይመስላል። ሆኖም መንስኤው ለአሮምኛ ቋንቋ የላቲን ፊደል ከአውሮፓ በመመረጡ ዘመኑንም ከዚያው የመምረጥ አዝማሚያ አይደለም። ይልቅም ደራሲያኑ ኦሮሞ ከሀበሻ አቆጣጠር የተለየ የቀን አቆጣጠር ያለው መሆኑን መገንዘባቸው ነው። ምንጮች እንደሚጠቀሙት በአሮሞ ዘመን አቆጣጠር አንድ ዓመት 12 ወራት ፣ 354 ቀናት አሉት። እያንዳንዱ ወር ደግሞ 29.5 ቀናት ሲኖሩት ከእነዚያ ውስጥ 27ቱ የየራሳቸው ስም አሏቸው። እያንዳንዱም ቀናት በተዋረድ የሰው ልጅ ዕጣ ፈንታ ገላጭ ተደርገው ይወሰዳሉ። የዚህ ቀመር አዋቂዎች በማህበረሰቡ ዘንድ “አያንቱ” በሚል ስያሜ እንዲሟሟታወቁም እስከ አሁን የተፃፉ ምንጮች ይጠቀማሉ (Asafaa; 1997; Asfaw;1995, Asmerom;1973, Gadaa;1988, Hundasaa fi Toleraa; 1995, Wako; 1998)።

የመጣው ሚስቶናዊው Ludolf Kraf (1839) በ1840 ቀዳሚውን የቋንቋ ህትመታዊ ሥራ *An Imperfect Outline of the Elements of Galla[Oromo] Language* በሚል ርዕስ አሳትሟል (Mekuria,1994:92)::³

እስከአሁን ባለው መረጃ በክራፍ የቀረበው ይህ ሥራ የመጀመሪያው ሰፊ ስራ ነው። የሥራው ሂደት የተጀመረበት ወቅት ሲታሰብ በ1830ዎቹ (19ኛው ክፍለ ዘመን) እንቅስቃሴው እንደጀመረ ይስተዋላል። ከእነዚህ ቀደም ብሎ በ1805 የኦሮምኛን ዐረፍተ-ነገር ለመጻፍ የሞከረው የመጀመሪያው አውሮፓዊ ጀምስ ብሩስ እንደሆነ የሚገልፁም አሉ።

The First European to collect a few words and to make some attempts to develop sentence structure in Oromiffa was the Scottish traveler James Bruce who used the[Ge'ez] alphabet in his book *Travels to Discover the Source of the Nile* in 1805 (Feyissa,1996:21)::

ሆኖም በቋንቋው ተናጋሪ ዘንድ በተለይም በምሥራቅ ኦሮሚያ አካባቢ ከ1880ዎቹ ጀምሮ በተለይም የግብፅ በአካባቢው ከ1875-1885 (Mohammed, 2003:136) መንቀሳቀስና የእስልምና ሃይማኖት መስፋፋት ከጀመረበት ወቅት ጋር ሲተያይ የቋንቋው ጽሁፋዊ መሆን ከዚህ ቀደም ያለ ዕድሜ ሊኖረው እንደሚችል የዚህ ጥናት ባለቤት ይገምታል።

ከውጭ ሀገር አጥኝዎች ሌላ በመቀጠል በቋንቋው ባለቤቶች መከራዎች የተጀመሩትም በዚህ ክፍለ ዘመን ማገባደጃ ውስጥ ነው። መከራዎቻቸውም መፍትሔ ከማፈለግ ጋር የተያያዙም ነበር።

ተጨማሪም ሆኖ ለዚህ እንቅስቃሴ በጉልህ ምሳሌነት የሚጠቀሰው የአነስተኛ ነሲብ (አባ ገመቺስ) እና ቡድኑ (አሱቴር ገኖ፣ ሃርጼ (ፌቮን) አባ መጋል ፣ ሊዲያ ዲሞቦ (የኋላዋ አነስተኛ ባለቤት) ፣ ናትናኤል ፣ እስጢፋኖስ፣ ቦንጃ እና ሮሮ እንቅስቃሴ ነው (Hylander, 1969:84) ::

³ “[]” በዚህ ምልክት ውስጥ የተቀመጡ ቃላት፣ ሀረጎች፣ ዐረፍተ-ነገራት በዚህ ጥናት ባለቤት ከማህበራዊ፣ አውድ፣ ወይም ጽሁፋዊ አውድ አንጻር ተስማምተው የገቡ ናቸው።

ይህ ቡድን ከአበረከታቸው ሥራ ውስጥ ከዚህ ሥራ ጋር ባለው ዝምድና ጎልቶ የሚታየው በአነስተኛና አስቴር ገኖ በ1894 የታተመው ባለ 175 ገጽ መጽሐፍ ነው። የመጽሐፉ ርዕስ ጆልቶበ በርሲሳ (የንባብ ማስተማሪያ) የሚል ሆኖ ወደ 79 የሚደርሱ ታሪኮችና የቃል ግጥሞች የያዘ ነው። መጽሐፉ ከያዛቸው ውስጥ ሰገዳ ኦሮሞ (የኦሮሞ ፀሎት)ን የሚገልፀው የቃል ግጥም አንዱ ነው።

ከራ፡ ዋቅ፡ ደርቤ፡
ኤኙባ ነርጌ፡
ያ፡ ቀረ፡ ኤቦ፡
ዋቅ፡ገራ፡ ቤኮ፡

አድራሹን መንገድ ወደ ዋቃ
ማን ይሆን የሚያውቀው?
ሹል የጦር ጫፍ
ዋቃ የልብ አሳሽ

ሁምባ፡ ሁምባ፡ ያ፡ዋቅ፡
ሁምባ፡ ሁምባ፡ ያ፡ዋቅ፡

ሁምባ ሁምባ አንተ ፈጣሪ
ሁምባ ሁምባ አንተ ዋቃ
[በሚሰርፍ እንባ እንጠራሃለን]

አምቴ፡ ኑንገትኒ፡
ሁምባ፡ ሁምባ፡ ያ፡ዋቅ፡

ፈጥረህ አትጣለን
ሁምባ ሁምባ አምላካችን

ደገቴ፡ ኑንቡስኒ፡
ሁምባ፡ ሁምባ፡ ያ፡ዋቅ፡

ዘንግተህ አታሹልከን
ሁምባ ሁምባ አንተ ዋቃ

ዓባዬሳ፡ ኑጨሌኬቲ፡
እጃርቴ፡ ኑንዲጊን፡ ያ፡ ዋቅ፡

አንተ ጥሩ አባት ነህ፤ እኛ ጨሌዎችህ
ገንብተህ አተፍርሰን

ከብዴ፡ ኑንቡቅሲጊ፡ ያ፡ዋቅ፡።
እጅ፡ ቦአ፡ ኑኦልች፡ ያ፡ ዋቅ፡

ሞገስ ስጥተህ አትግፈፈን
ከምታነበ አይን ሰውረን

ገራ፡ ነአ፡ ኑኦልች፡ ያ፡ ዋቅ፡
ገርገርበአ፡ ኑኦልች፡ ያ፡ ዋቅ፡

ከሚደነግጥ አንጀት አርቀን
ከመለያየት ጠብቀን

ኑጳብካ፡ ያ፡ ረቢ፡
አከ፡ ሙካ፡ ያ፡ ረቢ፡።

አንተው ቋሚ አርገን
እንደ ዛፍ ትከለን።

(አነስተኛ ፊ አስቴር ፣ 1894:118-119)

በወቅቱ የተደረጉ እነዚህ ጥረቶች መሠረታዊ መሆናቸው ይስተዋላል። አንደኛው ቋንቋቸውን ጽሁፋዊ ለማድረግ የቋንቋው ባለቤቶች ለራሳቸው መጣራቸው ነው። ሁለተኛ ቋንቋቸውን በአካባቢው ባለው የአማርኛ ፊደላት ለመጻፍ ያለውን እንከን ማወቅ ሲሆን መፍትሔ ማፈላለጋቸው ደግሞ እንደሌላ ተጨማሪ ነጥብ ይታያል።

Onesimus added a new letter 'for a peculiar sound i.e. the [Oromo] language which is not found in Amharic. It is 'd' produced by retracing the tip of the tongue to the hard palate, a cerebral or suprarenal language' (Martin Nordfeldet in Hylander, 1969: 85).

ይህ ሂደት ቀጥሎ ቋንቋው በ1904/5 ለዘመናዊው ትምህርት ቤት (Modern Public School) መማሪያ ቋንቋ ለመብቃት ችሏል(Odaa, vol. 1:2, Mekuria, 1994:94-95):: በወቅቱ ዘመናዊ ትምህርቱም ሆነ ሃይማኖታዊው እንዲሁም በአስቴር ገኖ ይመራ የነበረው የቤት ለቤት የሴቶች ትምህርት በነጅ-ወለጋና አካባቢዋ ይደረግ የነበረው እንቅስቃሴ በራሳቸው በአሮሞዎች የተደረገ መሆኑ ከላይ የተነሳውን ሀሳብ ያጠናክራል:: በመከራያ እንደሠፈረው የአውሮጳውያን ስዊዳዊያን በወለጋና አካባቢዋ የደረሱት በ1922 እንቅስቃሴው በራሳቸው፣ በአሮሞዎች፣ ከተጀመረ ከ20 ዓመታት በኋላ ነው (1994:95) ::

እንደገና በሌላ በኩል በ1950ዎቹ ተመሳሳይ እርምጃዎች ተወስደዋል:: ለዚህ ዘመን እንደ ጥሩ ምሳሌ የሚነሱት የሐረሩ ሺህ በከሪ ሳጳሎ (1895 – 1980) ናቸው::⁴

From the latter part of the 19th century onwards, Oromo's religious leaders and scholars have attempted to make Afaan Oromo a literary language. In the 1950's, an attempt was also made to develop an alphabet suitable to Oromo sounds (Mekuria, 1994:91)

ሆኖም ይህ የቋንቋ አገልግሎትና ሌላው ገፅታ እንዳለ አልቀጠለም::የዚህ ቋንቋ የዕድገት እንቅስቃሴው ተገትቶ እንደገና ማንሰራራት የሚጀምረው በልጅ ኢያሱ (1913-1916) ዘመን ነው:: በፊት ከነበረው አንፃር ለሃይማኖት አንፃራዊ ነፃነት የታየበት ወቅት በመሆኑ ሚስዮናውያን እንቅስቃሴ ጀምረው ትምህርታዊና ሃይማኖታዊ ሥራዎችን በነቀምቴና አካባቢዋ በቋንቋው አከናውነዋል:: መከራያ(1994) እንደሚገልፀው በወቅቱም በነጅና ነቀምቴ የወንዶች ትምህርት ቤት በነቀምቴ ደግሞ በአስቴርና ሊዲያ የሴቶች ትምህርት ቤት ተከፍቷል::

የማስተማሪያ ቋንቋውንና የወቅቱን የትምህርት መርሃ-ግብር ለማስመልከትም የሚከተለው አስተያየት እንደተሰጠ ነው የሚታየው::

⁴ ሺህ በከሪ ሳጳሎ (1895 - 1980) በአሮሞኛ ቋንቋ ጽሁፋዊ ሂደት ጎልተው የሚጠቀሱ ሰው ናቸው:: በ1950ዎቹ በራሳቸው ተነሳሽነት ለቋንቋው አዲስ አፃፍ (New Orthography) የፈጠሩ ለቋንቋውም ተስማሚ ፊደላት ሊፈለጉለት እንደሚገባ የጠቆሙ ናቸው (አባሪ 1) ይመልከቱ::

The Phelps Stokes' commission who toured Eastern Africa in 1924 reported that in some of the missionary schools in Wellega, Afaan Oromo, was the only medium of Instruction. Amharic was not yet included even as a subject in the curriculum used by some of the scholars (Mekuria, 1994:98)

በወቅቱ ቋንቋው ለማስተማሪያነት ብቁ መሆኑ በእስተማሪዎቹም ሆነ በተማሪዎቹ ታምኖበት መሰጠቱ፣ ያታዊ ተሳትፎም መኖሩ ሁሉ ከዘመኑ ጋር ተገናዝቦ የሚታይ ነው። በዚያን ወቅት ከሀሳብ አልፎ የነበረው የሴቶች ትምህርት ቤት በኦሮሚያ እስካሁን አለመኖሩ ሲታይ አግራሞት መፍጠሩ አይቀርም።

እስካሁን በተመለከተው ውስጥ የቋንቋው ባለቤቶች ለራሳቸው መጣራቸውን፣ እንዲሁም ተጠቃሽ በሆነ ሥራ መሠረት መጣላቸውን ነው። የዘመናቸው የቋንቋው ጥናት መንፈስ በሌላ በኩል በቀጣይነት ለተሠሩትና አሁን ላለውም የቋንቋው ጥናት መሠረት የጣለው ሥራ የተበረከተው በዚህ ወቅት አቅራቢያ መሆኑ እንደተጨማሪ ነጥብ የሚነሳ ነው። ለዚህ የፔሩሊ. 1922 *Folk-Literature of the [Oromo] of Southern Ethiopia* ጥሩ ምሳሌ ነው።

በዘመነ አፄ ኃይለሥላሴ ይህ ቋንቋ እንደገና ሲታገድ ይስተዋላል። የ1948 ዓ.ም. የንጉሠ ነገሥቱን አዋጅ ተከትሎ አማርኛ በኦሮሚያ ድርሻውን ሲወጣ ቆይቷል። ዳግም የማቆጥቆጥ አዝማሚያ የሚታየው በጣሊያን ወረራ ወቅት ነው። ወራሪው የጣሊያን መንግሥት ለራሱ እንዲመቸው የነበረውን አስተዳደራዊ መዋቅር ወደ ቋንቋና ብሔረሰባዊ አካፊል መቀየሩ በአዲስ አበባ ሳይቀር ከአማርኛ ኦሮምኛ ጋር ለትምህርት ማስተማሪያነት ለፍርድ ቤት ዳኝነት፣ እንዲሁም ለሬዲዮ ሥራዎች ተጠቅሟል (Gadaa, 1988:70)። ሌሎች ቋንቋዎችንም ለምሳሌ ሶማሊኛን፣ ከፍኛን፣ አደርኛን ለተመሳሳይ ተግባር ተጠቅሟል። ይህም ከቋንቋዎቹ ታሪክ አንጻር የሚጠቀስ ወቅት ይሆናል።

የአፄ ኃይለሥላሴ መንግስት ወደ ሥልጣኑ ከተመለሰ በኋላ ደግሞ እንቅስቃሴው ከአዳባባይ ወደ ጓዳ ሆኖ በቃላዊ ባህሪው ማገልገሉን የቀጠለበት ወቅት ነው።

"The use of Oromo language on radio and in court was again prohibited. Literature in Oromiffa was gathered and burned (Gadaa, 1988: 70-75)

በወቅቱ ከመጽሐፍ ቅዱስና ቅዱስ ቁርኣን በስተቀር ሌሎች የቋንቋው ጽሁፋዊ ሠነዶች መሰብሰባቸው ዕድገቱን ለመግታት ችሏል። ይህ መሆኑ በወቅቱ ለቋንቋቸውና ባህላቸው በአጠቃላይ ለኦሮሞነታቸው የሚቆረቆሩ የተቃውሞ እንቅስቃሴ እንዲጀምሩ ፍንጭ የሆናቸው ይመስላል። በአውሮፓ የትምህርት ዕድል ያገኙ የኦሮሞና የተመሳሳይ ዓላማ ተጋሪ ወጣቶች ቋንቋን በማስመልከት ለሀገሪቱ ይበጃል ያሉትን የጠቆሙት የወቅቱ አስተዳደር እየተከተለ ስላለው አካሄድ አዋጭነት በመጠራጠራቸው ነበር።

...ያማርኛ ቋንቋ የኦራሲዬል ቋንቋ በመሆኑ ብዙ ጥንቃቄ እንዲሰጠው ካመለከትን በኋላ [ቃላትን ከሀገር ቤት ቋንቋዎች ለአማርኛ ማፈላለግ ከውጭ ቃላት ወረራ ያድናል የሚል ነው] ሌሎች የኢትዮጵያ ቋንቋዎች በሙሉ እንዲዳብሩና መጽሐፍትም በነሱ እንዲዘጋጁ ማድረግ አስፈላጊ መሆኑን እናሳስባለን። በዕድሜያቸው ገፋ ላሉት ሰዎች የቀለም፣ የሐይጂን፣ የቴክኒክ በተለይም የእርሻ እውቀት በቀላሉ ለማቅረብ የሚቻለው በሚያውቁት ቋንቋ የተጻፉ መፅሐፍት ያሉ እንደሆነ ብቻ ነው። ሕፃናትም ገና ትምህርት ሲጀምሩ ያማርኛ ቋንቋን እስኪማሩ ድረስ በወላጆቻቸው ቋንቋ ተረትን ማንበብ ሲጀምሩና አራቱን መደቦች ሲማሩ በልጅነት ዕድሜያቸው ከትምህርት የበለጠ ጣዕም ሊያገኙ ይችላሉ። በጥብቅ ለማሳሰብ የምንፈልገው አንድን ሰው ኢትዮጵያዊ የሚያሰኘው የኦራሲሉን ቋንቋ ማወቁ ብቻ አለመሆኑን ነው (ታጠቅ፣ 1959፣ 28)።

ከቋንቋ ጋር ተያይዞ የኢትዮጵያዊነት ጉዳይም አጠራጣሪነት ውስጥ መሆኑን ይጠቁማል። በ1950ዎቹ ለኃይለ ሥላሴ መንግሥትና ሕዝቡ እንዲህ ዓይነት አማራጭ ሀሳብ ቀርቦለት እንደነበር ከጥቅሱ ይታያል። ከአማርኛ ውጭ ያሉት ቋንቋዎች ጽሁፋዊ መሆንና ማደግ፣ ለሀገር ዕድገት፣ ለአብርካቤት ኑሮና እኩልነት ስሜት መፈጠር አንድ የመፍትሔ አቅጣጫ ሆኖ በወቅቱ ተጠቁሟል። ይህ በመንግስት በኩል ተቀባይነት ያገኘው በከፊል ነው።

ከሀገር በቀል ቋንቋዎች ከዚያ ወዲህ በመንግሥት ፈቃድ በሀገሪቷ የብዙሀን መገናኛ ከአማርኛ እና እንግሊዘኛ ጋር እንደ ጣሊያን ዘመን ሁሉ ዳግም የመሰራጨት ዕድል ያገኙ ነበሩ። ይህን በማስመልከት የነበረው እንደሚከተለው ተገልጿል።

From the 1940s up to the 1960s, Ethiopian mass media used only Amharic and some foreign languages in broadcasting and written communication. At the beginning of the 1970s, four indigenous languages: Tigrinya, Tigre, Somali and Afar were used by the government owned radio stations and news papers (Mekuria, 1994: 101) ...from Radio Addis Ababa and Radio Asmara (Mahdi, 1995: XXV).

በአውሮፓ የኢትዮጵያ ተማሪዎች ሕብረት ከተሰነዘረው ሀሳብ የተወሰነው በመገናኛ ብዙሃን በኩል ሥርጭት ማግኘታቸው በከፊል ምላሽ የሰጠ ነው። ትግርኛ፣ ትግረ፣ ሶማሊኛ እና የአፋርኛ ቋንቋ ለተናጋሪው ማህበረሰብ የመረጃ ምንጭ እንደሆናቸው ይስተዋላል፤ ለባህላዊ ገፅታም መዳበርም አንዳች አስተዋፅኦ እንዳደረገም ይገመታል። ሆኖም ከኦሮምኛ አንጻር ምላሹ አጥጋቢ አልሆነም። በሀገሪቷ ካለው ሕዝብ በግማሽ በአፍ መፍቻነትና በሁለተኛ ቋንቋነት የሚነገረው ቋንቋ ይህን ትኩረት መነፈጉ፣ ለምን? የሚለውን ጥያቄ ፈጥሯል። በተለይም በወቅቱ ከመንግሥቱ ጋር ጠላት የነበረው የሞቃድሾ መንግስት በ1960ዎቹ አጋማሽ ኦሮምኛን ከፊደላዊ ሞቃዲሾ ማሠራጨቱ ወደ መንግሥቱ ጥላቸው እንዲያይል አድርጓል። የነበሩ ሚስዮናውያንም በቋንቋው እንዳይሠሩ መከልከላቸው እንዲሁ ቅራኔውን በማገላት የራሱ ድርሻ ሊኖረው እንደሚችል ይገመታል።

Missionaries were forbidden to teach or preach in Oromo, and produce books in Oromo. Instead they were required to use Amharic books and preach in Amharic in Oromo areas. Even though Oromo was the language of over 50% of the people living in Ethiopia, there was no radio program in Oromo for a long time. The first full scale Oromo language radio program was the program broadcast from Radio Mogadishu in the mid sixties (Mahdi, 1995: XXV).

መንግሥቱ በተዘረጋው የሕዝብ መገልገያ በራሱ ቋንቋውን ለማሳደግ ጥረት ማድረግ ቀርቶ ሚስዮናውያን እንኳ እንዳይጠቀሙበት አግዶም ነበር። ከተወላጁም ውጭ ሌሎች ብሔረሰቦች ለምሳሌ አኙዋ፣ ሐረሪ፣ ሲዳማ፣ ጉራጌ፣ ኮንሶ፣ ጉሙዝ፣ እና በአሮሚያ ያሉ አማራዎች ጭምር በሁለተኛ ቋንቋነት ቢጠቀሙበትም ትኩረት አላገኘም። ይህ መሆኑ በ1960ዎቹ የብሔረሰብ ጥያቄ በአሮሞዎች ዘንድ ጎልቶ እንዲነሳ አድርጓል። (Mohammed, 2003) በጥናቱ ሺህ በከሪ ይህን በማስመልከት የፃፉትን በመጥቀስ ያስታውሳል።

Afaan orma kaniil tolchee kabajaa
Ka isaatin wajji radiyoo naqaamaa.
Odoon ka'anii tolchanii lolanii
Xalaatni cabee bataltee dhabamaa
Hulaan cuccfa martinuutu banamaa.

የሰውን ቋንቋ አሳምሮ ያክብራል
ከራሱ ቋንቋ ጋር በራዲዮ ያስወራል።
አሁን ተነስተው ታጥቀው ቢዋጉ
ይጠፋ ነበር እኮ ጠላት ድራሽ
ይከፈት ነበር ሳይቀር ስርጣስርጡ።

በ1963“ቀላድ”የሚባለውን የአፄ ኃይለሥላሴ የመሬት ስራት ተከትሎ በባሌ ኦሮሞ ገበሬዎች አመጽ ተደርጓል ። (Bahiru; 2002: 215-6)፤ በአውሮፓም የኢትዮጵያ ተማሪዎች ሕብረት በ1965 ዓ.ም. ርዕሰ ጉዳይ አድርገው እንዲያነሱት አስገድዷል። “ዛሬ በኢትዮጵያ በአርግጥ የብሔር ጭቆና አለ። እንዲያውም ዛሬ በኢትዮጵያ ይህ የብሔር ጉዳይ በጣም አጣጥቶ የጋለ ጉዳይ ነው ብለን እናምናለን” (ታጠቅ 1965:2) በማለት ሰፊ ሀተታ አቅርበዋል። የብሔር ጥያቄ ከመደብ ጥያቄ መቅደም ይኖርበታል ሲሉም በዚህ ዕትም ላይ አቋም ይዘዋል። በሀገር ውስጥ ደግሞ ኦሮሞነትንና ኦሮሞን ለማጠናከር የመጫና ቱለማ መረዳጃ ማህበር የመጀመሪያው በቋንቋው የሚጠቀም ድርጅት ሆኖ ተቋቁሟል። በዚህና ተያያዥ መንፈስም በወቅቱ በአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ይማሩ የነበሩ የኦሮሞ ተማሪዎች ጽሁፎችን በኦሮምኛ ማዘጋጀትና የኦሮሞን ጉዳይ ማንሳት የጀመሩበት ወቅት ነው። ከ1969 ጀምሮ ለአንድ ዓመትና አጋማሽ ያህል *Kana Beekta?* (ይህን ታውቅ/ቂ ኖሯል?) የሚል ጽሁፍ ያዘጋጁ ነበር፤ በአውሮፓ የነበሩ ደግሞ በ1968 *The Oromo Students Study Group in Europe* በሚል ተቋቋሙ የላቲንን ፊደል መርጠዋል፤ በቀጣዩ ዓመትም (1973) *Hirmaata Dubbii Afaan Oromoo* (የኦሮምኛ ቋንቋ አነጋገር) የሚል መጽሐፍ አሳትመዋል (Feyisa, 1996:22) ።

በዚህ መልክ እንቅስቃሴ የጀመረው የኦሮምኛ ጽሁፋዊ መልክ በደርግ ዘመን መንግሥት ዕድገት ያሳያል ተብሎ ቢጠበቅም ከተስፋ የዘለለ ተጨባጭ ነገር ሳያሳይ ቀርቷል። የራዲዮ ሥርጭት መጀመሩ አንድ ነጥብ ነው። በ1969 ዓ.ም. የበሪሳ ጋዜጣ መጀመርም እንዲሁ። ሆኖም ለፕሮፓጋንዳ ፍጆታ ብቻ ይውል ስለነበር ወደፊት ያራመደው አልሆነም። ምናልባትም እንደትልቅ አስተዋፅኦ የሚታየው የመሠረተ-ትምህርት ማስተማሪያ መጻሕፍት ናቸው። በሰፊው ሕዝብ ዘንድ መድረሳቸውና ቋንቋውም ለትምህርት አገልግሎት ሊውል እንደሚችል ግንዛቤ ማስጨበጣቸው ትልቁ ነጥብ ነው። ለማስተማር የተሰማሩ የኦሮሞ ወጣቶችም ይህን ግንዛቤ መጨበጣቸው ስለቋንቋቸው ይበልጥ ለማወቅ ያነቃቃቸው ወቅት

ነበር ለማለት ይቻላል። የዚህ ጽሁፍ ባለቤት “በኦሮምኛ ይፃፍ እንዴ?” ይሉ ከነበሩት የወቅቱ ተማሪዎች አንዱ ነበር።

በሀገር ውስጥ በዚህ መልኩ በአማርኛ ፊደል እየታተሙ ሲቀርቡ በአውሮፓ በላቲን ይፃፉ ነበር። ምናልባትም የመጀመሪያው የቋንቋው ሥነ-ግጥም መድብል ሳይሆን እንደማይቀር የዚህ ጽሁፍ አዘጋጅ የሚገምተው የታመነ ቢትማ *Hamma Yoomitti Nu hidu?* (እስከ መቼ ያስሩናል?) (1983) የግጥም መድብል በላቲን ፊደል በወቅቱ በምዕራብ ጀርመን ታትሟል።⁵ የተፃፈው ከ1971-1982/1963-1974 ዓ.ም. ነው። በውስጡ 15 ያህል ግጥሞች የያዘ ባለ 66 ገፅ ሥራ ነው።

በመቀጠልም በ1986/1978 ዓ.ም. *Abba Qoranii* (እንጨት ሻጩ) የሚል ይኸው ደራሲ አሳትሟል። በመንገሻ ርቂቱ በ1973 ዓ.ም. የታተመችው *ቢፍቱ ዲረማ* (የማለዳ ፀሐይ) ባለ 52 ገፅ ሥራ በሀገር ውስጥ አማርኛ በሚጠቀምበት ፊደል ሆኖ ከያዘችው 25 ርዕሶች 8 ያህሉ ፎክሎር የሆኑ የተካተቱባት ናት። ቁስ ዳፋ ጃሞ (1980 ዓ.ም.) ያበረከቱት *ኩሳ ሰገለ ኦሮሞ* (የኦሮምኛ መዝገበ ቃላት) በአማርኛ ፊደል በሀገር ውስጥ ከቀረቡት ውስጥ ነው።

እነዚህ በሀገር ውስጥም ሆነ በውጭ የተፃፉ ሥራዎች በ1983 ዓ.ም. በኦሮሞ ነፃነት ግንባር የላቲን መደበኛ አፃፃፍ ተመርጦ እስኪፀድቅ ድረስ የተሰሩ ናቸው። መደበኛው የድምፅ ወካይ ፊደላትና ሌላም በግንባሩ አስተባባሪነት በታህሳስ 3 ቀን 1984 ዓ.ም. በይፋ መጽደቁ ቋንቋው አሁን ወደሚገኝበት እርምጃውን እንዲጀምር አስችሏል።

⁵ *Hamma Yoomitti nu hidu* – የግጥም መድብል አፃፃፍ ከ1983 ዓ.ም. ወዲህ ቋንቋው ከሚጠቀምበት አፃፃፍ የሚለየው በ *Qubee Cimdii* ጥምር ፊደላት ብቻ ነው። በወቅቱ “dh, ny, sh, ts, ph:”ን በቅደም ተከተል “d, t, s, ñ, p) ተጠቅሟል።

... After the collapse of Mengistu's regime in May 1991, the OLF convened a meeting of Oromo scholars and intellectuals on November 3, 1992. The purpose of the meeting was to adapt the Latin script the OLF had been using or suggested an alternative. Over 1,000 men and women attended the historical meeting, which met in the parliament building in Finfinee. After hours of discussions and deliberations, it was unanimously decided that the Latin script be adapted (Tilahun, 1993:36).

በዚህ መልኩ በባለሙያዎች ተሳትፎ ተብሎ ይጽደቅ እንጂ የወቅቱ የእነግ አባላትና ደጋፊዎች ከሀገር ውጭና በትግል ወቅት በላቲን ሲጠቀሙ ቆይተዋል። ግንባሩ በ1983 ዓ.ም. ባሳተመው *Barmoota Duraa Afaan Oromoo* (የኦሮምኛ ቋንቋ መጀመሪያ) ባለ 48 ገፅ መጽሐፍ ላይ ለ15 ዓመታት ለማንኛውም አገልግሎት እንደተጠቀመበት ይገልጻል። በመፅሀፉ ውስጥ የቀረቡትም ጽሁፎች አሁን ካለው መደበኛ አፃፃፍ ጋር ተመሳሳይነት አላቸው።

ከ1983 ዓ.ም. በኋላ በተለይ ከላይ እንደተገለፀው መደበኛ አፃፃፍ በይፋ ከተገለፀ በኋላ ጥቂት የማይባሉ ቋንቋን በማስተማር ላይ ያተኮሩ መፃህፍት ታትመዋል።

- ለምሳሌ፡ - *Qubee Afaan Oromoo* (የኦሮምኛ ፊደላት) በአብጁ ብሩ በ1992/1984 ዓ.ም.
- *Barreefama Oromiffa* (የኦሮምኛ አፃፃፍ) በመገርሳ ገዳ ወሬቦ በ (1992)/1984 ዓ.ም.
- *Haasawaa Afaan Oromiffa Ingilizii* (የኦሮምኛና እንግሊዝኛ አነጋገር) በዮናስ አንገሱል
- 1984 ዓ.ም.
- *Haasaa Oromo* (የኦሮምኛ ንግግር) በተስገራ ሂርጳ 1984ዓ.ም.
- *Koobaa Dubbi Kuusa Makinaaksa Oromifaa* (የንግግር ማረቂያ የኦሮምኛ የምሳሌያዊ አነጋገሮች መዝገበ ቃላት) በመሀመድ አህመድ

እነዚህ ለምሳሌነት ከተጠቀሱት መፃህፍት የሚስተዋሉ ነጥቦች አሉ። የመጀመሪያው በምን ዓይነት ፍጥነት ለመታተም እንደበቁ ነው። ሁለተኛው ያተኮሩባቸው ነጥቦች ለቀጣይ ትምህርት ቋንቋው እንዲውል አቅጣጫ በመጠቀም ላይ ያተኮሩ መሆናቸው ነው። ፊደል፣ አነጋገር፣ አፃፃፍ የተተኮረበት ነው። በቋንቋው ለመፃፍ የነበረውን ክፍተኛ ፍቅርና ሌሎችም

እንዲፀፋበት መፈለጋቸውን ይጠቁማል። ይህ እካሄዳቸው በጉልህ ፍሬ ያዘለ ነገር ላይ የሚደርሰው በ1993/1985 ዓ.ም. የታተሙ ሥራዎች ሲታዩ ነው። በአንድ ዓመት ከሃያ ያላነሱ የግለሰብ ሥራዎች ታትመዋል።⁶

እስከአሁን የኦሮምኛን ቋንቋ የኋላ ዳራ ከ1805-1993/1793/4-1983 ዓ.ም. ያለውን የኦሮምኛ ጽሁፋዊ እንቅስቃሴ ለመቃኘት ተሞክሯል። እስከ 1991/1983 ዓ.ም. ቋንቋው ለማደግ የተመቻቸ ሁኔታ እንዳላጋጠመው ተስተውሏል። ከግራ ቀኝ ሲገፋፋ ከመውደቅ ይልቅ ተታግሎ ከፍ ያለ ኮረብታ ላይ ከወጣ ሰው ጋር ሊመሳሰል ይችላል። 1983 ዓ.ም. ለቋንቋው መሠረት የጣለ ዘመን ነው። “ዘመናዊ” የኦሮምኛ ሥነጽሁፍ (ዘውጋዊ፣ ሥነግጥም፣ አጭር ልቦለድ፣ ረጅም ልቦለድ፣ ተውኔት፣) መታየት የጀመረበት በመሆኑ አንድ የታሪካዊ ክስተት መነሻ ዘመን ነው (ምዕራፍ አራትን ይመልከቱ)።

ስለሆነም እስከ 1983 ዓ.ም. ያለው የኦሮምኛ ጽሁፋዊ እንቅስቃሴ “የመጀመሪያው ምዕራፍ ÷ “The First phase of Afaan Oromo writing” የሚል ስያሜ ሊይዝ ይችላል። ከዚህ ቀጥሎ ያለው ደግሞ ሌላኛው ምዕራፍ ነው። የዚህ ጽሁፍ ትኩረትም ወደዚህ ቀጣይ ምዕራፍ ይሆናል።

1.2 የጥናቱ ዓላማ

1.2.1 አጠቃላይ ዓላማ

የኦሮምኛ ሥነጽሁፎችን፣ (ከ1983ዓ.ም._1997ዓ.ም.የተፃፉ)፣ የፈጠራ ሥራዎች በዓቢይ ተተኪሪ ጉዳዮቻቸው ተመሳሳይነት በፈር (Pattern) ማደራጀት ነው።

1.2.2 ንዑሳን ዓላማዎች

- የኦሮምኛ ሥነጽሁፎች ተተኪሪ ጉዳዮች ምን እንደሆኑ መለየት፤
- የፈጠራ ሥራዎቹ ያተኮሩባቸውን ትውልዶችና አስተሳሰባቸው ማሰስ፤
- በተመሳሳይ ማቀንቀኛ ጉዳዮቻቸው ሥር በማዘመድ መተንተን ነው።

⁶ ከ1993 - 1994/1984 - 1986 ዓ.ም. ብቻ በተለያዩ ጉዳዮች ላይ የተፃፉ ሃምሳ ሰባት መፃሕፍት ታትመዋል፤ በስምንት ሚሊዮን ቅጂዎች መሠራጨታቸውን Ben Barber: “Coming Back to Life: Will the Oromos’ Cultural Revival Split Ethiopia?” በሚለው ሥራው ውስጥ ገልጿል(Mohammed,2003: 166)።

1.3 የጥናቱ ጠቀሜታ

ይህ ጥናት በቋንቋው የፈጠራ ሥራዎች ቀጣይ ጥናት ውስጥ ሊኖረው የሚችለው ጠቀሜታ መጠነ ሰፊ እንደሚሆን ይታመናል፡-

. በኢትዮጵያ ሥነ ጽሁፍ ጥናት ውስጥ አንድ ተጨማሪ ምዕራፍ ይከፍታል፤ ተጨማሪ ዕውቀት ይሰጣል፡፡

. ለቀጣይ አዳዲስ ጥናቶች መሠረት ይጥላል፡፡

- የቋንቋውን ሥነጽሁፎች በፈርጅ ለማየት ያስችላል፤
- በእያንዳንዱ ፈርጅ ሥር የተነሱትን የፈጠራ ሥራዎች ከምድቡ መንፈስ ጋር በማስተያየት ተናጠላዊ ጉዳዩን ለመቃኘት ይረዳል፤
- በሥነ-ጽሁፉ የተለያዩ መልኮች ላይ በቀጣይ ሂስ ለሚያቀርቡ መነሻ ይሆናል፤
- የሥነ-ጽሁፉን የእስክ አሁን መንፈስም ይጠቁማል፡፡

1.4 የጥንቱ ገደብ

ይህ ሥራ በኦሮምኛ የቀረቡ አብዛኛዎቹን ሥነ-ጽሁፋዊ ሥራዎች አቅኗል፡፡ ለማግኘት አስቸጋሪ ከሆኑ የተወሰኑ ተውኔቶች በስተቀር ወጥ የሆኑ የፈጠራ ሥራዎች ታቅፈዋል፡፡

ሆኖም በመንግስታዊ እና መንግስታዊ ያልሆኑ ድርጅቶች አነሳሽነት የተፃፉ ጥቂት ጽሁፎች በይሁነኝነት ተዘለዋል፡፡

1.5 ያጋጠሙ ችግሮችና መፍትሔ

ይህን ጥናት ለማካሄድ የተውኔት ሥራዎች በጽሁፍ ወይም በመድረክ በአሁኑ ወቅት አለመገኘት በዋነኛነት የሚጠቀስ ችግር ነው፡፡ የልቦለድ ሥራዎች፣ ከጥቂት በስተቀር፣ በገበያ ላይ አለመኖር እንዲሁ ተጠቃሽ ነው፡፡

ለአጋጠሙት እነዚህ ችግሮች አጥኝው ተስማሚ ነው ያለውን መፍትሔ ወስዷል፡፡ የተውኔት ሥራዎችን ከዚህ ቀደም ከተሠሩ የቲያትር ጥበባት ክፍል የዲግሪ ማሟያ ጽሁፎች ወስዷል፡፡ ልቦለዶቹን ከተለያዩ ቤተመጻሕፍትና ግለሰቦች በማሰባሰብ በጥናቱ ለማካተት ችሏል፡፡

ምዕራፍ ሁለት፡- የተዛማጅ ሥራዎች ቅኝት

ይህ ምዕራፍ ሁለት ንዑስ ክፍሎች ይዟል። አንደኛው በቋንቋው ሥነ ጽሁፋዊ ሥራዎች ላይ የተደረጉ ጥናቶችን የሚመለከት ነው። በዚህም የጥናቶቹ ዓይነት፣ ርዕሰ ጉዳይ፣ ጠንካራና ደካማ ጎን እንዲሁም ከዚህ ጥናት የሚለዩባቸው ነጥቦች የተጠቀሱበት ነው። ሁለተኛው ስለ ሥነጽሁፍ ታሪክ የሚመለከት ነው። በዚህም ሥር ከሥነ ጽሁፍ ታሪክ ጋር የተያያዙ ጽንሰ - ሀሳቦች (concepts) ሠፍረዋል። የሥነ ጽሁፍ ታሪክ የማጥናት አቅያዎችም ተዳስሰዋል።

2.1. የቀደምት ጥናቶች ቅኝት፡-

«ቀደምት» የሚለው ፣ ይህ ጥናት ከመደረጉ በፊት፣ በቋንቋው ሥነ ጽሁፍ ላይ የተደረጉ ጥናቶችን ይመለከታል። በቋንቋው የተጻፉ የሥነጽሁፍ ሥራዎች እንቅስቃሴ የጀመሩት ከ1983 ዓ.ም. ወዲህ እንደመሆኑ ጥናቶቹም ፣ በአብዛኛው ከ1983 - 1996 ዓ.ም. ባለ-ዓመታት የተጠኑ ናቸው። ስለሆነም የቀዳሚነታቸው መሥፈርት ከዚህ ጥናት አንጻር ይሆናል።

እስከ 1998 ዓ.ም. የተጠኑ የቋንቋው የሥነጽሁፍ ጥናቶች ለመጀመሪያ ዲግሪ ማሟያነት የተዘጋጁ ናቸው። ከሥነጽሁፍ ዘውግ አንጻር በተውኔት ፣ ሥነ ግጥምና ልቦለድ ላይ የተካሄዱ ናቸው። ከእነዚህም አብዛኛዎቹ ተውኔትን የሚመለከቱ ሆነው ተገኝተዋል።

በተውኔት ላይ ያተኮሩት በአንጻራዊነት በርካት ያሉ ይሁኑ እንጂ ሁሉም በአንድ የአጠናን ዘዴ የተጠኑ ናቸው። የመድረክ ተውኔቶችን የተመለከቱም ሆኑ የሬዲዮና ቴሌቪዥን ድራማዎችን የመረመሩት «የተውኔት አፃፍና አዘገጃጀት» የሚለው የማጥኛ (መመልከቻ) አንጻራቸው ነበር። ስለሆነም በተውኔታዊ ሥራዎችም ላይ መጠነ ሰፊ ጥናት ተካሂዷል የሚያሰኝ አይደለም። የተውኔቱን (የድራማውን) ፀሐፊ ሕይወት ታሪክ ማስፈር፣ የተውኔት (ድራማ) ሥራዎቹን ማስከተልና ማጠቃለያ መስጠት በሁሉም ጥናት የሚታይ አካሄድ ነው።

በተውኔት መስክ ከተጠኑት ሰባት ይህል ሥራዎች ሦስቱ የመድረክ ተውኔትን፣ አራቱ ደግሞ የሬዲዮና ቴሌቪዥንን የቃኙ ናቸው። ሒንሴ መኩሪያ (1985 ዓ.ም.)፣ ሸፊራው እንሠርመ (1989 ዓ.ም.) ና ደጋጋ ሰለሞን (1992 ዓ.ም.) በመድረክ ተውኔቶች ላይ ያተኮሩ ናቸው። ከሌሎች አራት ሥራዎች ደግሞ ሁለቱ የቴሌቪዥን ሁለቱ የሬዲዮ ድራማዎችን በተመሳሳይ አቀራረብ የተመለከቱ ሆነው ተገኝተዋል።

ሒንሴኔ መኩሪያ 1985ዓ.ም. « የደባ ወዩሳ ሕይወት ታሪክና የተውኔት ሥራዎቹ» በሚል ርዕስ የተውኔቱን ፀሐፊ የሕይወት ልምድና ሥራዎቹን ቃኝቷል።

ዳባ ወዩሳ በምዕራብ ኦሮሚያ - ወለጋ ተወልዶ እዚያው ማደጉን ፣ በትምህርት በባዮሎጂ መስክ መጀመሪያ በዲፕሎማ በጋላም በትምህርት አስተዳደር የመጀመሪያ ዲግሪ መያዙን ገልጿል።

ከተውኔት ሥራዎቹ በፊት በተለያዩ ርዕስ ጉዳዮች ላይ ያተኮሩ ሥራዎችን ለሬድዮ ማበርከቱን ጠቁሟል። አብዛኛዎቹ በአጭር ልቦለድ መልክ የተተረኩ ናቸው።

Ottuu hin se'in (ሳይመስለኝ) በአስተዳደራዊ ብልሽት መንስኤነት ስለተበታተነ ቤተሠብ የሚያሳይ ÷ *Gurraacha Abbaya* (የአባያ ሻንቆ) በባህላዊ ሥርዓት ላይ ያተኮረ ÷ *Heeruma Galgale* (የገልገሌ ጋብቻ) - በተመሳሳይ በባህላዊ ጉዳይ ላይ ያተኮረ ሆኖ ባህል በገንዘብ ላይ ያለውን የበላይነት የሚያሳይ መሆኑን ጠቁሟል። ደራሲው *Godaannisa* የተባለን ልቦለድ ከሁለቱ የመድረክ ተውኔቶቹ ሌላ ማበርከቱንም ገልጿል።

ከተውኔቶቹ በብዛት ተመልካች ያገኘው *Dukkanaan Duuba* (ከጨለማው በስተጀርባ) የተሰኘ ሥራ መሆኑን ሒንሴኔ አስተውሏል። *Jennaan* (ስለ አሉ) የተሰኘውም እንዲሁ ሌላኛው ሥራ መሆኑን ገልጾ ÷ ሁለቱን ከተውኔት አፃፍና አዘገጃጀት አንፃር በስፋት ተመልክቷል። ሒንሴኔ *Dukkanaan Duuba* (ከጭለማው በስተጀርባ) ተውኔቱ የወቅቱን የፖለቲካ ስሜት ለተደራሲ ያደረሰ ተውኔት በማለት ይገልጻል። በተለይም በደርግ ዘመን ሀገር ውስጥ የነበሩትን ኦሮሞዎች ገፅታ ያሳየ ስለመሆኑ እያጣቀሰ ተንትኗል። ዋና ተዋናዩ ጉዲና ቀንና ሌሊት ስለኦሮሞ ሕዝብ ሲቃጠል በዳዳ የተባለው ጉዲናን የሚያስጨንቀው ስሜቱ መሞቱን ያሳያል። በሂደት ግን ጉዲና ከሚነግረው በላይ በስሙ ምክንያት በሌሎች የሚደርስበት ስቃይ አራሱን እንዲመረምር ማድረጉንና በሌሎች ግፊት ኦሮሞነትን እያጠናከረ መሄዱን ያትታል።

የተውኔቱ እንቅስቃሴ ሥፍራ በውል የማይታወቅ መሆኑን ፣ የገፀ ባህርያቱም ዕድሜና የትምህርት ሁኔታ በተለይም የዋናው ተዋናይ አቶ ጉዲና በውል እንዳልተመለከተ አመልክቷል።

የሒንሴኔ መከራያ ሥራ ከሁሉም ቀደም ብሎ የተሠራ ሆኖ የደራሲውን የሕይወት ልምድ በሥራው ውስጥ ማካተቱ በአዎንታ የሚነሳ ነው። ተውኔቶቹ በልምምድ ላይ እያሉ በቦታው ተገኝቶ ተመልክቷል። የተደራሲያንንም ስሜት በቦታው ተገኝቶ አስተውሏል።

በዚህ ÷ የሒንሴኔ ሥራ የሚታዩ ደካማ ጎኖች አሉ። በመጀመሪያው ምዕራፍ ውስጥ የእርምጃ ተውኔት ከ1983 ዓ.ም. ወዲህ በሀገሪቷ ተውኔት ቤቶች የመታየት ምክንያት « ... በኢትዮጵያ በተካሄደ ለውጥ ሳቢያ » መሆኑን በመጥቀስ ይነሳል። ለለውጡና በለውጡ ውስጥ ኦሮሞዎች ለራሳቸው ቋንቋና ሥነ-ጽሁፍ እንዲሁም ሌላ-አኩልነት ስሜት መታገላቸውን ከግንዛቤ አላስገባም። የለውጡ ተጠቃሚ እንጂ የለውጡ አካል መሆናቸውን አያመለክትም። ይህ ሀሳብ በጥናቱ ውስጥ በዋነኛነት ካተኮረበት የ*Dukkanaan Duubaa* (ከጭለማው በስተጀርባ) ተውኔት ተዋናዎች ጉዲናና ቁረንዕ ድርሻ ጋር ይጋጫል ። በተውኔቱ ውስጥ ጉዲና ደርግንና የነበረውን የኦሮሞ ጭቆና በብዕሩ ለማጋለጥ የቻለ ለዚህም የተሰዋም ነው። ቁረንዕ ደግሞ ለውጥ እንዲመጣ ጠመንጃ ካነሱት ጋር የተሰለፈ የኦሮሞ ወጣት ነው።

የሒንሴኔ ሥራ በዳባ ወዩሳ ተውኔት ላይ የማተኮር ምክንያቱ የደራሲው የድራማ ሥራዎች በወቅቱ ከነበረው የፈይሳ ያዳሳ *Jilbeebii* (መዳህ) ተውኔት « ...በቁጥርም ሆነ በጥራት ...» ጎልቶ ስለሚታይ መሆኑን ጠቅሷል። « በጥራት » ለማለቱ ግን ከተውኔቱ በመቀንጨብ ወይም በተደረገበት ሂስ መሠረት ጥራቱ ስለማነሱ አላመለከተም። «ጥራት» በሚለው ቃሉ የምን ጥራት እንደሆነም አላመለከተም።

የደራሲውን ሌሎች ሥራዎች በቃኘበት ክፍል ደግሞ ለተደራሲ የተሳሳተ መረጃ ሲያቀርብ ይስተዋላል። «ደባ ወዩሳ በታህሣሥ ወር 1985 ሂደቱን የተሰኘ ድርሰት በላቲን ፊደል ጽፎ ለገበያ አቅርቧል» በማለት ይጠቅሳል። ድርሰቱ ግን በመስከረም ወር 1992 እ.ኤ.አ. / መስከረም 1984 ዓ.ም. የታተመ ነው።

ሒንሴኔ የደራሲውን የሕይወት ልምድ ከሥራዎቹ ጋር ተመልክቷል ። ደራሲው የኪነት ፍላጎቱ አብሮት ማደጉን በባህር ዳር የዲፕሎማ ተማሪ ሆኖ በርካታ የሥነ ጽሁፍ ሥራዎችን ማንበቡን ጠቅሷል። ሆኖም በጥናቱ የማጠቃለያ ክፍል ከርዕሱ ጋር የተያያዘ ማጠቃለያ የለውም። የማጠቃለያ ክፍሉ የሚያትተው ስለእርምጃ ተውኔት የወደፊት ዕድገት ነው።

የመድረክ ተውኔቶችን የተመለከተው ሌላው ሽፈራው አሠርሙ ነው። የጥናቱ ርዕስ «የአፋን ኦሮሞ ቲያትር ከ1983 - 1987 ዓ.ም.» የሚል ነው። በዚህ ውስጥ የሥራ ፀሐፍትን የሕይወት ተሞክሮ እና አንዳንድ ሥራዎቻቸውን ተመልክቷል። ፊይሳ ያደሳ፣ ዳባ ወዬሳ እና አብዱል ናስርን መርጧል። ከሥራዎቻቸውም *Jilbebbii* (መዳህ) ፣ *Dukkanaan Duubaa* - (ከጨለማው በስተጀርባ) ና *Huluuqqoo* (መጂሊኪያ) በቅደም ተከተል ታይተዋል።

የሽፈራውም አሠራር የደራሲያኑን የሕይወት ልምድ ቀድሞ በማቅረብ የተመረጡ ሥራዎቻቸውን ማስከተል ነው። ፊይሳ ያደሳ በመሀል ኦሮሚያ ምዕራብ ሸዋ በ1934 ዓ.ም ዳንዲ ወረዳ ጎሮ ዳንዲ መወለዳቸውን ይገልጻል። ከ1952 - 1953 ዓ.ም በአምቦ አጠቃላይ ሁለተኛ ደረጃ መማራቸውንም ያስረዳል። በኋላም በጤና ባለሙያነት ከ1973 ዓ.ም ጀምሮ ደግሞ በሬድዮ ጋዜጠኝነት ተቀጥሮ መስራቱን ያትታል። ከ1964 ዓ.ም ጀምሮ በአማርኛና በአሮሞኛ መጻፍ መጀመሩን በመግለፅ በሳንሱር የቀሩም የተላለፉም ሥራዎች እንዳሉት ደራሲውን አነጋግሮ አስፍሯል።

በ1969 ዓ.ም. *ኩኖ ኢላላ ኢሳ ከሌሳ* (ይኸው የትናቱን ተመልክቶ) ተውኔት ፅሬ አዘጋጅቶ በ1971 ለመድረክ ያበቃው ÷ ውጣ ውረድ የበዛበት ቢሆንም ወደ ሕዝብ የደረሰ ሥራብስ መሆኑን ለምሳሌነት ያነሳል።

ከ1983 ዓ.ም ወዲህ *Jilbebbii* (መዳህ) (1984) እና *Gulaa Bulaa* [?] ተውኔቶችን በአዲስ አበባና ኦሮሚያ ከተሞች ተዛዋውሮ አቅርቧል። ከእነዚህም ሌላ ደራሲው ወደ አምስት የሚጠጉ ሥራዎችን ወደ ሕዝቡ ማድረሱን ÷ ግን ሥራዎቹ በወቅቱ ተገኝተው ለጥናት አለመመቻቸው ተስተውሏል።

ሽፈራው የዳባ ወዬሳን ሕይወትና ሥራዎቹ የቃኘው በሒንሴኔ መነሻነት ነው። በሥራው ውስጥ በስፋትም አልተመለከተም። ሒንሴኔ ያልጠቀሳቸው የደራሲው ሥራዎች መኖራቸውን ግን አመልክቷል። በኢትዮጵያ ሬድዮ ÷ *Gaaddiduu Farraa Tokkoo* (ሰበሰኛ ጥላ) እና *Fuula Dhokate* (የተደበቀ ፊት) የሚሉትን አቅርቦ እንደተተረኩለት ገልጿል። የድርሰቶቹን ይዘት ግን አላመለከተም።

በሥራተኛ ደረጃ አብዱልናስር ሀጂ ሀሰን አባወጂን ተመልክቷል። በምስራቅ ኦሮሚያ አቦራ አውራጃ ዳደር ከተማ በ1960 ዓ.ም ተወልዶ በሃይማኖትና ዘመናዊ ትምህርት ውስጥ አድጎ በ1982 ዓ.ም ከአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ በቲያትር ባለሙያነት መመረቁን ያስረዳል።

አብዱል ናስር በርዕስ ደረጃ በስራው የተጠቀሱ በርካታ ሥራዎችን በተለያዩ ደረጃዎች ሠርቷል። Arrba (ሞላስ) ፣ saree (ውሻ) ፣ Dhabnii Maalii? (ማጣት?) Iyyaa ni Iyyina (ጮኹ እንጮሃለን) ፣ NuLameen (ሁለታችን) ፣ Akka Allaatti (እንደ አሞራ) የተሰኙ ግጥሞች እንደነበሩት ዘርዘሯል።

ሽፈራው ለጥናቱ የመረጣቸው የሥራዎች ስዎች ተውኔቶች በኦሮሞ የማንነት ጥያቄ ዙሪያ ያሉ ናቸው። የፈይሣ ያደሳ የገጠሩን ኦሮሞ ሕዝብ ጭቆና በ1960 ዎቹና ከዚያ በፊት ያሳያል። የደባ ከጨለማው በስተጀርባ የዘመነ ደርግን የተማረ ኦሮሞ ዕጣፈንታ ያመለክታል። የአብዱልናስር ሥራ በተመሳሳይ እንደ ፈይሣ ሥራ ሁሉ - ዘመነ ኃይለስላሴን የሚያሳይ ነው።

ሽፈራው የተውኔቱን ፀሐፊዎች ከሥራዎቻቸው ጋር አያይዞ « ከተውኔት አፃፍና አዘገጃጀት» አንጻር ተመልክቷል። በዚህም መሠረት አብዱልናስር በመስኩ እንዳለው ዕውቀት ሥራው ብቁ ሆኖ አለመገኘቱን ገልጿል ፤ ለሕዝብ አለመቅረቡንም እንዲሁ።

ሽፈራው :- የአፋን ኦሮሞ ቲያትር ከ1983 - 1987 ዓ.ም በሚል ለመገምገም ይነሳ እንጂ ጥናቱ ግልፅ ዓላማ የለውም ፤ የተሰጠውም ማጠቃለያ በዓላማው መሠረት ሊሆን ይችላል ከሚባል ጋር የሚዛመድ ሆኖ አልተገኘም። ስለሆነም በማጠቃለያ ክፍል የሠፈሩት የመፍትሔ ሀሳቦች ከጥናቱ ተነጥለው የተቀመጡ ናቸው።

የደባ ወዴሳ ተውኔት በሽፈራው ሥራ ውስጥ ታቅፏል። ከሒንሴኔ ሥራ የተለየ መሠረታዊ ለውጥ በአሠራር አልታየበትም። ለምን በድጋሚ ማየት እንደ አስፈለገም አልገለፀም ። ስለሆነም ለምን? የሚለውን ጥያቄ የሚያስነሳ ነው። በተመሳሳይ ለጥያቄ የሚጋብዘው የአብዱልናስር ሥራ በጥናቱ ውስጥ መካታተት በበቂ ምክንያት አለመደገፍ ነው። Huluuqqoo (መሻሻላዊ) ተውኔት በ1984 ዓ.ም. ፥ ተፅፎ በ1986 ዓ.ም በኦሮሚያ ካውንስል አዳራሽ ለጨፌ ኦሮሚያ አባላት ለምርታት ቀርቦ በዚያው የተከለከለ ተውኔት መሆኑን ይጠቅሳል (ገፅ:8)። የመጀመሪያው ጥያቄ ከነፃ ፕሬስ አዋጅ በኋላ የተሠራ በመሆኑ ለምን ከሌለው? የሚል ጥያቄ በየዋህ ተመልካች ዘንድ ሊነሳ ይችላል ይሆናል። ዋናው ጥያቄ ግን ይህ ሥራ ወደ ሕዝቡ በየትኛውም መድረክ አልደረሰም ፤ አልታየም። ስለዚህ ለዲማፀ-እንዴት ተመረጠ? የሚል ነው።

በ1992 ዓ.ም የመድረክ ተውኔት የተመለከተው ሌላው ደጋጋ ስለሞን ነው። የሁለት ፀሐፍትን ሥራዎች ከአፃፍና አዘገጃጀት አንጻር መርምሯል። የፀሐፊዎቹ ፥ ዲማ አበራና ሙሉጌታ ነጋሣ የሕይወት ተሞክሮ ከእንዳንድ ሥራዎቻቸው ጋር በዲማፀ ውስጥ ተካተዋል። ዲማም

ሆነ ሙሉ-ጌታ በመሀከለኛው ኦሮሚያ ተወልደው ያደጉ ናቸው። ሁለቱም በወቅቱ የመጀመሪያ ዲግሪ ምሩቃን ናቸው። ዲማ አበራ በ1975 ዓ.ም ከአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ቴያትር ጥበባት ከ ሲመረቅ ሙሉ-ጌታ በ1976 ከኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ሥነጽሁፍ ክፍል የተመረቀ ነው። ሁለቱም ለጥናቱ ከተመረጡት ሥራዎች በፊት በተለያዩ ተያያዥ ጉዳዮች ላይ ተሳትፈዋል። ዲማ አበራ «ምርመራ» የሚለውን የአባነህ አሻግራ ሥራ *Qorannoo* - በሚል እንደተረጎመው ለምሳሌነት ይጠቀሳል።

ደጋጋ ሰለሞን በጥናቱ የመረጣቸው «የኦሮምኛ ትያትር አጭር ቅኝት ከ1988 - 1991 ዓ.ም.» በሚል ርዕስ ነው። በአራቱ ዓመታት *Daawwitii Jireenyaa* (የሕይወት መስታወት የኑሮ/መልክ) እና *Gumaa* - ጉማ የተሰኙት ጎልተው የታዩ መሆናቸውን ጠቅሷል።

ከተመረጡት ሁለቱ ተውኔቶች በ1989 በኦሮሚያ ባህልና ማስታወቂያ ሥር በነብዩ ተካልኝ ተፅፎ በዲማ አበራ የተተርጎመው *Daawwitii Jireenyaa* - በብሔራዊ ትያትርና በአዲስ አበባ ባህልና ቴያትር አዳራሽ ለሕዝብ ቀርቦ ፤ በጎሳም በተለያዩ የኦሮሚያ ዞኖች የተዘዋወረ ነው። ተውኔቱ በጭብጡ ለኢኮኖሚ ልማት መትጋትን የሚያሳይ ስለመሆኑ ደጋጋ ገልጿል። ተውኔቱ የገጠሩን ሕብረተሰብ ሕይወትና የኑሮ ደረጃ የሚሻሻልበትን መንገድ የሚጠቁም ነው። ደጋጋ በተመለከተው በዚህ ሥራ ውስጥ ይህንን የሚያስበው ትውልድ የትኛው እንደሆነ ከሥራው አይታይም ፤ በጥናቱም አልተመለከተም።

ሁለተኛው የጥናቱ ማዕከል «ጉማ» ተውኔት ነው። በሙሉ-ጌታ ነጋሳ ተፅፎ የተዘጋጀ ተውኔት ነው። ደጋጋ በተመለከተው መሠረት የተውኔቱን ሴራ የሚያላሉ ሌሎች ጣልቃ ገብ ጉዳዮች እንደታዩበት አስተውሏል። የተዓማኒነት ጥያቄ የሚያስነሱ ስለመኖራቸውም ለምሳሌነት ያነሳል።

ደጋጋ በማጠቃለያ ክፍሉ «ሁለቱ ተውኔቶች ከአግፍ ቴክኒክ አኳያ ተዋጥተዋል ለማለት ባያስደፍርም ከነሱት ርእሰ ጉዳይና ለኦሮምኛ ቴያትር እድገት ከአበረከቱት አስተዋፅኦ አንጻር አበረታች » ናቸው ሲል ገልጿቸዋል።

የደጋጋ ዲማፅ ከዚህ በላይ በሌሎች እንደታየው ሁሉ ፀሐፊዎቹን በሥራው የማካተቱ መንስኤ ከሚገመገማቸው ተውኔቶቹ ጋር በማያያዝ አንድ ነገር ለመጠቀም እንደሆነ ይገመታል። ሆኖም ይህ በማጠቃለያው ክፍል ላይ አልታየም፤ የዚህ መንስኤ ጥናቱ ዓላማው ምን እንደሆነ ካለማስፈሩ የመነጨ ነው። ሥራው በጥናትና ምርምር አካሄድ ይልቅ ቀድመው በቋንቋው ላይ በተደረጉ ዲማያዎች ናሙናነት የተሠራ በመሆኑ ከለግልጽ ዓላማ ለመጻፍ ችሏል።

ከዚህ በላይ ከታዩት የመድረክ ተውኔቶች ሌላ በቴሌቪዥን ድራማና ሬድዮ ፕሮግራም ድራማዎች ላይ የተካሄዱ አሉ። የብርሃኑ ኃ/ማርያም እና የዘርሁን ሁሪሳ ሥራዎች በቴሌቪዥን ድራማዎች ላይ ያተኮሩ ናቸው። ሁለቱም በ1995 ዓ.ም. በተመሳሳይ ዓመት የተሠሩም ናቸው። ከድራማዎቹ ልዩነት በስተቀር የመገምገሚያ መንገዳቸውም ተመሳሳይነት አለው - ከተውኔት አለባውያንና አዘገጃጃት አንፃር ሂስ ያካሄዱ ናቸው።

ብርሃኑ ኃ/ማርያም በ *Dhangaa* ፕሮግራም ላይ በማህበራዊ ሕይወት ዙሪያ ከአሥር ያላነሱ ድራማዎችን የፃፈውን የወርቁ ጋዲዮን ሥራ ተመልክቷል። ከሥራዎቹም ሦስቱን መርጧል።

Kakuu (መሃላ) የተሰኘው ድራማው በጭብጡ ሀብት ፣ ድህነትና የዘር ምርጫ በጋብቻ ላይ ያለውን ተዕዕኖ እንዲሁም የቃል - ኪዳንን ዕዳነት እንደሚያሳይ ጠቁሟል። በተመሳሳይ *Waanfalaa* (ወንፌል) ካላችሎታቸው በሥልጣን ቦታ የሚቀመጡ ሰዎች የሚያጠፉትን መንታ ጥፋት - የሥራ በደልና አዋቂን ሰው ማጥፋት የሚያመለክት ስለመሆኑም በትንተናው ገልጿል። ሦስተኛው *Ajaalaa* (ቁጣ) በኢድስና ማግለል ድርጊት ላይ ያተኮረ ነው።

ብርሃኑ፣ የድራማዎቹ ደራሲ የጂኦግራፊ ምሩቅ ነው። ከትምህርቱ ጋር በቀጥታ የሚዛመድ ሥልጠና ሳይኖረው በሥራ መስክ መነሻነት ብዙ ማበርከቱን ይገልጻል። እስከ 22 ሳምንታት የታዩ ድራማዎችን ለማበርከት መቻሉንም ጠቅሶ ይህም ከጠንካራ ፀሐፊነቱ የሚመነጭ መሆኑን፣ ሦስቱም ከድራማ አለባውያን አንፃር የተዋጣላቸው ሆነው መገኘታቸውን አሳይተዋል። *Ajaala* (ቁጣ) የተባለው ግን ግንቱ በማየሉ ሊሆን ይችላል ከሚባው በላይ መሆኑን ጠቁሟል።

በተመሳሳይ ርዕስ እና ፕሮግራም ላይ ጥናት ያደረገው ዘርሁን ሁሪሳ (1995 ዓ.ም.) የደራሲ ሞቱማ አሰፋን *Kursii* (ወንበር) እና *Aayyee* (አዬ) የተባሉ ሁለት ሥራዎች መርምሯል። ሞቱማ በምዕራብ ኦሮሚያ (ምስራቅ ወለጋ) ተወልዶ በአካባቢ ያደገና በ1987 ዓ.ም. ከአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ቲያትር ጥበባት ክፍል የተመረቀ ነው።

ዘርሁን ሁለቱን ስራዎች ለመመርመር የያዘው ዓላማ የተውኔት የአፃፃፍና አዘገጃጃት የሚል ነው። *Kursii* የተባለው ድራማ ይዘት ስለአንድ ወንበር ይዞ ግን ወንበር በመያዙ ከስው ይልቅ በቦታው የግል ጥቅም ለማትረፍ ስለሚጨነቅ ሰራተኛ ፣ በዚህም ሳቢያ የተመደበበትን ቦታ(ሥራውን) በመዘንጋቱ ሲጠየቅ በራስ መተማመንን ስለሚያጣ ባለስልጣን ያትታል።

Aayyee (አዩ) የተባለው ድራማ በበኩሉ ስለ ቤተሰብ ምጣኔ የሚያወሳ ሆኖ የከተማን ከገጠር በማስተያየት የሚያቀርብና በቤተሰብ ምጣኔ ምክንያት በከተማ ያለውን እርካታ የሚያላ ነው።

ዘርሁን በያዘው ዓላማ መሠረት ሁሉም ድራማዎች ከተውኔት ጸሁፍ አንፃር ደካማ ሆነው መገኘታቸውን ገልጾ ዝግጅታቸው ግን የተሻለ መሆኑን አትቲል። የሬድዮ ድራማዎች ፥ የመድረክ ተውኔቶችና የቴሌቪዥን ድራማዎች እንደታዩት ሁሉ፣ በሁለት ድምፆች ታይተዋል። በ1993 ዓ.ም በቾምቤ ኃ/ማርያም ከ1990-1992 ዓ.ም በኢትዮጵያ ሬድዮ ፤ እሁድ ማለዳ የተላለፉ የቋንቋው ድራማዎች ተጠንተዋል። በ1995 ዓ.ም በጀቤሳ ዲልቦ በፋና ሬድዮና በኤድስ ዙሪያ የታዩ እንዲሁ ተገምግመዋል።

ቾምቤ ኃ/ማርያም «በኢትዮጵያ ሬዲዮ ፤ የእሁድ ማለዳ የኦሮምኛ መዝናኛ ፕሮግራም የተላለፉ ድራማዎች ከ1990 - 1992 ዓ.ም.» በሚል ርዕስ ሥር፣ «ተደምስሰው ሌላ ሳይቀዳባቸው አገኘኋቸው» ያለውን ሦስት ሥራዎች ተመልክቷል፡- *Chaappaa Magariisaa* (አረንጓዴው ማህተም) ፣ *Hiree Hillima seente* (ወጥመድ የገባች ዕጣ) እና *Hookara Jireenyaa* (የኑሮ ውጣ ውረድ) የሚሉት ከጽሕፈት ተውኔትና ዝግጅት አንፃር ታይተዋል።

ከተመረጡት ሁለቱ ፥ በሽፈራው እንሠርሙ ድምፅ የታየው የ*Hulluuqqoo* (መሻለኪያ)ን ተውኔት ፀሀፊ አብዱልናስር ሐጂ ሥራዎች ናቸው። አብዱልናስር በ1990 ዓ.ም *Hiree Hillim seente* (ወጥመድ የገባች ዕጣን) ጽፎ አዘጋጅቶ እንደነበር ቾምቤ በዲማፀ አስፍሯል። ድራማው በሴት ልጅ ዙሪያ ያለውን ማህበረሰባዊ ችግር ያመለክታል። ሴት ልጅና ጠለፋ፣ ሴት ልጅና አለአቻ ጋብቻ፣ ሴት ልጅና ትምህርት፣ ሴት ልጅና የቤተሰቦቿ ሚና ሁሉ ታይቶበታል። በቾምቤ እይታ የድራማው ሴራ አወቃቀር የሬድዮ ድራማን የአፃፍ ቴክኒክና አዘገጃጀት አሟልቶ የተገኘ ነው።

በሁለተኛ ደረጃ በዚሁ ድምፅ የታቀፈውና በ1992 ዓ.ም በዚሁ ፀሐፊ ተፅፎ የተዘጋጀው ድራማ *Irbuu* (ቃል ኪዳን) (?) ነው። ድራማው በቤተሰብ አለመስማማት የተነሳ በልጆች ሕይወት ውስጥ ሊያጋጥሙ ከሚችሉት የጎዳና ሕይወት ጋር ተያይዞ የተደመጠ ነው። የተማረውን ሕብረተሰብ ኃላፊነትም አሳይቷል። ይህም ቾምቤ በገመገመው መሠረት በአፃፍ ቴክኒኩም ሆነ አዘገጃጀቱ ጥሩ ሆኖ የተገኘ ነው።»

በጥናቱ ውስጥ በመቀጠል የታዩት *Chaappaa Magariisaa* (አረንጓዴው ማህተም) እና *Hookara Jireenyaa* (የኑሮ መልክ) ናቸው። ሁለቱም ከፀሐፍት ሌላ ዝግጅቱ በሌሎች ሰዎች የተካሄደ ነው።

አረንጓዴው ማህተም በበላቸው ሰባ ተደርሶ በመክበብ ሸዋ የተዘጋጀና በይዘቱ የግለሰቦች ግጭት በመንግስታዊ ተቋም ውስጥ ገብቶ የሚፈጥረውን ተፅዕኖ የሚያሳይ ነው። የኑሮ መልክ ድራማም በማህበራዊ ሕይወት ዙሪያ የሚሸከረከር ነው። የጾታ ጉዳይ ዙሪያ በግልፅ ካለመነጋገር በመነጨ የሚፈጠረውን ውጣ ውረድ ያመለክታል።

ይህ የኑሮ መልክ ድራማ ከገፀባህርያቱ መብዛት የተነሳ ተደራሲው ለመለየት እንደሚችገር ገልጿል። ፀሐፊው ገፀባህርያቱም ስላላቸው ባህርይ በድርጊት ከመከወን በሌሎች ገፀባህርያት ድርጊታቸው እንዲገለፅ መደረጉና ይህንን መደጋገሙ አንድ ችግር መሆኑን ተመልክቷል። የተዓማኒነት ችግር የጎላበት መሆኑንም አስተውሏል።

ከዚህ በላይ እንደተዳሰሰው ይህ የቾምቤ ጥናት ከተነሳበት ዓላማ አንፃር በመረጣቸው ድራማዎች ላይ ሂስ ያካሄደ ነው። በውጤቱም በአፃፍም ሆነ በአዘገጃጀት በአንፃራዊነት ተሸለው የተገኙ መኖራቸውን ገልጿል። ሆኖም በድራማው ውስጥ ያሉ ገፀባህርያት ስለሚጠቀሙት ቋንቋ ያለው ነገር የለም። ለምሳሌ *Irbuu* (ቃል ኪዳን) ድራማ የጎዳና ተዳዳሪን ሕይወት ይመለከታል። በጥናቱ ውስጥ የሁሉም ገፀባህርያት በዕድሜ፣ በጾታ፣ በውሎን ገንግራቸው ተመሳሳይ እንደሆነ ተደርጎ መገለፁ በተዓማኒነቱ ላይ ጥያቄ የሚያስነሳ ነው።

የሬድዮ ድራማን የተመለከተው ሌላው ጀቤሳ ዲልቦ ነው። ጥናቱ ያተኮረው በይዘታቸው ስለኤድስ በሚያነሱት ላይ ሆኖ እንደ ቀድሞው ሁሉ ድራማዎቹን አፃፍና ዝግጅት የተመለከተ ነው። የጥሩወርቅ ተካን *Adiyoomuu* (ወላጅ ማጣት) የሲሳይ ደፋሩን *Gaabbii* (ቁጭት) እና የሰይድ ሁሴንን *Hirree jireenyaa* (የመኖር ዕጣ) ተመልክተዋል። በዓላማውም መሠረት *Adiyoomuu* (ወላጅ ማጣት) እና *Hiree jireenyaa* (የመኖር ዕጣ) የሬዲዮ ድራማን ባህርይ ያላሟሉ እንደሆኑ ገልጿል።

ይህ የጀቤሳ ጥናት የሦስቱን ድርሰቶች ፀሐፊ ሕይወት ታሪክ አካቷል። ሆኖም የማካተቱ ፋይዳ ምን እንደሆነ አልገለፀም ፤ በሥራውም ውስጥ አላሳየም። ከሁለቱ የሬድዮ ድራማ ተኮር ዲማዎች በ1993 ዓ.ም የተሠራው የቾምቤ ሥራ ከፀሐፍቱ ሕይወት ይልቅ በድራማዎቹ ላይ ያተኮረ ነው። የጀቤሳ ደግሞ የፀሐፍቱን ሕይወት አካቶ በሥራው ውስጥ ካላቸው ፋይዳ ጋር ያላያያዘ ነው።

እስካሁን ከተመለከቱት የተውኔት ሥራዎች ሌላ በሥነ - ግጥም ዘርፍም የተወሰኑ ሥራዎች ታይተዋል። በዚህም የአንበሴ በቀለ 1979 ዓ.ም. እና የተስፋዬ ዮሴፍ 1988 ዓ.ም. ሥራዎች ይነሳሉ። ሁለቱም ሥራዎች በበረሳ ጋዜጣ ግጥሞች ላይ ያተኮሩ ናቸው። የመጀመሪያው «ከ1968 - 1975 ዓ.ም. በበረሳ ጋዜጣ ላይ የወጡ ግጥሞች መዘርዘር ከአጫጭር መግለጫዎች ጋር» የተሰኘ ነው።

የመጀመሪያው ዲማፅ በቤተ-መጻሕፍቱ ተገኝቶ ለዚህ ጥናት ባይታይም የተስፋዬ ዮሴፍ በጋዜጣው የሠፈሩትን ግጥሞች አስፍሮ ከይዘት አንፃር አጫጭር ማብራሪያ ሰጥቶባቸዋል። በጠቅላላው ከ1984-1987 አርባ ሳምንት ግጥሞች በጋዜጣው መቅረባቸውን ቁጥር በመስጠት አመልክቷል። ጋዜጣው በቁቤ መጠቀም የጀመረው ከ1985 ዓ.ም ጀምሮ በመሆኑ አሥራ ሁለት ያህል ግጥሞች፣ ጋዜጣው ከ1969 ዓ.ም ጀምሮ ሲጠቀምበት በነበረው፣ የአማርኛ ፊደል የተፃፉ ናቸው። በዲማፁ ውስጥ በሁለቱም ፊደላት የተፃፉት ግጥሞች የውዳሴ (የበረሳ ጋዜጣ ፣ የቁቤ አፋን አሮሞ ፣ የባህል ፣ የአሮሚያ ተፈጥሮ) ፣ የትግል (ፀረ- አሮሞ አመለካከት) ፣ የጤና ፣ የትምህርት፣ የጾታ እና የምግባር ናቸው። ከእነዚህ ቁቤ አፋን አሮሞን የሚያወድሱ በመጠን በርካት ያሉ ናቸው።

የተስፋዬ ሥራ የጋዜጦቹን ግጥሞች ሰብስቦ በአጫጭር መግለጫ ያስደገፈ ቢሆንም ጥናቱ የማጠቃለያ ክፍል የለውም። በጋዜጦቹ ህትመት ዘመናት ቅደም ተከተል የተቀመጡ በመሆናቸው ስለታየው ዕድገት ለማየት ጠቋሚ ነገር አልተመለከተበትም። በጥናቱ አስፈላጊነት ክፍል፦ «ግጥሞቹ የሽግግር ወቅት ግጥሞች በመሆናቸው በወቅቱ የነበረውን ስነ-ጽሁፋዊ ይዘት ለማወቅ እንዲያስችል ለማገዝ ነው ቢልም ይህን በሚያመለክት መልኩ የተቀመጠ በዲማፁ አይነበብም። »

በሌላኛው የቋንቋው ሥነ-ጽሁፋዊ ዘውግ ÷ ልቦለድ ÷ ላይ የተደረገው ሥራ በ1993 ዓ.ም. በታደሰ ያደቴ ቀርቧል። ዲማፁ የሁለት ልቦለዶችን ዋና ዋና ገፀባህርያት አሳሳል የተመለከተ ነው።

በዲማፁ የታቀፉት *Godaannisaa* እና *Suuraa Abdii* የተሰኙ ልቦለዶች ናቸው። የሁለቱን ዋና ዋና ገፀባህርያት አብዲሣ ሶለንንና አመንሲሳ ጉርሙን ከአካላዊና ማህበራዊ አሳሳቸው አንፃር ገምግሟል። በዚህም መሠረት የጎዳኒሳው ገፀባህርይ አብዲሣ በአካላዊ ገለጻው ከአመንሲሳ የበለጠ ጉልህ መሆኑን ገልጿል። በአንፃሩ አመንሲሳ ቁመቱም ሆነ መልኩ በአጠቃላይ አካላዊ ቁመናው ለተደራሲ በሚጨበጥ መልኩ ያልተሳለ እንደሆነ አስረድቷል። ከማህበራዊ ገለጻ አንፃር ግን ሁለቱም በማህበራዊ ሕይወት ውስጥ በተሰጣቸው ተሳትፎ ለተደራሲው አዕምሮ

ቅርብ ሆነው መታየታቸውን አረጋግጧል። ታዲህ ከያዘው ርዕስ ጋር የሚዛመዱ ንድፈ-ሀሳቦችን አስቀድሞ ሁለቱን ልቦለዶች ገምግሟል። የማሳያ ጥቅሶችንም ከልቦለዶቹ ወስዷል። በስተመጨረሻም የደረሰበት የገፀባህርያቱ ገዕታ ያሳየ ነው። በሥራ ላይ የሚነሱ ጥያቄዎች ግን አልጠፉም።

በጥናቱ የመግቢያ ክፍል የጥናቱ ዋና ትኩረት በመጀመሪያዎቹ የቋንቋው ረጅም ልቦለዶች ላይ መሆኑን ይገልጻል። ልቦለዶቹ በ1992 እና 1993 የታተሙ እንደመሆናቸው ለቋንቋው የመጀመሪያ አይደሉም ። እንደ ሒንሴኔ መኩሪያ (1985 ዓ.ም.) ሥራ ሁሉ የተሳሰተ መረጃ መስጠቱ ይስተዋላል። በሌላ በኩል ገፀባህርያቱ የሚንቀሳቀሱባቸው ልቦለዶች ከቋንቋ ተመሳሳይነት ሌላ የሚመሳሰሉባቸውና የሚለያዩባቸው ጉልህ ነጥቦች አልተነሱም።

በዚህ ንዑስ ርዕስ ሥር እስከአሁን የተጠኑ ጥናቶች ተዳስሰዋል። የተውኔት (ድራማ) አፃፍና አዘገጃጀት ፣ የግጥሞች መዘርዘር ከአጫጭር መግለጫ ጋር ፣ የገፀባህርያት አሳሳል የሚሉት እስከ አሁን የተሰሩት ሥራዎች ያተኮሩባቸው ናቸው። ከዚህ አንፃር በበረሃው ጋዜጣ ግጥሞች ላይ ካተኮረው ሥራ በስተቀር ሁሉም ከይዘታዊ ጥናት በበለጠ በሥነ ጽሑፍ ቅርፃዊ ጥናት ላይ ያተኮሩ ናቸው። ስለሆነም እስከ 1998 ዓ.ም ድረስ የተደረጉ ጥናቶች ሊባሉ ይችላሉ።

በእነዚህ ሥራዎች ቅኝት ከተስተዋሉት ጉልህ ነጥቦች በዘርፉ ባለሙያዎች ተወኔት ምሩቃን የተደረሱ ሥራዎች ደካማ ሆነው የመገኘታቸው ጉዳይ ነው።

በ1998 ዓ.ም. ይህን ጥናት ጨምሮ በቅርፅም በይዘትም ላይ ያተኮሩ የተለያዩ የመጀመሪያና የሁለተኛ ዲግሪ ጥናቶች በኢትዮጵያ ቋንቋዎችና በውጭ ቋንቋ ጥናት ክፍለ ትምህርት በመጠናት ላይ ይገኛሉ። በኢትዮጵያ ቋንቋዎች የገብሬ ሁልቃ «በደምሳ አባ-የአባት ኑዛዜ ልቦለድ የሚገኙ ሥነ ቃላት ትንተና » አንዱ ነው። በውጭ ቋንቋዎች ደግሞ በርካት ያሉ ይገኛሉ።

- Thematic Analysis of Gadisa Birru's Novel *Dhaamsa Abba* by Desalegn Legesse.
- Analysis of Major Conflicts and ...Charactors in *Gurracha Abbaya* by Girma Temesgen.
- Image of Female Character in *Godannisa* by Zerhun Ararso.
- Images of Female Character in *Hawwii* by Bifa Telila.
- Development of Afaan Oromo Literature Pre1991 (M.A thesis) by Teferi Negusse.

ከላይ የተመለከቱት ታሳቢ ጥናቶችም ከይዘት ይልቅ ወደ ቅርፅ ያተኮሩ ቢሆኑም በእግረ መንገድነት የሚያነሱባቸው ጉዳዮች ለቀጣይ ጥናቶች እጋሻ መሆናቸው አይቀርም። ለዚህ ተያይዞም የአሮምኛ ሥነ-ጽሁፍ ፈር ፣ ጥናት ቀዳሚዎቹ በተለይም የመድረክ ተውኔት ጥናቶች አገዛ እንዳደረጉ ሁሉ እነዚህም የቋንቋውን ሥነ-ጽሁፍ ጥናት በማገዝ የራሳቸው አስተዋፅኦ ይኖራቸዋል።

ይህ ጥናት በቋንቋው የተጻፈ ሥነ-ጽሁፎች በዋናነት ተተኪሪ ባደረገባቸው ነገሮች ላይ በማተኮር በተመሳሳሪቸው ያሰባሰባቸዋል (ያደራጃቸዋል)። ስለሆነም በአመዛኙ ይዘት ተኮር ነው። በመሆኑም ከዚህ በፊት እንደተጠነት በዘውግ ላይ ሲያተኮር በተመሳሳይ ርዕስ ስር ያሰባሰባል ፤ መጠነ ሰፊ ሥራዎችንም ይሸፍናል።

2.2. ሥነ ጽሁፋዊ ጽንሰ ሃሳቦች

ይህ የተዛማጅ ቅኝት ንዑስ ክፍል ከሥነ ጽሁፍ ታሪክ (literary history) ጋር የሚዛመዱ ሀሳቦችን ያነሳል። የሥነ ጽሁፍ ታሪክ ጥናት ስያሜው እንደሚጠቁመው ሥነ ጽሁፍንና ታሪክን የያዘ ነው። በዚህ የጥናት አቅጣጫ ውስጥ ታሪክ ለሥነ-ጽሁፍ እንደማጥኛ ዘዴም እንደ ሥነ-ጽሁፍ ገፅታ (አነሳስ፣ ዕድገት...) ማሳያም ያገለግላል። ታሪካዊ ጥናት በአንደኛው መልኩ ከጊዜ ቅደም ተከተላዊ ሂደት ጋር ተያይዞ ያሉትን ነባራዊ ክስተቶች ሁለንተና የሚመረምር፣ የሚተረጎም እንደመሆኑ ስነ-ጽሁፋዊ የታሪክ ጥናትም ይህንኑ ያደርጋል።

በአብዛኛው የሥነ-ጽሁፍ ታሪክ ሲባል በመስኩ ተዘውትሮ የሚታወቀው በጊዜ (ዘመን) ቅደም ተከተል የ(ሥነ) ጽሁፋዊ ሥራዎችን ተከታትሎ ማምጣት መመልከት ነው። በዚህም መሠረት በየወቅቱ በታዩት ሥራዎች የተለያዩ መልክቻቸው ይታያሉ። የሥነ-ጽሁፍ የቅርጽ፣ የአፃፃፍ ሥልት፣ የጭብጥና ሌላም ሥነ-ጽሁፋዊ አካል ሂደታዊ መልክ በተተካሪነት የሚታዩበት ነው። ስለሆነም መጠነ ሰፊ የትኩረት አቅጣጫዎች አሉት። ይህን መጠነ ሰፊ የትኩረት አቅጣጫውን በመስኩ እንደአንድ ችግር የሚመለከቱም አልጠፉም። ለምሳሌ Patterson Lee አንደኛውን እንደሚከተለው ይገልጻሉ።

Despite its familiarity, the term "literary history" harbors an often unrecognized ambiguity. On the one hand, its common sense meaning refers it to an immanent or *intrinsic* history of literature, a narrative account of either literature as a whole or a specific modes (poetry, drama, fiction), genres (epic, comedy, pastoral), or forms complaints, sonnet, ode), that covers either a broad sweep or historical time or confines itself to one of the chronological periods in which the cultural past has been typically divided (1995:250).

በጥቅሱ፡ እንደተመለከተው የጥናቱ መስክ በሥነ-ጽሁፍ የውስጥ ጥናት በርካታ ነገሮችን ይሸፍናል። ይህ መሆኑ የጥናቱን ውስጥ አቅጣጫ ለማወቅ አስቸጋሪ መሆኑን ይጠቁማል። ከተናጠላዊ አጠናን እስከ የዘመኑ አጠቃላይ ሥነ-ጽሁፍ ሁሉ ሊመለከት ይችላል። በሌላው አቅጣጫ ደግሞ የሥነ-ጽሁፍ ታሪክ የሚለው ጽንሰ ሃሳብ በተዛማጅ መልክም(Extrinsic-approach) ሊታይ እንደሚችል ይገለጻል።

በዚህ ጥቅስ መሠረት ግን የሥነ-ጽሁፍ ታሪክ ባለፈው ሥነ-ጽሁፍ መልክ ላይ የሚያተኩር ተደርጎ ተገልጿል። እነዚህ ግን ያለፈን ብቻ ሳይሆን ወደ ወቅታዊውም ዘመን የሚደርስ መሆኑን ይገልጻሉ።

Literary history is no proper history because it is the knowledge of the present, the omnipresent, the entirely present. --- Political history is historical and past and [history of art] is historical and somehow present (Wellek & Warren, 1984: 254).

ሁሉም የጥናት መስኮች ተዛምደው የሚጠኑበት አንድ መንገድ መሆኑ ታይቷል። ስለ-ጽሁፍም በታሪካዊ ጥናት አካሄድ መሠረት ሊጠናም እንደሚችል ተጠቁሟል። ሆኖም ስነ-ጽሁፍ የነበረውን ልምድ ስሜት አሁን ወደአለው ሰዋዊ ስሜት የማጋባት አቅም ስላለው የሥነ-ጽሁፍ ጥናት በነበር የሚታይ ሆኖ አይቀርም። ይህም ሥነ-ጽሁፍ ካለው ከጥናቱ ባህርይ የሚመነጭ ነው። Artists have always disrupt and violate (defamiliarize) our normal perception and belief, in order to get us to attend the art itself (Wheeler, 1997;12).

ነባሩን ሁነት የአሁን ክስተት ሆኖ ተደራሲው የከያገውን ስሜት፣ አመለካከት፣ እይታ እንዲያስተውል ስለሚያደርግ የሥነ-ጽሁፍ ተተኳሪ ጉዳይ ንቡርም ቢሆን በወቅታዊ ሕይወት ውስጥ ይመሳሰላል። ተመሳሳይ ሀሳብ የሚጋሩት እነ ፒክሪንግ እና ሆሪተር (1997) የሚከተለውን አስፍረዋል።

...Literature...communicates the author's emotional and intellectual response to his or her own experience and the surrounding world (p:704).

ስለሆነም የሥነ-ጽሁፍ ታሪክ ጥናት ለተደራሲው፣ ለአጥኚው፣ ለስነ-ጽሁፉ፣ ለማህበረሰቡም ሆነ ለሌላ... አስፈላጊ ነው። የሥነ-ጽሁፍ ታሪክ ሐያሲም እንዲሁ።

... Literary histories are necessary; because without them we would have no regional map of our field, no diachronic overview of the temporal relations between one work and another, or between any work and its culture (Smallwood, 2001:442).

ከተለያዩ ደራሲያንም ሆነ ከተመሳሳይ መጻሕፍት ለማህበረሰቡ የቀረቡ የሥነ-ጽሁፍ ሥራዎች ዝምድናና ልዩነት ከሌሎች መስኮች የጋራቸው ነጥብ ወይም የሌላ ገፅታቸው መታወቅ በመስኩ ላለው ባለሙያ አጋዥነት አለው። በስነጽሁፍ በኩልም ስለማህበረሰቡ አሳሰቢ ጉዳይም ይሁን ሌላ ሊያጤንበት ይችላል።

ይህ የሥነ-ጽሁፍ አጠናን ሁኔታ በዚህ ንዑስ ርዕስ ሥር እንደተዳሰሰው የማጥኛ አቅጣጫዎቹ በርካታ ናቸው። ደራሲያንን ከሥራዎቻቸው፣ ሥነጽሁፍዊ ዘውጎችን በዘመናቸው፣ በአፃፃፍ ሥልት ዝምድናቸው፣ እንዲሁም ተተኳሪ ነጥቦቻቸው ሁሉ ሊጠና ይችላል (Guerin,1992:269, Hudson,2005:4)።

ለምሳሌ:- Guerin (1992) ቢተኮርበት የሚለውን እንደሚከተለው ይጠቅሳል።

The interest of the history of literature is largely as a record of the movement of ideas. [It] is by first distinguishing and analyzing the major ideas, which appear again and again and by observing each of them as a recurrent unit in many context, the philosophic background of literature can be illustrated (Lovejoy in Guerin:269)

በየትኛው ዘመን ምን ዓይነት ሥነ-ጽሁፍ፣ ስንት ያህል፣ ምን የሚባልና ስለምን የሚያትት ሥነ-ጽሁፉን ከማየት በውስጣቸው በሚደጋግም ተመሳሳይ ጉዳይ (running events) ተዛምዶ ቢጠና የሥነ-ጽሁፍ ታሪክ የተሻለ እንደሚሆን ያምንበታል። በጊዜ ሠንሰለትነት የተነጣጠሉ መፃሕፍትን (ሥራዎችን) ከማያያዝ በሚያያይዛቸው ጉዳይ፡- ማህበራዊ፣ ፖለቲካዊ፣ ኢኮኖሚያዊ ወይም ሌላ፣ በሌላ አባባል ተተካሪ ጉዳያቸው ቢጠና የተሻለ እንደሚሆን ነው። ይህም ሥነ-ጽሁፉን በየፈርጃቸው በማኖር በእነዚያ ሥር ሌላ ገጽታቸውን በተናጠልም ሆነ በዝምድና ለማየት ይረዳል።

ስነ-ጽሁፎቹ (በግጥም፣ በተውኔት፣ በልቦለድ፣...) በቅርጽም ይሁን በሥልት ቢለያዩ ሁሉም ሥነ-ጽሁፋዊ ሥራዎች ጉዳያቸው ሰው በመሆኑ ከሰው አንፃር ማየት ተመራጭነት ይኖራል። "... if prose is like walking, then poetry is like riding " (Pickering and Hoeper, 1997: 706) የሚለው በሰዎች ጉዳይ አሸካክማቸው እንጂ በሚሸከሙት ነገር ልዩነት እንደሌላቸው ጠቋሚ ነው። የታሪክና ፍልስፍና ባለሙያ የሆነው ማይክል ፋኩ የጽንሰ-ሀሳብ ታሪክ ጥናት የሰውን ልጅ ሕይወት መግለፅ ላይ ሲያተኩር ሙያውን እንዲሟወጣ ያምናል።

The proper task of thought is: to define the condition in which human beings 'problematize' what they are, what they do, and the world in which they live(Michel Foucault in Enwezor,Okwui 2003:57).

ምዕራፍ ሶስት

የአጠናን ዘዴ

ይህ ምዕራፍ የሥራውን አሠራር የሚጠቁም ነው። የሥነጽሁፍ ታሪክ አጠናን እንደየቋንቋው መዳበርና ተዛማጅ ክስተቶች የሚጠና ነው። ይህም “ለሥነጽሁፍ ምንነት” ከሚሰጠው ቢያንስ የሚመነጭ ነው። በአብዛኛው ጅምር ጽሁፋዊ ደረጃ ላይ ላለው ቋንቋ የሚስማማው “የተፃፈ ነገር ሁሉ ሥነጽሁፍ ነው”(Wellek;1984, Melakneh;1999) የሚል ቢያንስ ነው። ይህም ሁሉንም ጽሁፋዊ መልክ የሚያካትት ከመሆኑም ሌላ ዕድገቱን፣ የትኩረት ነጥቡን እንዲሁም ከኋላ ለሚመጣው የፈጠራ ሥነጽሁፍና ዘውጎቹ መሠረት የሚጥል ስለሆነ በዚህ መሠረት ማጥናቱ አስፈላጊም ነው። የዚህ ጥናት ምዕራፍ አንድ የዳራው ክፍል ያካተተው ገለፃ ለዚህ ምሳሌ ይሆናል። ሁለተኛው ብያንስ ሥነጽሁፍ የተመረጡና ሥነጽሁፋዊ ደረጃን ያሟሉ የፈጠራ ሥራዎች ብቻ የሚመለከት ነው(የናስና ሌሎች፣ 1966)።

ሁለተኛው ብያንስ ከመጀመሪያው ጠባብ ያለ ይመስላል። ለዚህ ጥናትም ተስማሚ ሆኖ የተገኘው ሁለተኛው ብያንስ ነው። ስለሆነም በምናብ የተፈጠሩና በዘውግ የተከፈሉ የፈጠራ ሥራዎች፣ ሥነግጥም፣ አጭር ልቦለድ፣ ረጅም ልቦለድ፣ ተውኔት፣ ከሥነጽሁፍ ታሪክ ጥናት አንፃር ታይተዋል። ከሥነጽሁፍ ታሪክ አጠናንም ተስማሚው ተመርጧል። ይህም የሆነው የሥነጽሁፍ ታሪክ ሲጠና ከነባራዊ ሁኔታዎች ጋር አያይዘው ተቀራራቢ የአጠናን ዘዴን የሚጠቀሙ ባለሙያዎች ስለአሉ ነው። የዚህ መነሻ ነጥብ ከሥነጽሁፍ ታሪክ ምንነት የሚጀምር ነው። Hudson (2005:2) የእንግሊዝ ሥነጽሁፍ ምንድነው? ለሚለው የሚከተለውን ያስፍራል።

A mere list of authors, taken separately, and of their books, does not constitute a history of literature, for literature as a whole grows and changes from generation to generation, and in tracing this growth, history must show the place which each writer occupies in it, and his relations with those who went before, and with those who came after him.

በሥነጽሁፍ ታሪክ ጥናት ውስጥ ደራሲያን ከሥራዎቻቸው ጋር ተጣምረው መታየት እንዳለባቸው የሚጠቁም ነው። ይህም በትውልድ መካከል ያለውን ጉልህ ልዩነት ለማየት ስለሚያግዝ መሆኑን ያትታል። በተናጠል የሚደረግ ጥናት ታሪኩን ምሉዕ አያደርገውም፤ የደራሲውን ቦታ(የዘመኑን መንፈስ ባህላዊና ዘመናዊ ዕውቀት) አመላካች አይሆንም ነው።

ከላይ የተጠቀመው ሀሳብ ዘርፈ ብዙ ጥናት በተደረገባቸውና ከትውልድ ወደ ትውልድ የተሸጋገሩትን ቢያንስ የሁለት ትውልድ ልዩነት ያሏቸውን የሥነጽሁፍ ሥራዎች ተመርክብ ተግባራዊ ሊሆን ይችላል፤ ይቀላልም። በጅምር ለአለውና ህትመቱ አንድ ትውልድ እንኳን በውል ላልሞላው የኦሮምኛ ዓይነት ሥነጽሁፍ ግን ይህን ማሟላት የሚጠበቅበት አይደለም።

ይህ ማለት ያልተሟላ ሥራ ይሆናል ወደ ሚል ድምዳሜ አያደርስም። ምክንያቱም አንድ ደራሲ የሚያነሳው ሀሳብ ከልምዱ፣ ዘመኑ አመለካከቱና ሌላም ጋር ተቀራራቢነት ስላለው ነው።

Literature is a social institution, using as its medium language, a social creation. Such traditional literature devices as symbolism and meter are social in their very nature (Wellek and Warren, 1984: 94).

ደራሲ ማህበረሰባዊ በሆነው ተቋምና በማህበረሰባዊው መሣሪያ እየተጠቀመ የሕይወት ልምዱ አይኖርበትም ማለት ደራሲ ስለማያውቀው ጉዳይ ይፅፋል ወደሚል መደምደሚያ የሚጠቁም ይሆናል።

በሌላ በኩል ደራሲ ምን ያህል በዘመኑ ካለው ጉዳይ ጋር እንደሚመሳሰልና የዘመን ግብዓቱ የራሱም የማህበረሰቡም እንደሆነ የሚጠቁመው ሀሳብ “English Literature and English History” በሚል ሥር ተጠቁማል።

Every man belongs to his race and age, and no matter how marked his personality, the spirit of his race and age finds expression through him. A history of English literature has therefore a national as well as a personal character and interest (Hudson, 2005: 5).

የወጣበት ወገንና የነበረበት ዘመን በግራም ሆነ በቀኝ በደራሲው ሥራ ውስጥ መንፀባረቁ እንደማይቀር ይገልጻል። የድርሰት ሥራው በመረመር ደራሲው ለራሱ በመንፈሱ የቀመሰውን ውሃ ለመጠጥነት እንዳቀረበ ያስገነዝባል። በአፃፃፍ ሥልቱ ይሁን በጭብጥ መረጣው ወይም በገፀባህርያቱ ዘመኑን ይመስላል። በሌላ አባባል በድርሰት ሥራው ውስጥ ደራሲ ይኖራል የሚለው ሀሳብ የሚያስኬድ ነው። ስለሆነም ይህ ሥራ የደራሲያኑን ሕይወት ታሪክ በዋነኛነት ሳያተኩርበት ድርሰቶቻቸውን ይመለከታል።

ሌላው ከሥነጽሁፍ ታሪክ ጋር ተያይዞ ያለው የአከፋፈል ጉዳይ ነው። ከላይ እንደተመለከተው “የተፃፈ ሁሉ” እና “ሥነጽሁፍ መስፈርትን ያሟሉ” በሚል መክፈል እንደኛው ነው። ሁለተኛው ጥያቄ ያለው ዘመናዊው እንዴት ተከፍሎ ይጠናል? የሚል ነው። ለዚህ ያለው ምላሽ በርካታ ይመስላል። ሆኖም (Hudson, 2005:7) እንደሚያቀርበው የተለመዱት ጉልህ መልኮች ሁለት እንደሆኑ ነው የሚታየው። “In tabulating ... periods various methods may be adopted. It is very usual to label them with epithets derived from history...” ከሀገሪቷ ታሪካዊ ክስተት ወይም ነገስታት ፊት መሪነት ክስተት ጋር እየተነፃፀሩ ሊታይ እንደሚችል ይጠቁማል። ከፖለቲካዊውና ከታሪካዊ ክስተቶች ጋር በማያያዝ መለየም ማለት ነው። ለምሳሌ የቴዎድሮስ ዘመን ሥነጽሁፍ፣ የጋይለስላሴ ዘመን፣ የደርግ ዘመን፣ የኢህአዴግ እያሉ መመልከት ማለት ነው። በዚህ ውስጥ ክስተቱና ሥነጽሁፍ እየተስተያየ መንፈሱ የሚታኝበት ነው። በሌላ አባባል ዘመኑ (ነባራዊው ታሪክ) ለሥነጽሁፍ ማሳያነት እንደማለት ነው።

ሁለተኛው አከፋፈል “... to designate each period by the name of its most characteristic and representative writer” (Hudson, 2005:7) የሚል ነው። ይህ የሥነጽሁፍን የጋራ ፈለግ በመመርኮዝ መክፈል ነው። የዘመኑን ተመሳሳይ ፈለግ ፈር (Pattern) በማዛመድ በፈለጉ ስያሜ መክፈል ወይም ተመሳሳይነት ከሏቸው ፀሐፍት በጉልህ የሚታየውን መጠሪያ ማድረግ ነው። ለምሳሌ በእንግሊዝ ሥነጽሁፍ ታሪክ “The age of Shakespeare, the age of Milton, the age of ...” እየተባለ እንደተከፈለው ማለት ነው።

ሁለተኛው ሁለት ነገሮችን አቅፏል - የፈለግ ተመሳሳይነትና ደራሲያን። በዚህ ውስጥ ከደራሲያኑ ስም በበለጠ መሠረታዊው በዘመናቸው ያሳዩት የፈለግ ተመሳሳይነት ነው። ከዚህ

በመነሳት በቀዳመው አቅጣጫ ጠቋሚ ወይም በበርካታ ሥራዎች የሥነጽሁፍ ዘመነ ስያሜ የሚያገኝ ይሆናል።

ይህ ጥናት ከሁለቱ የመጀመሪያውን አይከተልም- ሊከተልም አይችልም። ምክንያቱም የፈጠራ (ዘመናዊ ሥነጽሁፍ) በቋንቋው ጉልህ ሆኖ ከአንድ መንግሥት ያላለፈ በመሆኑ ነው። በዚህ መልኩ ከተከፈለ “የዘመነ ኢህአዴግ ሥነጽሁፍ” በሚለው ላይ ያበቃል! አሁን ባለው ሁኔታ ዘመነ-ንም አያሟላም።

በሁለተኛው በወቅቱ ከታዩት በጉልህ ደራሲ ስምና የሥነጽሁፍ የፈለግ ተመሳሳይነት፣ ይህ ሥራ በፈለግ (pattern) ተመሳሳይነቱ ላይ አተኩሯል። ምክንያቱም ሥነጽሁፍ ጅምር እንደመሆኑ አፍ በመሙላት “የእኩል ዘመን” ለሚባል ደረጃ አልደረሰም። ስለሆነም በተተኪሪ ጉዳዮቻቸው ተመሳሳይነት ላይ በማተኮር ይህ ጥናት ተካሄዷል። ተመሳሳይ ጉዳዮች ያሏቸው ተሰባስበዋል፣ ተመድበዋል። በምድቡ ውስጥ ያሉት በነባራዊው ታሪካዊ ክስተት ቅደም ተከተል ከቀዳሚ ትውልድ ወደቅርብ ትውልድ በማድረግ ተተንትነዋል።

- ስክልል የሥራ ጽንፅ ሆኗል።
- በስክልል ለሚገኙ ትምህርት ቤቶች የገንዘብ ገንጠል ጽንፅ ሆኗል።
- በሀገሪቷ ማገናኘት ዘመን ውስጥ አገላለጽ ስራ ለገልገሎት አገልግሎት (የቱላዚክን “Dhangaa” ገፈላዮ “Dophu Gaudhara”)
- የገዢ ሀሳብ ለውጥ (Free Press) አገልግሎት ለተሰጠው ጊዜያዊ ለዚህ ለገልገሎት ወጪ (M-ጽሑፍ ገንዘብ)።
- የስክልል ክፍሎች ማድረግን ተከትሎ አንድ የገናኛ ሙዚቃ ሆኗል። ሙዚቃ ገንዘብ ትምህርት ተጽዕኖ ግንባታ/ገንባታ በቅደም
- ለዚህ ውጭ ማገናኘት ዘመን ለገልገሎት ገንዘብ ለገንጠል ረዳዮች ስክልል ሥርዓት) የሚሰጥል (ሰጪ ገንዘብ ገንጠል ገንጠል 1996)

ምዕራፍ አራት: - የኦሮምኛ ሥነጽሁፍ

በበርካታ የሥነጽሁፍ ባለሙያዎች ሥነጽሁፍ ላቅ ያለ የቋንቋ አጠቃቀም መሆኑ ይታመናል። ቋንቋው ከዘመናዊ አገልግሎቱ በላይ ለሥነጽሁፍ (ሰፊጠራ ሥራ) ሲውል ማለት ነው። የኦሮምኛ ቋንቋም በዚህ መልክ የሚታይ ነው። ቃላዊ ሆኖ ከማህበረሰቡ ጋር ኖሯል፤ ጽሁፋዊ ሆኖ አገልግሏል። በዘመናችን “ዘመናዊ” ለሚለኝ የሥነጽሁፍ ደረጃም ደርሷል።

የቋንቋው መደበኛ አገልግሎት በተለይም ጽሁፋዊ መልክ እምብዛም ከሥነጽሁፍ የራቀ አይደለም። ጽሁፋዊ አገልግሎቱ በኢትዮጵያ ታሪክ ውስጥ ተጠቃሽ ከሆነው ወቅቶች ውስጥ ከ1983 ዓ.ም. የመንግሥት ለውጥ ጋር የተያያዘ ነው። ከቋንቋው አንፃር ይህ ወቅት የኦሮምኛ ቋንቋ ሌላኛው ምዕራፍ፦ (the Second phase)፣ ከሥነጽሁፍ አንፃር ደግሞ “የመጀመሪያው” ተብሎ ሊሰየም ይችላል። ከቋንቋው አንፃር ጉልህ የሆነው መልኩ፣ ቋንቋው በሀገር ውስጥም ሆነ በሌላኛው ዓለም ባሉ የቋንቋ ተጠቃሚዎች በተመሳሳይ አፃፃፍ (Orthography) ማገልገል መጀመሩ ነው። ቀጥሎ የተዘረዘሩት ዓይነት ሰፋፊ አገልግሎቶች መጀመሩ እንዲሁ እንደተጨማሪ ወይም ተጠማሪ የሚታይ ነው።

- ለክልሉ የሥራ ቋንቋ ሆኗል።
- በክልሉ ለሚገኙ ትምህርት ቤቶች የማስተማሪያ ቋንቋ ሆኗል።
- በሀገሪቷ መገናኛ ብዙሀን ውስጥ አዳዲስና ሰፋፊ አገልግሎት አግኝቷል (የቴሌቪዥን “Dhangaa”፣ የሬዲዮ “Qophii Gaaddisaa”)
- የነፃ ሀሳብ ልውውጥን (Free Press) አዋጅ ተከትሎ ለተወሰኑ ጊዜያት ለዚህ አገልግሎት ውሏል (አዳ መጽሔት፣ ገዳ መጽሔት፣...)
- የክልል ኮሌጆች መቋቋምን ተከትሎ አንድ የጥናት መስክ ሆኗል፤ ለክልሉ ከፍተኛ ትምህርት ተቋም ማስተማሪያነት በቅቷል።
- ለሀገር ውጭ መገናኛ ብዙሀን አገልግሎት (ለምሳሌ፦ አሜሪካ ሬዲዮ ቪኦኤ ሥርጭት) ተመርጧል (ሰይፊ ክልባል ፣ ቁጥር 75፣ ሰኔ 1998)።

ይህ የቋንቋው ጽሁፋዊ ምዕራፍ ለወደፊት በአንድ ታሪካዊ ክስተት /ለምሳሌ ለሀገሪቱ እንደ ሁለተኛ ቋንቋ የመመረጥ ዓይነት ዕድል አግኝቶ/ ወይም ከሥነጽሁፍ እንግር በሚታዩ ቀጣይ ፈር (patterns) እስኪወሰን ድረስ መቀጠሉ አይቀርም።

የቋንቋውን በጽሁፋዊ መልክ ወደ አደባባይ መውጣት ተከትለው የወጡ ዘመናዊ ያልናቸው የፈጠራ ሥራዎች ስለቋንቋው ቀደምት ሥነጽሁፍ ና የአሁን እንዲሁም የወደፊት እንቅስቃሴ የሚጠቁም ነገር ይኖራቸዋል። ለምሳሌ የመጀመሪያው ረጅም ልቦለድ በመደበኛው አፃፃፍ ለሕትመት የበቃው የመንግስት ለውጥ ተደርጎ በሶስት ወራት ዕድሜ ልዩነት በዚያው ዓመት በ1983 ዓ.ም. ነው።

የቋንቋው መደበኛ አፃፃፍ መጽደቅ ተከትሎ፡-

- ከጽሁፋዊ መልኩና አፃፃፍ መስፋፋት ጋር ሥነጽሁፍ የመስፋፋቱ አንድ አካል መሆኑ ይስተዋላል፡-
- ለውጡን ተከትሎ ወዲው መታየቱ የቋንቋው ሥነጽሁፍ በማህበረሰቡ ዘንድ ቀደም ብሎ በእንቅስቃሴ ላይ መሆኑን ያመለክታል፤
- ሥነጽሁፋዊ መንፈስ በማህበረሰቡ ዘንድ መሠረት መጣሉ ይታያል፤
- የተማረው የማህበረሰቡ ክፍል ወዲያው ተራክቦ (Inter-reaction) ለማድረግ ያለመዘግየታቸው እንዲሁ ይስተዋላል ።

ለእነዚህ ደግሞ በተዋረድ ሌሎች አነሳሽና አስገዳጅ (Pushing forces) ጉዳዮች ሊጠቀሱ ይችላሉ። በቋንቋው የመፃፍ መሠረተ ሀሳብ፡- ለኦሮምኛው ፀሐፍት ዘመኑ እንደ አንድ ግብዓት ሊቆጠር ይችላል። የዓለም፣ የአፍሪካ፣ በቅርበት ደግሞ የአማርኛ ሥነጽሁፍ እንቅስቃሴና አቅርቦት፣ የቋንቋው በቃላዊ ገፅታው (Oral tradition) የዳበረ መሆን፣ በወቅቱ በውጭና በትግል ላይ የነበሩ የኦሮም ተወላጆች በላቲን የመፃፍና ግፊቱ የሚሉት ለምሳሌት የሚነሱ ናቸው። ለምሳሌ እ.አ.አ. በ1983/1975 ዓ.ም. በወቅቱ በምዕራብ ጀርመን የታተመው የታመነ ቢትማ፡ *Hamma Yoomitti Nu Hidu?* (እስከ መቼ ያስሩናል?) የግጥም መድበል በላቲን መሆኑ ከነበረው የወቅቱ ፖለቲካ ጋር አንድ ግፊት ነው።

እስከ አሁን በተጨማሪም ባለው መረጃ በቋንቋ የመጀመሪያው ረጅም ልቦለድ ደራሲ የሆነው ጋዲሳ ብሩ *Kuusaa Gadoo* (የቂም ቋንቋ/ቂም በቋንቋ ሲባል ይችላል) በ1983 ዓ.ም. የታተመ ልቦለድ በዘመነ ደርግ ዕፎ እንዲታተም ሲጠየቅ ወደ ሌላ ቋንቋ እንዲተረጎም በመባሉ ሳይተረጎመው ቀርቷል። በወቅቱ ደራሲው ያልተረጎመው በምክንያት ነው።

Macaafin Kun anaaf silga, akkasumas uumata oromootiif silgoota keecha tokko jedheetan yaada ... silga kana abba mirgaa bira dabarsuun yaada koo waan hintureef kanaan guyyaa isaa eeggachiise (fuula: 4).

(ይህ መጽሐፍ ለእኔም ለኦሮሞ ሕዝብም ከእንገር አንዱ እንደሆነ አስባለሁ። ... ይህን እንገር ከባለሙብቱ ማሳለፍ እምነቱ ስላልነበር ዕለቱ እስክትመጣ አቆይቼዋለሁ።)

በብሔረሰቡ ቋንቋ የተጻፈውን ሥራ ከወተት ጋር አነጻፅሯል፤ ከወተትም ከእንገር ጋር የራስ ነገር በራስ ሲሆን ከነክብሩና ወዘተ መሆኑን ለማመልከት ነው። ይህ እምነቱ ከላይ ካነሳናቸው ግፊት ጋር የተያያዘ መሆኑን የሚያመለክተው “ዕለቱ እስክትመጣ አቆይቼዋለሁ” በሚለው አገላለፅ በኦሮምኛ ተፅፎ የሚነበብበት ዕለት እንደምትመጣ እርግጠኛ መሆኑን ያመለክታል።

4.1. የደርግ ዘመንና ሕዝብ ፤ ሀገራዊ መንፈስ

ደርግ በተለያዩ የሀገሪቷ አካባቢዎች ይኖር ከነበረው ሕብረተሰብ ጋር የነበረው ግንኙነት የተነበበባቸው የኦሮምኛ ሥራዎች፡-

4.1.1. Kuusaa Gadoo (የቂም ቋት) :-

Kuusaa Gadoo በነሐሴ ወር በ1983 ዓ.ም. በንግድ ማተሚያ ቤት የታተመ ባለ 166 ገፅ ልቦለድ ነው። ልቦለዱ እስከአሁን ባለው መረጃ በቋንቋው ሥነጽሁፍ በተለይም በልቦለድ ዘርፍ የመጀመሪያ ነው።

ልቦለዱ ከመታተሙ በፊት *Kuufama Haaloo* (የተደራረበ እፍረት) በሚል በዘመነ ደርግ ለህትመት ቢቀርብም በኦሮምኛ እንዲታተም ባለመፈቀዱ ሳይታተም ቀርቷል። ልቦለዱ በወቅቱ የተጠቀመው ፊደል ምን እንደሆነ በመጽሐፉ ባይመለከትም ለምናልባትም አማርኛ የሚጠቀምበትን ሆሄያትን ሳይጠቀም አልቀረም።

ይህን ልቦለድ በማስመልከት ሁለት ባለሙያዎች በህትመቱ ወቅት ከጀርባው አስተያየት አስፍረዋል። ልቦለዱ ሲጠናቀቅ በአድማጮች መወደሱን እና ወደ ደርግ ዘመን መጨረሻ አካባቢ ከመጋቢት እስከ ነሐሴ 1982 ዓ.ም. ለአሥራ ዘጠኝ ሳምንታት በኢትዮጵያ ሬዲዮ *Waa Lama dhabuu* (ከሁለት ማጣት) በሚል መተረኩን በወቅቱ የኦሮምኛው ሬዲዮ ዘርፍ ዋና አስተባባሪ የነበረው አቶ በዳዳ ስማ ገልጿል።

በመቀጠል አስተያየት የሰጠው የ*Godannisa* ልቦለድ ደራሲ ዳባ ወዬሳ ነው። ሥራው የማህበረሰቡንም የደራሲውንም ብዙ የተጠራቀመ ነገር እንደያዙ እና ደራሲው በዚህ እንደማያበቃ ዓይነት አስተያየት አስፍሯል። ይህን የዳባ ሀሳብ እውነትነት በሚያረጋግጥ መልኩ በደራሲው ሁለተኛው ልቦለድ *Dhaamsa Abba* (የአባት ኑዛዜ) ቀጥሎ ታትሟል።

በወቅቱ ይህንን ልቦለድ በማስመልከት ሌላም አስተያየት ተሰጥተዋል። *Odaa* መጽሐፍት ልቦለዱ በቋንቋው የመጀመሪያ መሆኑን በመጥቀስ አመላክታለች።

Kuusaa Gadoo is a novel of 165 pages written by Gaddisa Birru. Completed in April 1991, it is the first book written in the Oromo language with Latin script. The author has made every effort to employ all the important literary techniques to standardize the work (*Odaa*, vol. 1:1; 1993).

እነዚህ አስተያየቶች ከዚህ በፊት በተደረጉ አንዳንድ ጥናቶች ውስጥ እንደሰፈረው በቋንቋው የመጀመሪያው ልቦለድ የዳባ ወዴሳ *Godannisa* (1992) (ሐ.ንሴ.ኔ! 1958 ፣ ታደሰ ፣ 1993) ሳይሆን የጋዲሳው *Kuusaa Gadoo* (1983 ዓ.ም.) መሆኑን ያረጋግጣሉ። የአማርኛ ቃላት በልቦለዱ መብዛት ከዚያ ወዲህ ከወጡት ሥራዎች ጋር ሲተያይ ጀምሮ (በሽግግር ወቅት ላይ) የነበረ ሥነጽሁፍ መሆኑን ያረጋግጣሉ። ልቦለዱ የሚያሳየው የዘመነ ደርግን ማህበራዊ፣ ፖለቲካዊ፣ አስተዳደራዊ እና መሰል የሥልጣን አጠቃቀም ነው።

የልቦለዱ ታሪክ ከአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ኬኔዲ ቤተመጻሕፍት ጀምሮ አርሲ በቆጂ ይጠናቀቃል። የልቦለዱ ታሪክ ዳቻሳ ድረባ በተባለ ገፀባህርይ መሪነት ይንቀሳቀሳል። ከታሪኩ ጋር የጠበቀ ቅርበት ያላቸው አሉ። የአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ተማሪና የዳቻሳ የግቢ ፍቅረኛ ገነት ደሳለኝ፣ በአርሲ በቆጂ የልጁ እናትና ባለቤቱ ያዳሺ ደበላ፣ አቶ አስፋው ኃይሌ፣ በወቅቱ በበቆጂ በማዘጋጃ ቤት የከተማ መኖሪያ ቦታ ደልዳይ እና የዳቻሳ ባለቤት ውሽማ በኋላም የሴት ልጁ አባት እንዲሁም አቶ ጉታ ድረባ የደቻሳ ታላቅ ወንድም እና በደቻሳ ሚስት ምክንያት በአስፋው ተወንጅሎ የሚታሰር፣ መቶ አለቃ ቱሉ፣ የአስፋው ባለሟል ይገኛሉ።

ዋነኛው ግጭት በአሁኑ የዩኒቨርሲቲው ተማሪ ዳቻሳ በቀድሞ የበቆጂ ጤና ባለሙያና በበቆጂው አስተዳደር አካል አቶ አስፋው መካከል ተወጥሮ እየተወሰሰበ ያድጋል። አስፋው ሀይሌ በልቦለዱ የወቅቱ ባለሥልጣን ወካይ ሆኖ የቀረበ ነው፤ ደቻሳ ደግሞ የማህበረሰቡ አካል። የወቅቱ ሥራ አስፈጻሚ፣ የሕዝብ አገልግሎት ሰጪና አገልግሎት ተጠቃሚ መካከል የተፈጠረ ውጥረት እንደማለት ነው።

ትልቁ ችግር የሚፈጠረው ይህ መዋቅር ከአገልግሎት ሰጭው ወደ ተቀባዩ አገልግሎቱን ማድረስ ሲገባው አገልግሎቱ ተመልሶ ለአገልጋዮቹ መሆኑ ነው። ሥልጣኑ ለሕዝብ ሳይሆን ለራሳቸው መገልገያ፣ መከላከያም መሆኑ ነው። እነ አቶ አስፋው በስልጣናቸው ለመገልገል ሲተጉ ይታያል።

Hojjatoonii Mana Maazagaajaa Boqojjii yoo namni tokkoo fi lama hafan mooji Malee Marti isaanii aduu sanbata Duraatiifi Lammaffoo gabaa keecha yaa'aniiti qaraxa guuraa oolan (fuula: 31).

(ከበቆጂ ማዘጋጃ ቤት ሠራተኞች ቅዳሜና ማክሰኞ ገበያ ውስጥ ዞረው ቀረጥ ከመሰብሰብ ቢሮ የሚቀሩ ቢኖሩ አንድና ሁለት ቢሆኑ ነው)።

ገበያ ውስጥ ተዘዋውረው “ለመንግሥት ገቢ የሚሆን” ቀረጥ ለመሰብሰብ የሚወጡት በነቲስ ነው። አቶ አስፋው “የተሰጣቸውን ሕዝባዊ አደራ ለመወጣት” ከገበያተኛ ሁሉ በመሰብሰብ ከሌሎች በበለጠ የሚተጉ ሰው ናቸው።

Asfaawu Haylee namooni gabaa dhaabbatan marti quncisee nufixe jedhanii haa itti boowan malee gaafuma tokkollee ganzabnni inni guuru mootummaa gammachiisee hin beeku (fuula: 31).

(አስፋው ኃይሌ ገበያ የወጣውን ሁሉ ገሽልጦ በመልቀቁ ይለቀስበት እንጂ እሱ የሚሰበሰበው ገንዘብ አንድም ቀን መንግስት አርክቶ አያውቅም) ።

ለመገበያየት ገቢያ የሚወጣው ገበያተኛ ሁሉ በቀረጡ ይታቀፋል። ለዚያውም ከመጠን በላይ የሆነ ጫና (ተመን) መኖሩ ይታያል። አቶ አስፋውም “ከግለሰብ ጥቅም በላይ የሕዝብን በማስቀደም” በዚህ ይታወቃሉ። ግን የሚሰበሰበው ገንዘብ ውጤቱ ለሕዝቡ አልታየም። ይልቅ በሹማምንቱ ላይ ለውጡ ይታያል። ገንዘቡ ያለው እነርሱ ዘንድ ነው። የገንዘብ ዝናም እና በስልጣን የሚቆይ ዝናም ያሏቸው እነርሱ ናቸው። የገንዘብ አሰጣጥ፣ የገንዘብ አጠቃቀም የሥልጣናቸው አያያዝ (ዘላቂ አጠባበቅ) ... ስልቱ ሁሉ ያለው በእጃቸው ነው። ከበቆጂ አስፋው ኃይሌን የሚያህል የበላይ ባለሥልጣንን አያያዝ የሚያውቅበት እንደሌለ

ነዋሪው ያውቃል። ከላይ የሚሠጡትን ሥራ ይፈፅማል፤ ለመፈፀም የፈለገውንም ያስፈፅማል። ይሠራበት በነበረው የቀረጥ ስብሰባ ቦታም ሆኖ ባለስልጣናቱን "በሥራ" ቅልጥፍና ብዙ ረድቷል።

"... waayee kanaaf guddina kennaniifitti lafa nama mana ijaarrachuu barbaaduuf akka hiru shuumata argate" (fuula: 31)

(ይህም ስለሆነ የሥልጣን ዕድገት እግኝቶ በከተማዋ የመኖሪያ ቤት ቦታ አቅራቢ ሆኖ ተሾመ)። ለበላይ አካሉና ላላቸው ሲሾምላቸው በነዋሪው ተሾመ፤ አራሱንም ባለሥልጣናቱንም የሚያኮራ ሆነ። ጉዳዩ የዘመኑ እውነታ "እንጉርጉር" በሚለው ግጥም ውስጥም የታየ ነው። ሥልጠናቸው መሠላል ሆኖ ሲነበብ ማለት ነው።

... የላዩን ጨብጦ
የታቹን ረግጦ
ወደ ላይ መመልከት
እጆችን ዘርግቶ ...
አንድ በአንድ እየረገጡ
መሠላል የወጡ
ብልሆች የማይጣደፉ
ሞልተዋል በየአፋፉ ...

(መስፍን ወልደማርያም፣ 1967:26)

በግጥሙ እንደሚጠቁመው አቶ አስፋው በአዝብ አልተመረጠም። ሕዝቡን እያስለቀሰ እየረገጠ በሰበሰበው ቀረጥ ዘመድ አፍርቷል፤ እርካብ ረግጧል። በተደላደለ ሥፍራ መቀመጡ የፍላጎቱን እንዲያሟላ ረድቶታል። ከከተማዋ ሳይርቅ የሰውን ሚስት ለመቀማት ያስቻለውም ይኸው ያገኘው የልብ ልብ ነው-ሥልጣንና ገንዘብ አንድ ቦታ ሲገኙ ማለት ነው። በስልቱ ያለፉ ዳግም ለመጠቀም ካልጠቀሙ እንደማይሆን ከልምዳቸው ያውቃሉ። ባላምበራስ አደም በዘመናቸው ለባለምበራስነት የበቁት እየረገጡም እየጨበጡም ነው (ገጽ: 87)። ከአቶ አስፋው መሬት ፈልገው የምትታለብ የፈረንጅ ላም ለያደሺ፣ ለውሽማው፣ የሚሰጡት ለዚህ ነው። ገንዘቡ ግብዓት ሆኖ ስልጣን መከላከያም ምንጭም ሲሆን ይሠምራል እንደማለት። የዳቻሣ ወንድም አቶ ጉታ ድረባ የወንድሙ ሚስት ወንድሙ በሌለበት ስትቀማ ክፉኛ ተናደዋል። ያዳሺ ከዳቻሣ ሀገር ሰላም በነበረበት ወቅት የሰማችውን ለአስፋው ገልጻለች። አቶ ጉታ ትውልዱ፣ ሰላሌን፣ ለቆ በቆጂ የገባው እንዲህ ዓይነት ጥቃት ስላልቻለ ነው። አጥቂውን በራሱ መሣሪያ ገድሏል (ገጽ: 43፣ 48)። አሁንም ለአነርሱም ያሰጋ ነበር። ግን ይህ

ለአስፋው አላስቸገረም። ከመቶ አለቃ ቱሉ ጋር ያለው ግንኙነት ችግሩን ያቃልል ነበርና አቃሏል።

Poolis xaabiyaa Boqoojjii shiftaan cabsee meeshaa waraanaa hunda saame jedhamee nama baay'eetu qabame, innis balaa kanaan qabame (fuula: 50).

(የብቆጂ ፖሊስ ጣቢያ በሽፍቶች ተዘርፎ ብዙ የጦር መሣሪያ ጠፍቷል ስለተባለ ብዙ ሰው ታፍሶል እሱም በዚህ ሰብብ ተይዟል) ።

ለአቶ አስፋው የሚያስቸገረው አረም ሁሉ ተነቅሏል። የአስፋውን ትኩስ ፍቅር የሚያብዛቅዝ የለም። ከሰማንያ ሚስቱ ከወይዘሮ አበራሽ ከበደ ያላገኘውን ልጅ ከያደሺ ሊያገኝ ነው። ያዳሺ ፍላጎቷ ባይሆንም እሱ እንደጠበቀውም አግኝቷታል። ከዚህ በኋላ የሚያሳስበው አንድ ጉዳይ ብቻ ነው። የሰማንያ ሚስቱ ወይዘሮ አበራሽና ወንድሟ ÷ ለማ ከበደ + ድርጊት ብቻ ያስቸገረዋል። አበራሽናን ወንድሟ ውሽማውን ያዳሺን አንድ ቀን ቤቷ ገብተው መደብደባቸው መደፈሩን የሚያመለክት ሆኖ ታይቶታል፤ ግን መሆን የሌለበት ስለሆነ መቀጣት አለባቸው ብሎ ወስኗል። ሁለቱንም ደብድቦ ከቤት ያባረራቸው በዚህ ምክንያት ነው።

ለማ ለእህቱ ብሎ ክፉኛ መደብደቡና የእህቱም መበደል በዚህ የሚያበቃ አለመሆን አስፋውን ለክፋት የዳረገው ሆነ። ለማም ቤተኛ በመሆኑ በቤቱ የነበረውን ጠመንጃ ያውቅ ስለነበረ በአሳቻ ሰዓት ገብቶ ከቤቱ ጠመንጃውን ወስኗል፤ ሊገለው ሲሞክር ከመሣሪያው ጋር ተይዟል። መሣሪያው ደግሞ ከፖሊስ ጣቢያ ከተወረሰው አንዱ መሆኑ ተረጋግጦ ጉዳዩ እንዲጣራ ለፍርድ ቤት ቀርቧል። በጉዳዩ ተባባሪ የነበረው መቶ አለቃ ቱሉ ለግዳጅ መሄዱና የዱጉማ ጠመንጃው ከብቆጂ ፖሊስ ጣቢያ በወቅቱ በአስፋውና መቶ አለቃ ቱሉ ሲወጣ፣ የሚገባውን ክፍያ መክልክል፣ አሁን ደግሞ ለወይዘሮ አበራሽ ለሰማንያ ሚስቱ መካሪ ሆኖ መቅረብ አቶ አስፋውን ለእስር ዳርጎታል። በአንፃሩ እነ አቶ ጉታን አስፈትቷል። በንግግር መሀል ተግታ በምግብ ወቅትም ትንታ መኖሩ የታወቀ በመሆኑ የሆነው ሁሉ አስፋውን ለክፋት አልዳረገውም።

Kan nyaate nama hin nyaatu' jedhanii saamichii qawweetillee yoo itti masakaramuu baate kan naqaashii dharaa itti bitee Guutaa hiisisee wanjala ta'uun isaa adoo beekamuu odoo itti ingaafatamin Asfaawu naga'an mana Offiitit gale (fuula: 146).

(የበላ እጅ አይበላም" እንደሚባለው አስፋው በጠመንጃ ዝርፊያ እንኳ ባይመስክርበት በጉታ በገንዘብ የሀሰት ማስካሪ ገዝቶ ማሳሰሩ ወንጀል መሆኑ እየታወቀ ሳይጠየቅበት በሰላም ወደ ቤቱ ገባ። ወደ መደበኛ የሥራ ቦታውም ተመለሰ) ።

ይህ የበቆጂን ሕዝብ በሙሉ አስገርሟል። በተለይ ደግሞ ዳቻሣን የእግር እሳት ሆኖበታል፤ የመኖር ትርጉምም ጠፍቶበታል። ወይ ጥቃት አልተከላከለ ወይ ሠርቶ በሥራው አልረካበት። በኢትዮጵያ ካርታ ሥራ ድርጅት በተመረቀበት የጂኦግራፊ ሙያ ተቀጥሮ እየሠራ ቢሆንም ለእናት ሀገር ጥሪ፣ ለተራቡ እርዳታ፣ ለዘማች ቤተሰቦች ... ወዘተ. እየተባለ በደመወዙ ሰብብ አስባብ ይበዛበታል፤ ከአሥር ሰዓት በኋላ በትርፍ ጊዜ ከሁለቱ ሙያው በአንዱ እንደይሠራ የመስሪያ ቦታ የለም፤ አይፈቀድምም (ገጽ: 85)። ስለዚህ ተስፋ አስቆርጦታል። ከመማሩ በፊት የነበረችው ህልሙ ከተማረ በኋላ እውን ሆኖ አልተገኘችም። እንዲያውም ለእሱም ለቤተሰቡም ባደገበት ማህበረሰብ መሀል እንዲያፍር አስደርጎታል። የልጁን እናት ተቀምጧል፤ ወንድሙ በሀሰት ተወንጀሎ ኑሯቸው ተቃውሷል። "Erga dhalannee hinteenye bakka garaa keenyaa hingeenyee' jedhanii maal godhan ... (fuula:85). (' ከተወለድን አልተቀመጥን፤ የልባችንን ግን አላደረስን' አሉ ምን ይደረግ...) ብሎ ለመሣሪያ መግዣ የረጅም ጊዜ ብድር የሚጠይቀው ከዚህ በኋላ ነው።

በቆጂ ገብቶ አስፋውን አድፍጦ ብዙ ጊዜ ፈልጓል፤ ግን አላገኘውም። ሳይጠበቅ አቶ አስፋው ከጓደኛው ጋር ሆኖ ዳቻሣ ከታላቅ ወንድሙና ከዘመዶቹ ጋር ተጋብሞ እየጠጣ ባለበት ቤት ይገናኛሉ። ባንኮኒ ተደግፎ እየጠጣ ያለውን አስፋው + ጓደኛው + ከእስር ቤት ከወጣ ወዲህ ከሚስቱም ውሽማውም በመለያየቱ ብቸኝነቱ እንዴት እንዳስተናገደው ያዋረዋል። አስፋው ግን ብቸኝነትን ሰው በመኖሩና ባለመኖሩ አይለካውም። ጓደኛው ለጠየቀው ጥያቄ መልስ ይሠጣል፤ ልቡ ግን ያለው ደቻሣና ዘመዶቹ ዘንድ እንጂ ሚስቱ ዘንድ አይደለም።

Asfaawus qalbiin isaa niiti isaa bira odo hinta'iin
Dachaasaa fi fira isaa kan wal bira baay'atan bira waan
ta'eef ko'ummaa ofii yaadee "Maal taati jetteti, 'Gurmuu
guddinaa titiisnuu qodaa hinbuqqifanne' jedheen. (fuula:
164)

(አስፋው ሀሳቡ ያለው ሚስቱ ዘንድ ሳይሆን በብዛት አብረው በሆኑት ደቻሣና ዘመዶቹ ዘንድ ስለሆነ ስለራሱ ብቸኝነት እስከ “ምን ትሆናለች ብለህ ነው ዝንብ ስለበዛ የተከደነ ዕቃ ሲከፍት አልታየ ይሏል)።

ይህች አገላለፅ ጆሮ ሰጥቶ ይከታተል ለነበረው ዳቻሣ በእዕምሮው ቁጥር ስፍር ቁጥር የለሽ ሀሳብ ታዘንባለች። ደራሲው ይኸንን እንደሚከተለው ገልጿል።

Yoo tana Dachaasaan durattuu durattii abiddi itti qabate. Tuffiin Asfaaw isa bira darbee fira isaa maraaf ta'u isaa yoo hubatu kuusa Gadoo tuulame, dheeratee Asfaawu Haylee malee nama biraa itti mul'isuu dide, 'Cubuunn inni ana irratti, fira kiyya irratti, akkasumas ummata Boqojjiit irratti oole xiyyitii takkaan batti' jedheeti akka waan birrii lakkaa'uu kiisii kooti [harka],...ka'e ... itti siqee qaaruu gurraatiit xiyyitii galcheef. Akka xiyyitiin lammataa isa hinbarbbachisne hubate. "Boqojjii: naggaa argatte, nagaatti" jedhee balbala ba'e. (fuula : 164)

(ይኸኔ ድሮም ድሮ ነው ደቻሣ ዓይነ ደም ለበሰ። አስፋው ለእሱ ያለው ንቀት ከእሱ አልፎ ለዘመዶቹ ሁሉ መሆኑን ሲያውቅ የተጠራቀመው ንቀት ገዢ ረዝሞ አስፋው ኃይሉን ብቻ ያሳየው ጀመር። “እሱ በእኔ፣ በዘመዶቹ እንዲሁም በብቆጂ ሕዝብ የዋለው ግፍ በአንድ ጥፋት ትውጣለች” አለና [እጁን] ወደ ኮቱ ኪስ ከተተ። ተጠጋው፤ በጆሮ ግንዱ አንድ ጥይት ከተተለት። ሁለተኛ ጥይት እንደማያስፈልገው ስለአስተዋለ “ብቆጂ ከእንግዲህ ሰላም ታገኛለች ደህና ሁን” አለና ከቤቱ ወጣ) ።

የቋተው ፈሰሰ። እንደ ኩራ ውሃ ተከትሮ የተጠራቀመው የዳቻሣና ብቆጂ ሕዝብ በደል ገነፈለ። የተበጁባቸው እርከኖች በሙሉ ተጣሱ፡ - በመንግሥት ገቢ ስም ቀረጥ፣ በመሬት ስም ጉቦ በሽፍታ ስም ማሳሰር፣ በእናት ሀገር ጥሪ ምክንያት ዘመቻ፣ በገንዘብ ኃይል ቅጫ፣ ሁሉ ተጣሰ፤ ሜዳውም ተጥለቀለቀ። ሕዝቡ እንደገነፈለ ውሃ “የመንግሥት ሕጎች” እንደመከተሪያ ሆኖ ሲታዩ ማለት ነው።

Kuusaa Gadoo የወከለውን ዘመን ለአንባቢው አቅርቧል። ልዩልዱ የዘመኑ ሥልጣን መዋል ከነበረበት ቦታ አለመዋሉን ያመለክታል። ስልጣን ለሰብአዊነት መጠበቂያ ሳይሆን ለሰብአዊነት መንጠቂያ ውሎ ነበር። ድርሰቱ በዘመኑ በተፃፈበት የኦሮምኛ ቋንቋ ምክንያት አለመታተሙ ለምናልባትም ለደራሲ ከዘመኑ ቅጣት ማምለጥ የረዳው መስሎ ይታያል።

4.1.2. Jennaan (ስለ አሉ)

ዘመነ ደርግን ርዕሰ ጉዳዩ ያደረገው ሌላው ስራ Jennaan (ስለ አሉ) የሚባለው ተውኔት ነው። ተውኔቱ በደባ ወየሳ ተደርሶ በተስፋዬ መኮንን ተዘጋጅቶ በ 1985 ዓ.ም ለመድረክ የበቀ ስራ ነው። ሥራው ሒንሰኔ መኮራያ የደራሲውን ህይወትና የተውኔት ስራዎች በተመለከተ በት የዲግሪ ማሟያ ጽሁፍ መቼቱን በነቀምት ከተማ ያደረገ መሆኑን ይገልጻል። በተውኔቱ ውስጥ ዋነኛው ግጭት ያለው በሰዓሊ መልካ እና በእነንድ ቡልቲ መካከል ነው። የግጭጣቸው ምክንያት የሰዓሊውና የንዶቹ የስዕል አተያይ መለያየት ነው። ስለሌላው አንድ ቀን በልጁ ተሰልገታ ለብቻ የቀረጸውን የአካባቢያቸው ነዋሪ አይነ ስውር አሮጊት የሰቢሉን እናት ስዕል መሳሉ ነው።

ልጁ ÷ “ከእንግዲህ እኔ አንቺን ስጎትት አልናረም” ብሏት የሸሻት ዕለት የአሮጊቷ ምራት ለመታነት ስትጣጣር ሁሉ ታይቶት የሰለው ስዕል እሱን አርክቶታል። ይህ ጎስቶላ ስዕል ግን ለእነ ንድ ቡልቲ እርባና ቢስ ሥራ ነው። ሰዓሊውም ካለፀታው እንደዋለ ይታያቸዋል- ስለሆነም ይጠይቁታል።

- Magaal: - Ati garuu maaliif asxaa fi poostara warraaqsa yookaan fakki
jaallewanii hin hoojjettu?
- Malkaa: - Bareeda isa tu natti ifuu dide. Simboo uumaa hin qabuu (fuula: 6; Hinseenee: 35)
- (መጋል: - አንተ ለምን የአብዮቱን አርማ እና ፖስተር ወይም የአብዮቱን ሰዎች አትስልም?
- መልካ :- ውበቱ አልታይ ብሎኝ ነው። ምንም ተፈጥሮአዊ ደም ግባት የለውም።)

በሰዓሊው እምነት ስዕል እነንድ ቡልቲ እንደሚያስቡት ስለተባለ አይሰራም። ውስጣዊ ተነሳሽነት ይፈልጋል። የሚሰለው ነገር ሰዓሊውን መማረክ አለበት በአቋሙም ይሁን በምግባር ወይም በሌላ። መልካ በመቀጠልም ስለ ስዕልና ስለሚሰለው ነገር ግንኙነት ያብራራላቸዋል።

Bareednii uumaa ejjenna hundee qaba. Barredni qilleensaa irratti uuman immoo gaaf tokko kuffee cacaba (fuula: 7; Hinseenee: 36).
(ተፈጥሮአዊ ውበት መሰረት አለው። አየር ላይ የፈጠሩት ውበት ግን አንድ ቀን ወድቆ ይሰበራል)።

ጓድ ቡልቲና ባልደረባው ገና ወደ መጋል ሲመጡ ይነጋገሩ የነበሩት «ጓድ» ስለሚለው ቃልና ስለስልጣናቸው ነበር። አዲስ ጃኬት እንዳጠለቀ ህፃን በቃሉ ሲቦርቁ ለነበሩትና በቃሉ ገርማ ሞገስ ሁሉም ነገር አልጋ በአልጋ ይሆንልናል ብለው በስሜት ለከነፉ ሰዎች መልካ በተቃራኒ መሆኑ በወቅቱ ይባል እንደነበረው ወዲያው «አብዮታዊ እርምጃ» ያስወሰደበት የነበረ ቢሆንም «እንደ እሱ ጥፋት» ሳይሆኑ ይመክሩታል።

Magaal: - ani isa dhugaa kootiin si gorsa... Fakkii jaartii kanaas amma jalqabii lja namaa duraa fuudhii kitaaba dubbisuu dha. Kitaabban warranqsa akka samnwnaa sammu kee miicanii qulqulleesu....

Malkaa: - Ani warraaqaa dha jedhe kitaabban Maarkis, Englis, Leeniin, Mangistuu ta'e eenyu batte deemuu... qaroomaa' fi raga hin ta'u... (fuuala :9 ; Hinseenee:38)

(መጋል: - እኔ ከልቤ ልምክርህ።... የዚህችንም እሮጊት ስዕል ከአሁን ጀምረህ ከሰው አይታ አንሳና መጽሀፍ አንብብ። የአብዮቱ መጻሕፍት አዕምሮህን እንደሳሙና አጥበው ያጠሩታል።...)

መልካ: - እኔ አብዮተኛ ነኝ ብዬ ማንም የሚሸከመውን መጽሐፍ የማርክስ፣ የኤንግልስ፣ የሌኒንምም፣ ሆነ የመንግስቱን ተሸክሜ አልሄድም [::] «ለስልጣኔ» ምልክትነት በመሸከም መታየት አልሻም።...)

በጓድ መጋል እምነት የሰዓሊው አዕምሮ ቆሽሷል፤ ስለቆሸሸም የሰውን ዓይን የሚያቆሽሽ ስዕል-ያረጀች እሮጊት ስዕል ይሰላል። አለመገራቱም የሰውን ክብር ሳይጠብቅ ያናገረዋል። ስለዚህ መመከር አለበትና ተመክረ። ግን አልተቀበለም፤ ይልቅስ መጽሀፍ በመሸከም አብዮተኛ ለመባል አለመፈለጉን ይናገራል። የሰዓሊው ሀሳብ አልገባቸውም። ለእነርሱ የሚቃወም ይሰላቸዋል። እሱ ግን የአብዮቱ ፍልስፍና ለእናንተም ግልጽ አይደለም (አልገባችሁም) እያላቸው ነው።

ይህ አለመግባባታቸው እየጠነከረ ይሄዳል። እነ ጓድ ቡልቲ ሄደው በነገሯት መሰረት እሮጊቷ መልካን በንዴት፥ «ምነው እንዲህ አስጠሊታ አድርገህ የላልከኝ» ትለዋለች። እሱ ያልጠበቀውን በመስማቱ ስሜቱ ይደበላለቅበታል። ልጇን፣ ሲቢሎንን፣ ዘወትር ለመምከር በመሞከሩ ልጇ አቋምበታል። እንዲያውም የሴት ጓደኛውን፣ ዳንጉሌን፣ ከእነጓድ ቡልቲ ጋር ለማገናኘት ይሞክራል። በስተመጨረሻም እነርሱ በሰጡት ሽጉጥ መልካን ሊገለው ይመጣል፤ ግን የመሳሪያውን አጠቃቀም ባለማወቁ ሳይሆንለት ይቀራል።

ይህን ስራ የተመለከተው ሒንሴኔ መከራያ፣ የ *Jennaan* ፍሬ ሀሳብ ይኸው ብሎ ለማስቀመጥ የሚያስችግር ነው። ስለድህነት ያነሳል፤ ስለፍቅር ያነሳል፤ ስለስልጣን ያነሳል፤ ራሳቸውን ስለሚክዱ ሰዎች ጉዳይ ያነሳል። በእነዚህ ድርጊቶች መካከል ግን የጠበቀ ግንኙነት የለም።» በሚል ደምድሟል (1985:43)። ሒንሴኔ የሀሳቡ መንስኤ ለምናልባትስ ከተውኔት አዘጋጃጅቱ መሆኑን ግን በውል በስራው ውስጥ አላመለከተም። የተውኔቱ ፍሬ ሀሳብ ግን ከጽሁፉ ደምቆ ይነበባል፤ ከርዕሱም ይሰምራል። *Jennaan* የሚለው የተውኔቱ ስያሜ ቃልም ሀረግም ነው።

“ስለ አሉ- (እነርሱ) ስለ አሉ...” እንደማለት ነው።

የስቢሎ እናት መልካን መጥታ የምትቆጣው እነጓድ ቡልቲና ጓደኛው በነገሯት መሰረት ነው። «...ፊት ለፊቱ የሰውና የጅብ ጥላ የሚመስል ነገር ይሮጣል አሉ። ...ፊት ለፊቱ በጨለማ ታጥሯል አሉ ..ትላላች (ሒንሴኔ እንደተረገመው ገጽ: 40)። ለማየት ያልቻለችው የስቢሎ እናት በነገሯት መሰረት ስዕሉን ትተነትናለች፤ በዚህም ከሰዓሊው ጋር ትጋጫለች።

እነ ጓድ ቡልቲ «ጓድ» የተባሉት ገብቷቸው አይደለም- ስለተባሉ ነው። ሥልጣኑ ለህዝብ አገልግሎት እንደሆነ አልገባቸውም። ጓድ መጋል «የዚህችን አሮጊት ስዕል ከሰው እይታ አንሳና...» የሚለው አባባሉ «ለምን የአብዮትን አርማ ፖስተር... አትስልም» ከሚለው ጋር ተያይዞ አብዮተኛ ሆኖ አብዮትን ማገልገል ከሰው በበለጠ ስለአብዮት መናገር ወይም በሚታይ ብርቅርቅ ነገር ማመናቸውን ያሳያል። ሰዓሊው መልካ እንደሚናገራቸውም የሌኒንና ሌሎቹ ስም የሰፈረበትን መጽሀፍ ይዞ በመሄድ አብዮተኛ የሆኑ ይመስላቸዋል። ጓድ መሆናቸው የጓድ ጽንሰ ሀሳብ ሳይገባቸው መሆኑ ነው። ቢገባቸው ኖሮ ተራ ወሬ አመላለሽ አይሆኑም ነበር። ይህ የጠነከረ መሰረት ላይ አለመቆማቸውን ያሳያል። ሰዓሊው ለምን ዓርማቸውን እንደማይስል ተጠይቆ ሲመልስ “Bareedni qilleensa irratti uuman...gaafa tokko kufee cacaba,” (አየር ላይ ያኖሩት ውበት አንድ ቀን ወድቆ ይሰባበራል) ያለው የእነርሱን አብዮታዊ መሆንና የአብዮቱ ዕውቀት ደረጃ ያሳያል።

ርዕሱን የሚያሳምሰው ሌላ ነገር የስቢሎ ድርጊት ነው። እነጓድ ቡልቲ በሰጡት ሽጉጥ መልካን ለመግደል ይመጣል፤ ግን የመሣሪያውን አጠቃቀም አልቻለበትም። መሳሪያውን ይዞ የመጣው ስለ አሉት መሆኑ ነው።

በአጭሩ ተውኔቱ የደርግ ባለስልጣናቱና ዘመኑ «የአሉ ዘመን» መሆኑን ይገልጻል። «ማርክስ እንዳለው፣ ሌኒን እንዳለው... ‘ሦስቱ የዓለም ልጆች እንዳሉት ...’» እየተባለ በየመድረኩ የተነገረበት ወቅት ስለነበር ተውኔቱ ይህንን እውነታ በሥነጽሁፍ ያቀረበ ነው።

4.2. «የኦሮሞ መግ» ሥነ ግጥም

(Literature of Oromo Nationalism)

ኦሮሞ መግ፣ በእንግሊዝኛው “Oromoness” ከሚለው ጋር ይሄዳል። ኦሮሞ መግ ከብሔረሰብ አመልካችነት በበለጠ መንፈሱን ይገልጻል። በዚህ ሥር የተካተቱት ስራዎችም ጽንጥ የማዋቀርን (re-construction) የማጠናከርን (stabilization) የማሳየትን እንዲሁም የመታገልን መንፈስ ያሳያሉ። ሀገራዊ መንፈስን ኢትዮጵያዊነትንም፣ ከኦሮሞ አንጻር ለማየት የሚሞክሩም እንዲሁ ይገኙባቸዋል። ሁለት ተውኔቶችና አራት ልዩዎች በዚህ ንዑስ ክፍል ቀርበዋል።

የኦሮሞ መግ ሥነ ግጥም ስራዎች ከሀገሪቷ ነባራዊ ታሪክ ጋር የተያያዙ ናቸው። ስለሆነም ታሪክ ቀመስ ናቸው። የሌሎች ነገስታትን ታሪክ ዳራ በማድረግ መሰረታቸውን በእጁ ምኒልክ + የበለጠ ደግሞ በእጁ ኃይለሥላሴ ዘመን ላይ በመመርኮዝ እስከ ፕሬዚዳንት የአሁኑ ፣ ጠቅላይ ምኒስትር መለስ ዘመን ይዘልቃሉ።

4.2.1. Jelbeebii (መዳህ)

የአቶ ፊይሳ ያደሳ *Jilbeebii* (1984 ዓ.ም.) ተውኔት በአገራችን ዘመን ላይ ያተኮረ ነው። የአሁኑ ትውልድ ያልደረሰበትን ሕይወት በሥነ-ጽሁፍ ውስጥ አካቶ ለሥነ-ጽሁፍም ዳራ ሆኖ ያገለገለ ነው። ከተውኔት አፃፀፍና አዘገጃጀት አንጻር የደራሲውንም የሕይወት ልምድ በማክል የገመገመው ሽፈራው እንሠርሙ ስለተውኔቱ የሚከተለውን ብሏል፤

ጆልቤቢ ባለፉት የገዢዎች ሥርዓተ-ማህበር በተለይም በፊውዳሉ ስርዓት ማህበር እና በኦሮሞ ጭቁኑ ተገዢ መካከል ከምኒልክ ወረራ ጊዜ አንስቶ ያለውን ማህበራዊ ኢኮኖሚያዊና የአገዛዝ ሥርዓት ነቅሳ በማውጣት ታሳያላች(1989:9)።

ተውኔቱ በፊውዳሉ ዘመን ላይ ማተኮሩ አዲስ አደደርገውም። የፊውዳሉን ዘመን እስከፊነት ያሳዩ በርካታ የአማርኛ ሥነ ግጥም አሉ። ሥርዓቱን ግን ከኦሮሞ ብሔረሰብ አንጻር የተመለከተ ነው። በተውኔቱ ውስጥ ያሉት የትምህርትን ዓለም ያላዩ ኦሮሞዎች ናቸው። ቢዲቃ፣ ቡሩሴ፣ ዳላሳ፣ ከማል፣ ረጋሳና ሌሎችም። ሁሉም የፊታውራሪ እንደሻው አገልጋዮች ናቸው። ቢዲቃ በልጅነቱ ከወላጆቹ ተነጥቶ የተሰጠ በጎላም በገዢው ቋንቋውን ተቆርጦ በስጦታ ለፊታውራሪ እንደሻው የተበረከተ አገልጋይ ነው። ቡሩሴ የቤት ሠራተኛ ናት። ዳላሳ

ነፍጥ ያዥ ሲሆን ደላሳና ሌሎች ኤርቦ ሰፋሪዎች ናቸው። ተደራቢ ስራም በተውኔቱ ውስጥ አላቸው።

የተውኔቱ ግጭት ወደ ጠዘት የሚደርሰው ኤርቦ ሰፋሪው ደላሳ ይዞ የመጣው ዱቲት ሲሰፍር ጎድሎ በተገኘበት ወቅት ነው። ለራሱ አምርቶ ተሸክሞ እስከ ቤት ይዞ የመጣው እህል ጎደለና ዱብ ዕዳ ወረደ። የፊታውራሪ እንዳሻው ባለቤት ወይዘሮ በለጠች የተናገረውን «በመደፈር ስሜት» ማየታቸው አለመግባባታቸውን ያፋጥነዋል።

«እኔ በለጠች ይሄንን የማልፍልህ መሰለህ? ቢዲቃ... ቢዲቃ...
ቢዲቃ የዱቁት መፍጫውን ከደረቅ በቆሎ ጋር አምጣ/ ይህ ጥጋቦኛ ሰውዬ የሚሆነውን አጣክ ፣ ፈጭቶ ዱቁቱን ይሙላ»
አለ።
ደላሳ:- እኔኮ ወንድ ነኝ።
በለጠች:- አሃ...ሃ...ሃ...ጋላ ከመቼ ወዲህ ወንድ ሆነ.. አሃሃሃ... (ገጽ ፡ 14)⁷

በተውኔቱ ውስጥ «ሀገር አቅኝዎችን» «ስራ የሚያበዛባቸው» ጭሰኞች የታዘዙትን አለመፈጸም ነው። የወቅቱን የመንግስቱን ሃይማኖት (አርቶዶክስ ተዋህዶ) ለመከተል ያለመፍቀድ፣ የሚጠበቅባቸውን እህል በወቅቱ አለማቅረብና ማጉደል፣ ለአዛዦች መልስ መስጠት ዋና ዋናዎቹ ናቸው። ለምሳሌ በተውኔቱ ውስጥ ከማል የተባለው ሙስሊም ሀይማኖቱን ወደ አርቶዶክስ ባለመቀየሩ በፊታውራሪ እንደሻው ትዕዛዝ ታስሮ የሰነበተ ነው። የዚህ ተመሳሳይ ድርጊት በአፄ ዮሐንስ ዘመን ተሞክሮ ነበር። በዕድሜ የገፋት በተለይም ሌላ ሀይማኖት በተደራቢነት የተቀበሉት በዘመቻ መልክ እንኳ የማስገደድ ስራም ቢሰራ በዘመኑ ስኬታማነቱ እምብዛም ነበር። ለምሳሌ በማስገደድ እርምጃ ክርስትና የተነሱት የወሎ ኦርሞዎች አንዳንዶቹ «እውነት አሁን ክርስቲያን ነህ/ነሽ? ተብለው ሲጠየቁ ወላሂን ክርስቲያን ነኝ በማለት ሲመልሱ ነበር እየተባለ ይነገር እንደነበር ተጽፏል (ተክለጻድቅ፣ 1982: 125) ። ከዚህ ጎን ለጎን መንግስት በአርቶዶክስ ቤተክርስቲያን ጳጳስ በኩል የአንድ ሰው ጥምቀቱ ሲፈፀም ሌሎቹን ለመሳብ እንዲችል ከብረት የተሰራ መስቀል አንገት ላይ ማንጠልጠል ጥሩ ዘዴ መሆኑን አቅዶል፤ ለተግባራዊነቱም ለአስፈፃሚው አስፈላጊው ሁሉ እንዲሟላ ነድፏል (ማለዳ ፣ 1985: ቁ.3)። እነ ፊታውራሪ እንዳሻው ኤርቦ ይሠፍርላቸው የነበረውም ይህንኑ ኃላፊነት በክፊል እንዲወጡም ነው።

⁷ በ1962 ዓ.ም. የታተመው የዳኛቸው ወርቁ አደፍርስ በመጀመሪያው ምዕራፍ ተመሳሳይ አቀራረብና ጉዳይ አለው። «ተወያዮቹ» በተመሳሳይ የታተመው የተመሳሳይ ቅላፄ በተመሳሳይ የዘመን መንፈስ፣ በተመሳሳይ ደረጃም ያሉ ናቸው።

ነዋሪዎቹ ግን በበኩላቸው ያማርራሉ። የአሳዳሪዎቻቸውን ትዕዛዛት ቢቀበሉም ቢጥሩም ለራሳቸውም አልረኩም። የአለቆቻቸውንም ፍላጎት አላረኩም። ተመሳሳይ ጭብጥ የሚያገሳው ታመነ (1983 : 9)፤ «ምን ቢደረግ ይተውን ይሆን?» በሚለው ግጥሙ ውስጥ ይጠቀማል።

... Nuti indiboofnee	እኛ አለገምን
Tolcineet qonnaa	በጥሩ እናርሳለን
Takkaayyuu inteeñnee	እንዴም አላረፍን
Homa giixannaa	ከቶ እንባዝናለን
Duruu abbaa lafaatii	ድሮም ለባለርስቱ
Calleessinineet safarraa	እበጥረን ሰፈርን
Har'a abba biyyaattii	ዛሬም ለአሳዳሪው
Qulleessineet Ammaarraa...	እሚጠን አቀረብን
	[ግን ለኛ ምን ተሸለ?]]
	ምን እናድርግ ይሆን?

ይህ የፈይሳ ያደሳ ተውኔት ያልተማረው አብዛኛው አራሹ ክፍል ያሳለፈውን ህይወት ማሳያ ነው። ወደ ኦሮሞ ቀዬ የደረሱት የገዥዎቹ ወገኖች (ያደረጉትንና ያደረጉለትን) ከሰብዓዊ ደረጃ ባነሰ እንዳስተዳደሯቸው ያሳያል። ኦሮሞነትን ብቻ ሳይሆን ሰብአዊነታቸውን አሳጥተዋል።

ወላጆቹን ሳያውቅ ከገበያ የተገዛውና በኋላም በስጦታ መልክ ለፊታውራሪ የተሰጠው ቢዲቃና አርባ ጅራፍ የሚገረፈው አራሹ ለምሳሌነት ሊነሱ ይችላሉ።

4.2.2. Hawwii - (ሐዊ)

የኃይሥላሴን ዘመነ መንግስት በድርሰቱ ያካተተው ሌላ ስራ የአቶ ኢሳያስ ሆርዶፋ *Hawwii* - (ሐዊ) ልቦለድ ነው። ድርሰቱ የ1960ዎቹን የተማሪ ትውልድ አስተሳሰብ ያመለክታል። በወከላቸው ገጸባህርያት የወቅቱን ምሁር የራስ አመለካከት «የእኔነት» ስሜት ይዳስሳል። «እኔ ቀብራራው ጎንደሬ» ከሚለው ኢንጅነር አማረ ጀምሮ አዲስ አበባ መጥቶ ስሙን ከ «ለሙ በንቲ» ወደ «ዓለሙ ባንተ» በመቀየሩ ሲሞት እንኳ ውርስ አልባ እስከሆነው የተማሪ የወቅቱ ኦሮሞ ልጅ ድረስ ያትታል።

በሐዊ ልቦለድ፣ ደራሲው ወደኋላ ተመልሶ የነበረውን የወቅቱን የብሔር ስሜትና መንስኤውን ያሳየበት ነው። ሆኖም የሐዊ ልቦለድ ወደ ተደራሲው የደረሰው ከ1979 ዓ.ም. ጀምሮ ነው። ደራሲው ከራዲዮ ስርጭት ክፍል ስራው ጋር እያይዞ በ1979 ለሦስት ተከታታይ ወራት በአሁድ ማለዳ ኦሮምኛ ፕሮግራም *Wajjin Duuna* (አብረን እናልፋለን) በሚል ርዕስ በድራማ መልክ አቅርቧል። በ1985 ዓ.ም ደግሞ በልቦለድ መልክ አሳትሟል።

የልዩልዩ ታሪክ ከነቀምት ከተማ በ1950ዎቹ ጀምሮ እስከ አውሮፓ ተገዢ ከዚያ መልስ የታሪኩ ጠዘት አዲስ አበባ ላይ በ1960ዎቹ ጣሪያ ረገጥ ይረገጣል። እዲስ አበባ ላይ ለሆነው ነገር መሰረት የተጣለው ግን በ1950ዎቹና ከዚያ በፊት ነው። በልዩልዩ ገጸ ባህርይ የሆኑት አቶ አያና እንደሚገልጹት ከ100 ዓመታት በፊት ነው። ልዩልዩ በጭብጡ እንደሚያሳየው ኦሮሞ ከመቶ ዓመቱ በደል፥ ከአማራ የበላይነት ነፃ የሆነው በ1960ዎቹ ዓ.ም. ነው። የልዩልዩ ስያሜ *Hawwii* (ምኞት/ተስፋ) ምፀታዊ ካልሆነ በስተቀር ልዩልዩ በ1960ዎቹ ኦሮሞ ነፃነቱን እንዳገኘ ያውጃል። ይህ የመሆኑ ምክንያት ምናልባትም በ1979 ዓ.ም. የደርግ መንግሥት የነበረበት ወቅት በመሆኑ ዘመኑን «ኦሮሞ በዘመንህ ነፃ ወጣ ደስ ይበልህ» ለማለት ሊሆን ይችላል ይሆናል- ከቅጣትም ለመዳን። ነገር ግን የኦሮሞ ሕዝብ ጥያቄ በዘመነ ደርግ አልተመለሰም። በዘመነ ኢህአዴግም የኦሮሞን ሕዝብ ጥያቄ በማንገብ በትጥቅ ትግል ያሉ ከመኖራቸው አንፃር ጥያቄው በበቂ አለመመለሱን ይጠቁማል።

ድርሰቱ ዋና ማቀንቀኛ ያደረገው የ1960ዎቹን ዓ.ም. የብሔር ጉዳይና መንስኤ ከነመድረሻው ነው። ደራሲው ከ1969 ዓ.ም. ጀምሮ በጋዜጠኝነት መያዙ ምክንያት ለመገናኛ ብዙሀን ቅርብ የነበረ እንደመሆኑ መጠን የነበረውን ስሜት የማወቅ የመግለፅም የማግኘት ዕድሉም ነበረው። በልዩልዩ ውስጥ ሁለቱ ምሩቃን የአማራን ብሔር የወከለው ኢንጂነር አማረና የኦሮሞን የወከለው የባንክ ባለሙያው ደላሳ በተገኘው አጋጣሚ ከአፍ አውጥተው እንደሚናገሩ ሁሉ የብሔር ጥያቄ በወቅቱ በአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ተማሪዎች ዘንድ ሳይቀር ነበር።

በ1960ዎቹ በኦሮሞ ተማሪዎች *kana Beekta?* (ይህንን ታውቅ/ቂ ናሯል?) የሚል ጽሁፍ በኦሮምኛ ይሰራጭ ነበር (Mekria, 1994:94)። በአውሮጳ የኢትዮጵያ ተማሪዎች ማህበር ተዘጋጅቶ ይወጣ በነበረው የታጠቅ መጽሔት (በ1965 ዓ.ም.) ዕትም ላይ በመደብ ትግል ፈላጊዎችና በብሔረሰብ ጉዳይ አራማጆች መካከል የተፈጠረው ግጭት ሌላውና በወቅቱ የተማረው ምሁር ሀሳብ ግጭት አመላካች ነው።

ለምሳሌ በመጽሔቷ (ታጠቅ) መግቢያ ላይ በወቅቱ... «በነሐሴ ወር 1963 ዓ.ም በርሲን ከተማ ውስጥ የተሰበሰበው 11ኛው አውሮፓ የኢትዮጵያ ተማሪዎች ማህበር ጠቅላላ ጉባኤ ሳለፋቸው ውሳኔዎች አንዱ ስለብሔር ጉዳይ በቅርንጫፍ ማህበር ውስጥ ውይይት እንዲቀጥልና መጽሔታችንም በዚህ አርዕስት ላይ ትምህርታዊ የሆኑ ትንተናዎችን እንድታቀርብ የሚያሳውቅ ነበር» ይላል። (ታጠቅ : 1965 ዓ.ም.:መግቢያ)።

በመጽሔቱ እንደተገለጸው ማህበሩ የብሔርን ጥያቄ በዘላቂነት በአንድ ድምፅ አልሄደበትም። እንደ መጽሔቱ አገላለፅ አውቀውም ይሁን ሳያውቁ ከገኘው መደብ አመለካከት ለማምለጥ

ያልቻሉ « በአንድነት ስም ህዝቡ ይጨፍጨፍ» የሚሉ ነበሩ (ታላቅ 1965ዓ.ም መገቢያ)። በማህበሩ አባላት የነበረው አመለካከት ልዩነት (በብሔረሰብ ጉዳይ እንጋቢዎች እና በመደብ ትግል አቀንቃኞች መካከል) በዚያው መቀጠሉ ከመፅሔቱ ይነበባል።

በሀገሪቷ የብሔር ጉዳይ በብዛት ከ1983 ዓ.ም. ወዲህ በጉልህ ይታወቅ እንጂ ከደርግ መንግስት በፊት «ከመደብ ትግል» ቀድሞ «የብሔር ትግል» ወደ ሀገሪቱ እንዲገባ በሰፊው እንቅስቃሴ የተደረገበት ወቅት ነበር (ታላቅ 1965)። በ Hawaii የተነሳውም ርዕሰ ጉዳይ በ1960ዎች የነበረው የዘመኑን መንፈስ ያኖረ ነበር ማለት ነው።

የልቦለዶቹ ዋና ገጸባህርያት ለቲ እና ሐዊ ÷ ፍቅረኛዎቹ ይሁኑ እንጂ የነበረውን ስሜት በመናገር የሚገልጸው የሰቲ አጎት ልጅ ÷ ደላሳ መርጊያ ነው። እንጂነር አማረ ደግሞ በመናገርም በመፈፀምም ሀሳቡን ያንፀባርቃል። አማረ ÷ ሐዊ የሁለቱ ተቃራኒ ሐሳቦች ማሳያ መድረክ ናት። ሐዊ በስዊድን የትምህርት ቤት ጓደኛው ለቲ ፍቅረኛ መሆኗን ቢያውቅም ሊያባልጋት ፈልጓል። ለማሰብ የገፋፋው በውስጡ ለእነርሱ ያለው ስሜት ዝቅተኛ መሆን ነው።

አማረ ከስዊድን ከመጣ ወዲህ የሚመገመው በሐዊ ምግብ እዘጋጅነት ከደላሳ ቤት ነው። ዛሬም ዘወትር እየመጣች ከምትጎበኘው ጓደኛው አያሩሳሌም ጋር በቤታቸው እየተስተናገዱ ናቸው። በውስጣቸው ያለውን ስሜት እንዲለዋወጡም ያደረገው አጋጣሚ የሚፈጠረው በጋራ ተቀምጠው ሳለ ነው። ለአማረ በተቀዳ ጣሳ ውስጥ ዝንብ ትገባና የሁሉም ወሬ ስለዝንቧ ይሆናል።

ይህ ስሜቱ ሳያውቅ በአንድ አጋጣሚ ይፋ ይወጣበታል፤ አልሸነፍም ወደሚል ትምክህት ይወስደዋል።

Iyerusaalemis itti ansitee “Lakki kun guddaa dha’ye. Gaallaa zinbi newu (tisisaa Gaalaati)” Jette. Yoonaa kana Dalasaan dhiigi isaa danfee “Qabi afaan kee! nuuf eenyutu tisiisa guddaa kennee? Oromootu titiisa horsiisa siin jedhan moo titiisaa wajjin firooma ni qabana jedhan? Kan keessan maal fakkaata? Mee naaf himi Isiin hanga yoomiitti nutuffattuu? maal nucaaltanii akkas nutuffatu? Nuti namummaan uumama keenyatu isinii gadi ta’ee nuun tuffattuu moo sababii angoomootummaa qabattaniif? waan badaan kan Oromooti. Yoo afaan keenyaan dubbanne afaan sinbiraa keessan lafa kaa’aa nuun jettu Namnii hin midhagne fokkisaan gurrachi Gaaldha. Maqaa keenya Oromoo dhiistanii “Gaallaa” maqaa jibbaatiin nuwaantu. Hamilee Dhabnee sammuu gabroomnee akka amannu yaalaa jirtu. Isin maalitti nu caaltuu? nuyi barumsaani moo qabeenyaani moo uumaa namummaa keenyaan isinii gaditaanee?

moo waaqi yoggaa hundaa nama uumuu isiniin ol caalchisee isinnumee? Mee naaf himaa? Nuyi ilmaan Oromoo maal isin irraa fudhane moo qabeenya keessan saamnee? moo angoo mootummaa isin irraa fudhannee? maaliif akkas nujibbitanii nutuffattanii? Du'a Margaati! Cunqursaan kun yeroo inni itti raawwatu fagoo miti? Kun ammo shakkii hinqabu" jedhe.

Iyeruusaalem "Nutu maal goone yoggaa dubbatan dhageenyee nutis isuma irra deebinee dubbanne malee" jette. "Dalasaanis deebisee maaliif jettu isinoo kan baratani beektani, yoowarri keessaan akkas jedhanii nutufatanii nu arrabsan hingorsitanii?... yoo kan waliin jiraannu taane walkabajnee malee inni tokko mirgga isa kaanii dhiitee kabajaa isa dhorkatee waliin nagaan jirrachuun waan hindanda'amnee dha "jedhe Dalasaan"(fuula:186-187).

(ኢ.የሩሳሌም አስከትላ «ኸረ ይኸ ትልቅ ነው። የጋላ ዝንብ ነው አለች» ይኸኔ ደላሣ ደሙ ፈልቶ «አፍሽን ዝጊ!» ለእኛ ትልቅ ዝንብ የሰጠን ማነው? ኦሮሞ ዝንብ ያረባል አሉሽ ወይስ ከዝንብ ጋር ዝምድና አለው አሉሽ? እስኪ ተናገረ ለመሆኑ እናንተ እስከ መቼ ነው እኛን የምትንቁን? በምንስ በልጣችሁን ነው የምትንቁን? ተፈጥሯችን ከእናንተ አንሶ ነው? ወይስ የመንግሥቱን በትረ ሥልጣን ስለጨበጣችሁ? መጥፎ መጥፎ ሁሉ የኦሮሞ ነው። በቋንቋችን ስናወራ የወፍ ቋንቋችሁን እዚያው ተውት ትሉናላችሁ፤ የማያምርና ጥቁር የሆነ ሰው ጋላ ነው። ኦሮሞ የሚለውን ስማችንን ትታችሁ በጥላቻ ስም «ጋላ» ትሉናላችሁ፤ ሞራላችንን አጥተን ኦሮሞነታችንን ከድተን እናንተን እንድንሆን በእናንተ እንድናምን ለማለማድረግ። ለመሆኑ እኛ በትምህርት ነው? በሀብት ነው? በሰውነታችን ነው? በምን ከእናንተ በታች ሆንን? እስኪ ንገሩኝ? እኛ የኦሮሞ ልጆች ምን አደረግናችሁ? ሀገራችሁ መጥተን መራታችሁን ነጠቅናችሁ? ወይስ ሀብታችሁን ቀማናችሁ? ወይስ የመንግስት ሥልጣን ቀማናችሁ? ...ለምን ትጫኑናላችሁ? መርጊያ ይሙት! ይህ በደላችሁ የሚያበቃበት ቀን ሩቅ አይሆንም አለ ደላላ።

ኢ.የሩሳሌምም «እኛ ምን አደረግን ሲናገሩ የሰማነውን ነው መልሰን የተናገርነው» አለች። ደላሣም መልሶ ለምን እናንተ የተማራችሁ አይደላችሁ? ቤተሰቦቻችሁ እንዲህ ሲንቁንና ሲሰድቡን ለምን አትመክሯቸውም? ...አብረን የምንኖር ከሆነ ተከባብረን እንጂ እንዲ የአንዱን መብት ረግጦ ክብሩን ነፍሳ በሰላም አብሮ መኖር የማይቻል ነው አለ)።

ጓደኛው አያሩሳሌም እንደምትናገረው እንዲህ አይነቱ ስሜቱ አብሯቸው አድጓል። ደላሳ ግን በሀሳባቸው አይስማማም። በእነርሱና በእናንተ መካከል ልዩነት አለ። እናንተ የተማራችሁ ናችሁ ለምን? በማለት ከትውልድ ልዩነት ጋር አያይዞ ይጠይቃል። ደላሳ ለጠየቀው መልሱ በቂ አይሆንለትም። እንደ እሱ አመለካከት ትምህርት የፈለቁበት ምንጭ የቆሙበትን መሰረት (የበላይ ነን ስሜት) የሚያነቃንቅ መስሎ ታይቶታል። አማረ እንዲህ ለውጥ ማምጣትና ደላሳ እንደሚያስበው አባቶቹን መምከር + ለራሱም ከዚያ በኋላ በተግባር ያደርግ የነበረው የጠነከረ ነው። በዕለቱ ተነጋግረውበት የነበረው አመለካከት እርምጃዎችን እንደሚያሳምማቸው ቢውቅም ውስጡ አላመነበትም። ከዚያ በኋላ መጠጥ ቤት ገብቶ ይህንን ያቀነቅናል፡-

Mellottiin le Tigree
 Goorgisin le Amaaraa
 Ye Gaallochuun Mexexxi
 Amxuu Meetta biraa.
 (fuula:195)

ሜሎቲን ለትግሬ
 ጊዮርጊስን ለአማራ
 የጋሎቶን መጠጥ
 አምጦ ሜታ ቢራ።

ደላሳ በልጅነት በራስ ቋንቋ፣ ስለራስ ባህል፣ አለመማር የመጀመሪያውን አዕምሯዊ ባርነት የሚያመጣ ነው ብሎ ያምናል። አማረ ግን ሆን ብሎ አይቀበለውም። ለተነሱለትም ተመሳሳይ ጥያቄዎች ቀና ሳይሆን ይቀራል። ሐዊን በእጁ ለማስገባት ስውር ሴራ ይዘረጋል። ሐዊን ከደላሳ ፣ ሐዊን ከፍቅረኛዎ፣ ለቲን ከደላሳ ያጋጫል። ያሰበው ግን ሳይላካለት ይቀራል። የበለጠ የማይሰምረው ግን ለቲ በመምጫው ዕለት ሐዊ መርዝ መጠጣቷ ነው። ያደረገው ነገር ሁሉ ሳይላካለት ሲቀር በዚያ ቅፅበት የመሄጃ አቅጣጫ ጠፍቶት በድንገት መኪናውን ይዞ ይወጣል። እየተጓዘ ሳለ አንድ ትልቅ መኪና ስር ከነመኪናው ይገባል።

“Miilii isaa Lammaan, harki isaa ini bitaa, battalan irra citani. iji isaa tokkos buruqxee isa tahuun isaa illee hinbeekamu.” (fuula: 230)::

(ሁለት እግሮቹ ተቆርጠው ግራ እጁም እዚያው ይወድቃል። አንድ ዓይንም ጠፍቶ እሱ መሆኑ ራሱ ያሳስታል)። ሐዊ ግን ሆስፒታል ከገባች ወዲህ የተዘረጋ እግሮቿን ስትሰበስብ ታይታለች።

በኢሳያስ ሆርዶፋ የተጻፈው ይህ ልቦለድ «በኦሮሞ ህዝብ ላይ በገዢዎች ወገኖች የደረሰው ግፍ አያልቅም፤ የተማሩ ልጆቻቸውም ከወላጆቻቸው የሚሻል ነገር የላቸውም። የግፍ ክምር ግን በዝቶ ሰማይ ደረሰና ለአምላክም ታየው። አምላክን የሚያስቆጣ ሆኖ ተገኘና ግፍ ሰራውን ቀጣው። ለኦሮሞ ነፃነቱን መለሰለት» የሚል እምነት አዘል ድርሰት ነው - ሐዊ (ምኞት/ተስፋ)።

4.2.3. Kabiir Waadoo Gadaa: Sabboonaa Oromoo:

(ከቢር ዋዶ ገዳ፡ የኦሮሞ ብሔርተኛ)

The first of the rebellions belongs to the immediate aftermath of the liberation. It occurred in Tigre province, and has come down in history as the *wayane* rebellion... Exactly two decades elapsed before the next major peasant eruption. This was the rebellion in the southeastern province of Bale, and it lasted from 1963 to 1970. Here the connection between peasant exploitation and rebellion was much more direct than in the case of Tigre (Bahiru; 2002:215-6).

ኢትዮጵያ ታሪክ ውስጥ ከሚጠቀሱት የለውጥ ፍላጋ እንቅስቃሴዎች የገጠሩ ህዝብ አመፅ የሚጠቀስ ሆኖ ለታሪክ ተመዝግቧል። በባሌ፣ በሲዳሞ፣ በጎጃም፣ በጊዲኤና በወሎ (ወልዲያ) ሌሎች አካባቢዎች በ1960ዎች አመፅ መነሳቱን በላይ የተጠቀሰው ምንጭ ይጠቁማል።

Kabiir wadoo Gadaa: Sabboonaa Oromoa: (ከቢር ዋዶ ገዳ፡ የኦሮሞ ብሔርተኛ (2004) የባሌውን የገበሬዎች አመፅ መሰረት አድርጎ የተጻፈ ነው። በቋንቋው ሥነ-ጽሁፍ ታሪክ ውስጥ የመጀመሪያው ታሪካዊ ልቦለድ (Historical fiction) ነው። በሀገሪቷ ሥነ-ጽሁፍ ውስጥ ደግሞ “Social history” ን ከሚገልፁት ታሪካዊ ልቦለዶች አንዱ ነው። ልቦለዱ ከ “Political History” ይልቅ ወደ “Social History” የማመዘኑ መንስኤ ከዘርፉ ዓለም አቀፋዊ ጫና የመነጨ ሊሆን ይችላል።

In the early years of the genre real figures appear frequently; but increasingly as the emphasis has moved from a political to social history, lives of ordinary, imaginary people who have been told (Fisher in Peter Hunt (ed.) 1996:368).

Kabiir Wadoo Gadaa: Sabboonaa Oromoo: (ከቢር ዋዶ ገዳ፡ የኦሮሞ ብሔርተኛ) የውቅቱን ማህበረሰብ ታሪክ የያዘ ልቦለድ ነው። በገጸ ባህርይ የተረቡት አራሽ «ከቢር» የሚለውን ማህበረሰባዊ ማዕረግ ያገኙት ለአባታቸው ገዳ ዶዮ ሴር የመጀመሪያ ልጅ በመሆናቸውና የገዳን ሥርዓት ከአባታቸው አጥንተው በዚህም ለአዋቂነት ስለበቁ ከመደ ወላቡ ማህበረሰባቸው አግኝተዋል። “kabiir Waadoo Gadaa hayyuu sirna adaa” jedha hawaasni walaabuu yoo beekomsa isaa faarsu” (Fuula: 2)- (ከቢር ዋዶ ገዳ ሊቁ በስርዓተ ሌዳ (ዋሪካ)) በሚለው አባባል በማህበረሰቡ ዘንድ አዋቂነቱ ይሞገሳል። ከከቢር ዋዶ ገዳ ጋር በእውነት የሚታወቁ ሰዎች አሉ። በልቦለዱ መግቢያ የሠፈረው ይህንን ይጠቁማል።

Maqaalee barreeffama kana keessatti himaman mara isaanii-ttu kanneen mangudoota bebbeekamoo Baalee tii fii kan mata durreewwan mootummoota Toopiyaa (Hayla-Sillaasee, Mangistuu Hailamaram) fi Somaaliyaa malee, anuma-tu sammuu tiyya keessatti uumate. Magaaleen lagaa garuu kama dhugaa ti”

(በዚህ ጽሁፍ ውስጥ የሚገኙት ሰዎች በሙሉ ከባሌ ሀገር ሽማግሌዎች ከኢትዮጵያ መሪዎች (አፄ ኃይለሥላሴና መንግስቱ ኃይለማርያም) እና ሰማሊያ በስተቀር ሌሎች በምናብ የተፈጠሩ ናቸው፤ የቦታዎቹ ስሞች ግን በእውን ያሉ ናቸው)። የሁሉንም ሀገራት መንግስታት እንደጠቆመውም የልቦለዱ ታሪክ ከመደ ወላቡ ጀምሮ በሰማሊያ በተወሰነም ደረጃ ሳውድ ዓረቢያ ይንቀሳቀሳል።

የእንቅስቃሴው ሞተር ጦርነት ነው። ከቢር ዋዶ ገዳ በ1998 ዓ.ም. ካረፈው ጀነራል ዋቆ ጉቱ እና ሌሎች ጋር የኦሮሞን ህዝብ ጥያቄ አንግቦ የተነሳ ነው። ከገዳ መሪነት ወደ ጦር መሪነት በመሸጋገር ታሪኩን በጦር ሜዳ ጀምሮ በጦር ሜዳ ሰርቶ በጦር ሜዳ የሚያጠናቀቅ ጀግና ነው። kitaabni kun, seenaa dirree lolaa tti jalqabamee diree loaa-tti xumuramuu hundee taasifati (fuula ix)። ደራሲው እንደሚያስገነዝበው (መፅሐፉ በጦር ሜዳ የተጀመረውን ታሪክ በጦር ሜዳ የሚያጠናቅቅ ነው) ልቦለዱ ታሪካዊ ልቦለድ በመሆኑ በዘርፉ ብቻ ሳይሆን በጦር ሜዳ መቼቱን ያደረገ በመሆኑም እስከ አሁን በቋንቋው ካሉት ልዩ ነው።

የኦሮሞ ስቀንቃኝ ስነ-ጽሁፎች የኦሮሞን ህዝብ የዘመነ አፄዎች ገፅታ ከዚህ በላይ በተመለከቱት ውስጥ ዳስሰዋል።

ዘመኑን የወከለው ባለታሪክ ፥ ዋዶ ገዳ፥ በአባቱ ትግልና በራሱም ጀምሮ የትጥቅ ትግል ከአፄ ኃይለሥላሴ ዘመን ጋር ይቆያል፤ በሕይወቱ ፍፃሜ አካባቢ ከደርግ ጋር ይታገላል። ለተጀመረው የኦሮሞ ጥያቄ መልስ ባለማግኘቱ ጀምሩም ፍፃሜውም በጦር ሜዳ ይሆናል። ትግሉን የተቀበለው በጦር ሜዳ ከአባቱ ጋር ተሰልፎ ነው፤ የሚያልፈውም ይህን ትግል ለታላቅ ልጁ በተራ አውርሶ ነው።

Sochii oromoo Baalee ka Bara 1963-hii keesatti kabiir waado abbaa isaa Gadaa Doyyoo Seeroo wajjiion way to heddu duule.... Qaanqeen warraqsa qabsoo sabaa tan Dallo-Bunaa tti jalqabamte, konyaa waabee keessatti qabataa deemuun isii, tarkaanfii waraanni mootummaa Hayla-sillaasee Oromoo Baalee irra-tti fudhatu akkaan hammeessite. Kun tayuun ammo inumaa sochii san irra caala finiinse. Kabiir Wadoss gaafas qa'ce dhiisee abbaa isaa wajjiin qabsoof bosona seene (fuula: 2-3).

(በ1963ቱ ባሌ ኦሮሞ እንቅስቃሴ ውስጥ ከቢር ዋዶ ከአባቱ ገዳ ዋዶ ሴሮ ጋር ብዙ ጊዜ ዘምቷል። የትግሉ ቃንቄ የተሰጠችው በደሎ መና ሆኖ በዋቤ አውራጃ ስትቀጣጠል በወቅቱ የኃይለሥላሴ መንግስት በባሌ ኦሮሞ ላይ በወሰደው እርምጃ እየበረከተ ሄደች። ትግሉንም አጋለው። ከቢር ዋዶም ከዚች ዕለት ጀምሮ ከአባቱ ጋር ወደ ጫካ ገባ።)

አባቱም ሲያልፍ በልቦላዬ እንደተገለጸው ከባልደረቦቹ ጋር ከባሌ ሶማሊያ ከሶማሊያ ባሌ እየተመላለሰ የሚሳፍ ታሪክ ሰራ፤ ትግሉንም አስተላለፈ። የዘመኑ ኦሮሞዎችም በተመሳሳይ ለራሳቸው ልጆች፣ ለዘር ሀረጎቻቸው እንዲሁ አስተላለፉ። ከባልደረቦቹ እንዲሁ የጦሩ ተከታይ መሪ የነበረው የሱፍ ዋሪዮ በ1970ዎቹ 'Soowarra' በሚል በሰየሙት ከሶማሊያ መልስ የኦሮሞ የትግል ስያሜ ወቅት በኩባዩ ተራራ ላይ መሰዋቱን ሲያረጋግጥ ለጦርነት ላልደረሱት ልጆች በባለቤቱ በኩል አውርሷል።

Qabsoo sabaa tiif kufuu kiyya ilmaan kiyya ttis naa hiimi. Daa' immani jettee hin dhoysiin. akkuma an lafee abbaa kiyyaa barbaacha elellee baye sanitti isaanis gaafni na barbaaduuf bobba'an ni dhufa taha (Fuula: 53).

(ለህዝብ ስታገል መውደቁን ለልጆቹ ንገራልኝ። ልጆች ናቸው ብለሽ ደብቂያቸው። የአባቱን አጥንት ለመፈለግ ከቤቴ እንደወጣሁ እነርሱም እኔን ፍለጋ የሚወጡበት ዕለት ይመጣ ይሆናልና)።

ከቢር ዋዶም ከአባቱና ከአባታቸው ትውልድ ጋር ከኃይለሥላሴ ሠራዊት ከባልደረቦቹም ጋር ከደርግ ጋር ለአስራ ስምንት ዓመታት ታግሎ ወድቋል። ደራሲው አወዳደቱን እንደሚከተለው ይገልጻል።

... Inni rasaasa itti roobsameen achuma - tti hobbaafate, Jaallan wajjin kufan ilaaluuf lja banates osoo hin cufatin, dhaloota jiruu fi kan dufu - itti dhaamsa dabarsuuf arraba ilkaan biraan gayes osoo ol hindeebisin lubbuun keessaa baate. Inni du'us ijaafi arrabni isaa ergaan dhalootaa dabarsuuf itti kurfaawanii turan sun fuulaa isaa irraa ifatti hanga'emul'ate (fuula :167)

(እሱ [ከደርግ ሠራዊት] በዘነበበት ጥይት እዚያው ተሰውቷል። አብረውት የወደቁትን ታጋዮች ለማየት የገለጠውን ዓይኑን ሳይመልስ ሕይወቱ አለፈች። እሱ ቢያልፍም ግን መልዕክቱን ለቀጣዩ ትውልድ ለማስተላለፍ ተዘጋጅተው የነበሩት ዓይኖቹና ምላሱ ከፊቱ የሚያንፀባርቅ ፈገግታ ያሳያሉ)።

መልዕክቱ ደራሲው በድርሰቱ ማጠናቀቂያ እንደገለጸው ከሚፈለገው ደርሷል። አብርት በቦርነቱ ቦታ የነበረው ታላቅ ልጁ ይህን አደራ ተረክቧል ።

... Kabir Waadoo... madda walaabuu tti dhalatee, madda walaabuu-tti kufe. Ilmi isaa Birbirso, sanyii ilmaan madda walaabuu kumaatamoota wajjin irraa hafe (Fuula: 168).

(ከብር ዋዶ ... መደወላቡ ተወለደ ፤ መደወላቡ ወደቀ። ልጁ ቢርቢርሶ ከሺዎቹ የመደወላቡ ዝርያዎች ጋር ከዚያች እለት ጥቃት ተርፏል)።

ይህ ታሪካዊ ልቦለድ የተጀመረው ትግል ሳይቆም ዘር ሐረግ እየመዘዘ ለሶስተኛ ትውልድ መድረሱን ይገልጻል። «ታጋይ ይሞታል እንጂ...» መሆኑ ነው። የነበሩት ሁለት ነገስታት አፄ ሀይለ ሥላሴ እና ጓድ መንግስቱ የሚበጅ መፍትሔ በወቅቱ አለመስጠታቸው የተሟላችዋ ፍም ወደ ሰደድ እሳትነት አድጋለች። በገበሬዎች አመፅ የተጀመረው ትግል ለኦሮሞ ነፃነት ግንባር መቋቋምና ለሚሊዮኖች በብሔር ስሜት መታቀፍ ምክንያት ሆነዋል። ምንጫቸው ከዚህ ከባሌ ኦሮሞ ታጋዮች ሆኖ በረጅም ጊዜ የትግል ቆይታና በፀረ ባርነት ትግል ፋና ወጊነት የሚታወቁት ጄነራል ዋቆ ጉቱ (1924-2006) በአንድ የትግል ወቅት ጦራቸውን ሰይዘጋጁ የሚከተለውን አስተላልፈዋል።

“Hidda Gabrummaa Ni buqqisna, yoo Amma Dadhabne ilmaan itti guddisna, dhaloota dhufutti ni dabarsina (Seenaa Je.Waaqqoo GuutuuGabaabinaan, 2006).

«የባርነትን ስር እንነቅላለን፤ አሁን ካልቻልን ልጅ እናሳድግበታለን! ለትውልድም እናስተላልፋለን» (የጄነራል ዋቆ ጉቱ አጭር የሀይወት ታሪክ፣ 1998 ዓ.ም) ።

የልቦለዱም ርዕሰ ጉዳይ የተጀመረው ትግል አሁን እስካለው ትውልድ መድረሱንና እስከ መፍትሔ ድረስ የሚጓዝ መሆኑን ÷ መፍትሔውም በራስ ለራስ ትግል ብቻ የሚገኝ መሆኑን ያስረዳል።

4.2.4. Dukkanaan Duuba (ከጨለማው በስተጀርባ)

Dukkanaan Duuba (ከጨለማው በስተጀርባ) የዳባ ወደላ ሌላኛው የተውኔት ስራ ነው። ተውኔቱ ከዚህ በፊት ሒ.ንሴ.ኔ መከራያ (1985 ዓ.ም) እና ሸፈራው እንግሮሙ (1989 ዓ.ም) በሰሩት የዲግሪ ማሟያ ጽሁፍ ውስጥ ከተውኔት አፃፍ እና እዘጋጃጅቱ አንፃር ተገምግሟል። እስከ አሁን በቋንቋው ከተፃፉት ስነ-ጽሁፎች በሁለት ሰዎች ሂሳብ የተደረገበት የመጀመሪያ ስራም ነው።

በዲማዎቹ ውስጥ እንደታየው ተውኔቱ በዘመነ ደርግ በሀገሪቷ ውስጥ ያለውን የተማሪ የኦሮሞ ብሄርተኛ ጭንቀት ያሳያል። እስከ አሁን ስለሀገሪቷ የተፃፈው ታሪክ ወገናዊነት የጠላበት መሆኑን የኦሮሞ ታሪክ ተስተካክሎ የተፃፈበት ቦታ አለመኖሩ፣ ኦሮሞ አለ ለማለትም ፍጹም አለመደፈሩ ብሄርተኞቹን ያሳስባቸዋል። ይህ ገዢዎች የፈጠሩት ራስን የማስረሳት ዘዴ በአብዛኛው ኦሮሞ ተጋብቶ እደንገዟል። ይህ ታሪክ በተማሪውና ኦሮሞ ገዢ ብሎ በሚያምን የኦሮሞ ትውልድ መስተካከል እንዳለበት ነው ብሔርተኞቹ የሚያምኑት፣ ግን አደጋው ብዙ ነው።- ከቤተሰብ መታሰር፣ ቤተሰብ (ልጅ፣ ባለቤት፣ ዘመድ ወዳጅ) መበተን እስራትና እንግልት እንዲሁም ሞት አለ።

በተውኔቱ ባለታሪክ የሆነው ጉዲና የተበላሸውን ታሪክ ማስተካከል እንዳለበት አምና አከናውኖታል። የጻፈው በወቅቱ *radio bosonaa* (የጫካው ሬዲዮ) ይባል ለነበረው አድማሮች በሙሉ ደርሷል። ግን የፈራው አልቀረለትም። በደርግ ደህንነት ተይዞ ታስሯል። በሕይወትም ሳይመለስ በእስር ቤት ቀርቷል - ቤተሰቦቹም ተበትነዋል። የቤተሰቦቹ ተስፋ ግን ከደርግ ጋር የሚዋጋውን የፀረ-ደርግ ትግል ቡድን መጠበቅ ነው። የአንግ ሰራዊት አባል የሆነው የሟቹ ጉዲና ወንድም ቁረንሶ ዘወትር አድፍጦ እንደሚመጣው ሁሉ ወንድሙ ሲታሰር ልጆቹን ይዞ ወደ ጫካ አምርቷል።

«ከጨለማው በስተጀርባ ብርሃን ይታያል» ያቺ ብርሃን እስክትፈካ ድረስ ፍልሚያችን አይቆምም» ባለው መሰረት ተመልሷል (ሒ.ንሴ፣22)።

ተውኔቱ ለራሳቸው ይቆረቆሩ የነበሩትን ኦሮሞዎች እጣፈንታ ያሳያል። ደርግን በመጣል ረገድ ሀገር ውስጥ የነበሩም ኦሮሞዎች ድርሻ እንደነበራቸውም ያመለክታል። በሂደቱ ያለቁም የተረፉም ስለመኖራቸውም እንዲሁ። በሂደቱ አራሱን እያወቀ የመጣው በዳዳ ከተረፉት ይጠቀሳል። « የፈለጉትን ሀሳብ መናገርና መፃፍ ወንጀል ነበር» የሚለው ነጥብ ጎልቶ የሚታይ ነው። ይህንን የደርግ ሥርዓት ቀደም ብሎ የታዘበው ታመነ (1983/1975 ዓ.ም) «ተዋቸው ይናገሩ» በሚለው ግጥሙ ተቃውሟል።

Yoo fe'an Šan
 Yookaan kudan
 Kumaatamayyuu ta'anii
 Mana šaayii faa taa'anii
 Barbaannaan jimaa Harar barcaa
 Feenan tamboo saanyyuu xuuxaa
 Waan barbaadan haa haasa'anii
 Diisii warri kunii
 Qulqulluda haa dubbatanii.

(fuula:29)

ሲኻቸው እምስት
 ወይንም እስር
 ሺም ቢሆኑ
 ሻይ ቤትም ተቀምጠው
 ካስፈለገም በሐረር በርጫ
 ካስፈለጋቸውም በትምባሆ ላይ
 የልባቸውን ያውሩ [ይናገሩ]
 ተወው ይህን ቤተሰብ
 የዋህ ነው ክልብ።

ይህ የነፃ መናገርና መፃፍ ጉዳይ በደርግ ለነበረው ትውልድ የሚታሰብ አልነበረም። በዘመን አህአዴግም በተመሳሳይ ይኸው መኖሩን በከፊል የሚያስታኘው ደግሞ የጋዲላ ብሩ ሁለተኛው ስራ *Dhaamsaa Abbaa* (2004) (የአባት ኑዛዜ) ነው።

4.2.5. Dhaamsa Abbaa (የአባት ኑዛዜ)

ልቦለዱ ሶስቱን የኢትዮጵያ መሪዎች ዘመን (ዘመነ ኃይለሥላሴን ፣ደርግን እና አህአዴግን) ያገናኘ ነው። የገዢው ወገን በመሆኑ ሥልጣን የያዘው የሰሜን ክፍል ከሀገሩ መጥቶ በአርሲ ኦሮሞ ላይ ያደረሰውን በደል ያመለክታል። በልቦለዱ የቱፋ፣ መገርሳ፣ ረጋሳና ቀነኒ እናት የሆኑት ወይዘሮ በሻቱ የባለቤታቸውን ኑዛዜ በወቅቱ ለልጆቻቸው ባለማድረሳቸው እሳቸው እንደሚሉት “diina sodaachunis taa’ee sossobachuun akka du’a jalaa nama hinbaasne.” (fulla: 89) (ጠላትን በመፍራትም ሆነ በማባበል ሊያመልጡት እንደማይችሉ የገባቸው አሁን ነው)፤ በእሳቸው የደረሰው በልጆቻቸው ደርሷል።

ወይዘሮ በሻቱ ስለሚያውቁት ጉዳይ ለልጆቻቸው ያልተናገሩት ለራሳቸው የሆኑትን ደብቀው ልጆቻቸውን ለማትረፍ ነበር። ሆኖም በባለቤታቸው በእሳቸውና አቶ አረዶ ቢራቱ የደረሰውም ለልጆቻቸው ደርሶ ቀምሰዋል። ይህ ሁሉ ከሆነ በኋላ ኑዛዜውን ያደርሳሉ። የነበራቸው «የሆነው ሆኗል ልጆቼ በሰላም ይኑሩልኝ» የሚለው ውስጣዊ ተስፋቸው ከተሟጠጠ በኋላ ማለት ነው።

Gaaf takko Araddoo kiyya yoo imaltuu deemuu alkan dhufee qawwee natti qabee, [Baalambaras Geetaanahn] humnaan nafaana bule... Saniin booda adamsee nadhabe Waan godhu dhabnaan ganna tokko yeroo isin horii fuutanii godaansa deematan araddoofi ciisiwwan birattis magaala Jajuu dhaqanii dallaa mana hidhaa aanichaa akka ijaaran ajaje... Halkanuma duraa bulmaataaf dhufe. Watiwaate kadhannaanillee kadhaan isa hindeebisne. Waa'ii...

haashakkuu, haawaan biraatiif dhufu... abbaan keessan karra banate ol lixe... Baalambaraas siree irra utaa bu'e... xiyyiitin rukute (fuula : 88)... anas manumatti nahidhanii Araddoolee mana yaalaa geessuu dadhabee guyya lama guutu akka diigan bukaayetti oole bule. Barii sadaffaa odoon ijaan arguu lubuun keessa baate. Isaans tasa waraansi hamaan qabee ajjeese' jedhanii awwaalan. Anallee'du'a dhirsaa qalbii xuqe' jedhanii.... Araddoon yeroo akka du'u of hubatuu... ' Ijoollee tiyya adaraa naaf guddis. Yoo guddatan seena kiyyaa fi akkaattan du'e itti naaf himi. Isaantuu gumaa kiyya baasa' naan jedhe' (fulla : 89)

(አንድ ቀን አረዶዬ ርቆ ሲሄድ [ባለምበራስ ጌታነህ] እኩሉ ሌሊት መጥቶ መሳሪያ ደገነብኝና በግድ አብሮኝ አደረ።...ከዚያ በኋላ ቢያደፍጥም አላገኘኝም። መፍትሔ ሲያጣ በአንድ ክረምት እናንተ ከብት ይዛችሁ ጎዳንሳ (Godaansa) (ወደ ቆላው ሀገር) ስትሄዱ አረዶንና ሌሎቹን ጭሰኞች የጀጁ ከተማን ከፍተኛ ፍርድ ቤት አጥር እንዲያጥሩ አዘዛቸው።...በዚያው ዕለት ሌሊት አብሮን ሲያድር መጣ። በውትወታ የቀረበለት ተማፅኖ እንኳ አልመለሰውም። ማምሻው ላይ ይጠርጥር ወይም ለሌላ ጉዳይ ይመለስ... ብቻ አባታችሁ በድንገት በር ከፍቶ ገባ። ባለምበራስ... ከአልጋ ዘለለና ወርዶ ተኮሰበት። ...እኔንም ከዚያ በኋላ እቤት አሰሩኝ። አረዶንም ሕክምና ሳልወሰደው ቀረሁ። በደም እንደጣካ ሁለት ቀናት ሙሉ ውሎ አደረ። በሶስተኛው ቀን ዓይኔ እያየ ህይወቱ አለፈች። እነርሱም «ድንገት ውጋት ይዞት ሳይተርፍ ቀረ» አሉና... ቀበሩት። እኔን ደግሞ በባሏ ሞት እዕምሮዋ ተነካ ብለው ከሰው እንደልገናኝ አደረጉኝ። ...አረዶ በሁለተኛው ቀን እንደማይተርፍ ሲረዳ ..አደራ ልጆቹን አሳድገልኝ። ሲደርሱ ታሪኬንና አማሚቴን ንገራልኝ። ደሜን የሚመልሱት እነርሱ ናቸው አለኝ)።

ለእነ ባለምበራስና መሰሎቻቸው ዘመኑ «ሁሉ በእጄ ሁሉ በደጄ» ነበር። እናት ወ/ሮ በሻቱ ከስንት ዓመታት በኋላ ለልጆቻቸው የሚተርኩትን ታሪክ የባለምበራስ ጌታነህ ልጅ ሀብታሙ ጌታነህ በልጅነቱ ያውቃል። ከአሁን ወዳጁ አዳነች ስለ ቱፋት የአቶ አረዶ ታላቅ ልጅ ቢነጋገሩ ...ani hinbeeku. Abbaa isaatiifi abbaa kiyya jiduu rakkoon wayii wanta ture natti fakkaata, jedhe (fuula : 24) (... እኔ እንጃ : በእነርሱ አባትና በእኔ አባት መካከል የሆነ ችግር ያለ ይመስለኛል አላት)። በዝርዝር ለመናገር ባይፈልግም ያውቀዋል። ቱፋ ግን ሀብታሙን የማይወደው ይህንን አውቆ አይደለም። ሀብታሙ በዘመነ ደርግ «ያባቱ ልጅ ነበር»፤ ባለምበራስ ከዘመናቸው ጋር ሲያልፉ ልጃቸው ከደርግ ጋር ኖረ - እሱም በዘመኑ አሰረ፤ ዘረፈ፤ ደፈረ እናም «ያባቱ ልጅ» ተባለ።

ወንድሙም በደርግ ዘመቻ ወቅት ቱፋን በገንዘብ ሽጦ ሊያዘምተው ቢጥከርም ቱፋ ሀገር ጥሎ በመሸሸ አምልጧል፤ ንብረቱን ግን እስከዛሬም አላገኘም። ከታናሽ እህቱ ጋር ቀንሂ ዛሬ ስለሀብታሙ ሲነገሩ ያለፈውን ስታውሳል።

“...obboleessi isaa horiin najijjiiree du'aaf dabarsee nakenee ture. Akka waan kun xinnaatee walda'a qonnaan bulaa wajjin aannaniif garaa ta'anii lafa koo nadhaale.” (fulla : 21-22).

(...ወንድሙ እኔን በገንዘብ ለውጦ ለሞት አሳልፎ ሰትቶኝ ነበረ። ይህ በቲ እንዳልሆነ ታይቷቸው ይሁን ከገበሬዎች ኅብረት ስራ ማህበር እጅና ቅንት ሆነው እርሻዬን ወረሰው አለ)። ይህ ትናንት የሆነው ነው። ዘመኑ ተሻለ ስንል ሀብትና ዘመድ ላለው ምንም ማይገደው ሆኖ ቱፋ በኢትዮ-ኤርትራ ጦርነት ወቅት በዱለታ ወደ ጦር ሜዳ ተላከ። ለቤተሰቦቻቸው «የተሻለ» የሚባል ነገር አልመጣም። በነፃ ፕሬስ ስም ለጋዜጣ ሪፖርተር ሆኖ የሚሰራው ታናሽ ወንድሙ ረጋሳ አረዶ ያልሆነ ነገር ጽፏል ተብሎ ታስሯል። ከዩኒቨርሲቲ በፖለቲካ ሳይንስ የተመረቀቸው እህታቸው ቀንሂ ስራ አጥታ ተቀምጧለች። ወይዘሮ በሻቱ ይህን ሁሉ ተቀምጠው ያያሉ የየዘመኑን አሻራ ያነባሉ። የጠባሳውን ስፋትና ጥልቀት ይለካሉ። ወልደው ልጅ ይናፍቃሉ።

...yaayyee joollee sagalii
Miiltoon hiyyeeyyii sagaltamaa
Sin diisuu rakkoon kunii

... የዘጠኝ ልጆች እናት
የዘጠና ድሆች መሪ
አይለቅሽ ይህ ችግር
[ምን ይሆን ዙሪዙ?]
የመከተሉ ሚስጥር?

Maaliif akkana Siffigamaa? ...
(Taamanaa; 1983:39)

ከወይዘሮ በሻቱ ይልቅ የሞቱት ባለቤታቸው አርፈዋል። እሳቸው ግን የራሳቸውን በትዝታ የልጆቻቸውን ችግር አሁን የአያቶቻቸውን በትንቢት ይሞቁታል። የተደበቀው ሚስጥር ከተደበቀት የወጣው በቀንሂ ጉዳይ ነው። ዲቪ ሎተሪ ደርሷታል። ዘመኑ ያልተስማማው ሀብታሙ (ልጆቹ በቁቤ እንዲማሩ መባሉ በአደገባት አገር 'እረኛ ሁሉ' ኃላፊ ሲሆንበት...) ሙሉ ወጪዋን ሸፍኖ አሜሪካ መሄድ ይፈልጋል። «ገንዘብ ካለ በሰማይ...» እንደሚባለው ሆኖ ለዚህ ጉዳይ ተማምነው ቢመጡም አዲስ አበባ ላይ አስገደዶ ደፍሯታል |ድንገልናዋን ገርስሷል፤ ይህ ሁሉ ሳይከፋ የኤድስ ሰለባም አድርጎታል። ተረቱ «የአባት እዳ ለልጅ ይባል ነበር ድሮ» ሳይሆን «የአባት ዕዳ ለልጅ ይኖራል ተቀብሮ» መሰኘቱ ነው። ልጆቻቸው የአባታቸውን አደራ ለመወጣት መሳሪያ ይዘው ሲሰማሩ ወይዘሮ በሻቱ አሁንም ለትዝብት ተቀምጠዋል።

የጋዲሳ ብሩ *Dhaamsa Abba* (አባት ኑዛዜ) ባላብዙ ፈርጅ ነው። በአንድ ቤተሰብ ላይ ታሪክ ያኖረውን ጠባላ ያሳያል «ዘር ማጥፋት እንደሚባለው ይሆን?»

ልቦለዱ የሶስት ትውልድን ህይወት በማቀፍ እስከ አሁን ካኖቸው የሚለየው ነው። አቶ አረዶና ባለቤቱ፣ የቱፋና የወንድሞቹ እንዲሁም የቱፋ ልጆች ። የሶስቱም ትውልድ ህይወት ምህዋሯን ስታለች። ከዛቢያዋ ለመመለስ ግን ጠመንጃ አንግበው ወጥተዋል።

4.2.6. Suuraa Abdii (የአብዲ ፎቶ)

Garuu maal godhuu? nami dabalee daddabalee dhitamaa jiraatu gaaf tokkos osoo hin finciliin hafa jettee yaadda? Hin hafu!...(fuula :144)... yoo haqaan waliin jiraatna ta'e, mana dhimmisaa moofa'ee kana suphuu irra haaraa jabaata onne dhugadhaan ijaaruu qabna. Yoo kana hin ta'u ta'e immoo rakkina waan hinqabnef mana Madda walaabuu ijaaruu kan nu dhorku hin jiru, jabinaa fi haamilee qofa nugaafata (*Suuraa Abdii*:146)

(ምን ይደረጋል ብለሽ ነው? ደግሞ ደጋግሞ ተረግጦ የኖረ ሰው አንድ ቀን ሳያምፅ ይቀራል ብለሽ ነው? አይቀርም። ...ከልብ [በመተማመን] አብረን የምንኖር ከሆነ ይህን አርጅቶ የሚያንጠባጥብ ቤት ከመደረጉ በአንድ ልብ ጠንካራ የሆነ እዲስ ቤት መገንባት አለብን። ይህ የማይሆን ከሆነ ደግሞ ችግር ስለሌለው ለራሳችን የመደወላቡን መኖሪያ ከመስራት የሚያግደን የለም፤ ትዕግስትና ጥንካሬ ብቻ ይፈልጋል)።⁸

በ1993/1986 ዓ.ም. የተፃፈው የኩምሳ በራዩ *Suuraa Abdii* ልቦለድ የአሁኑን ትውልድ ይመ ለከታል። ከላይ የሰፈረው ጥቅስ አስተዳደራዊ በደል ደርሶበት ወደ ጫካ የገባው የልቦለዱ ዋና ገጸ ባህርይ አመንሲሳ ጉርመ ለባለቤቱና ለአንድ ልጅ ለአብዲ የፃፈው ደብዳቤ ነው። አመንሲሳ

የመስሪያ ቤቱ ስራ-አስኪያጅ አቶ በርሔ አያሌውና ባልደረቦቹ በመንግስት መሥሪያ ቤት ዕድገት የሚገኘው በደም፣ በዘር ሀረግ እንጂ በችሎታ አለመሆኑን ከአንድም ሁለትና ከዚያም ጊዜ በላይ ከዕድገት ተከልክሎ ስላረጋገጠ አቶ በርሔን ገድሎ ጫካ ገብቷል። እሱ

⁸ ስለ መደወላቡ የተፃፉ በቂ ሠነዶች ባይኖሩም ከቃሉ በመነሳትና ከፍንጭ ሰጭ ጽሁፎች በመነሳት ጥቂት ለማለት ይቻላል። መደ ወላቡ ጥምር ቃል ነው። መደ (Madda) ምንጭ ሲሆን ወላቡ (Walaabuu) የጠራ ውሃ እንደማለት ነው። ቃሉ በጋራ የንፁህ ውሃ ምንጭ የሚለውን ይገልጻል። ይህ ንፁህ ውሃ እንደ እርሞ የጻለም አመለካከት (World View) ፍጥረታት በዋቃ የተፈጠሩት ከዚህ ውሃ ነው። ከሁሉም በፊት ውሃ ነበረ። ስለሆነም የሕይወት መገኛ ስፍራ ነው። በሌላ በኩል የቀደምት ገጸ ሥርዓት ማዕከልም ነው። በልቦለዱ የተጠቀሰው ቦታ ከሥፍራ ገላፃ በላይ እምነታዊ ነው (ለተጨማሪ Dereje Hinew, 2005 ይመልከቱ)።

እንደሚገልጸው ÷ "...bineessa sannyyii suufaa ooluu" (fuula : 77) (የዘር ሐረግ ደም ሲያሸት የሚውል ጅብ [ነው])::

የተጠቀሱት ሁለቱ እንቀዳች በደሉ ለረጅም ጊዜ የቆየ መሆኑን ይጠቁማሉ:: በሌሎች ልቦለዶች እንደታየውም ከኢህአዴግ በፊት የመደወላቡ ልጆች ተረገጠው፣ ተደግመው ተጨፍልቀዋል:: በዘመነ ኢህአዴግም የተሻለ ሆኖ አልተገኘም:: በአሮጌ ቤት የተወከለችዋ ሀገር÷ ኢትዮጵያ ወይ በአንድ ልብ በአንድ ጉልበት በአንድ ድምፅ መገንባት አለበት:: በአንድ ልብ መተማመን ማመን ከሌለ ግን ፈራርሳ ጠብብ ብላ ለመደወላቡ ልጆች ትሰራለች፣ በአዲስ መሳሪያና ጉልበት አዲስ ቅርጽ መሆኑ ነው::

ኢትዮጵያን በተመሳሳይ ቅርፅና ስፋት በአዲስ መልክ ለመሥራት ፈቃዶች ሆነው የታዩት ሀበጆች (የአማራውና ትግሬው በአጠቃላይ ሴማውያን) ናቸው:: ፈቃደኝነቱ የአሮጌን ጥያቄ በማወቅ ከልብ የመቀበል ነው:: እንደደራሲው አገላለፅ በእነርሱ በኩል ለውጥ የሚቀበል (የአስተሳሰብና ግንዛቤ መምጣት) ለዛሬም ለነገም ትውልድ የሚበጅ ነው እንደማለት:: ለምትፈርስዋም ኢትዮጵያ ሆነ ጠብብ ባለአዲስ ቅርፅ ለሚሰራው አዲስ ቤት - አሮጌያ መሠረት ጣዮች መሆናቸው ነው:: በዚህ ውስጥ የሚታየው ነጥብ አሮጌውን ቤት በአዲስ መልክ በጋራ መገንባት በሚለው ኢትዮጵያን ከአሮጌ አንጻር ቀይሮ የማየት(አስተዳደሩን የመቀበል) እንቅስቃሴ ነው:: ይህ ካልሆነ ግን መገንጠልን የሚከለክልን የለም ነው::

የአሮሙማ ሥነ-ጽሁፎች በርዕሰ ጉዳዮቻቸው ብቻ ሳይሆን በሥልጣን ይመሰሰላሉ - የቀደመን በደል ማሳየት፣ የአሁኑን (ነባራዊን) ማስከተል፣ የተሳሳተ ያሉትን ማስተካከል፣ የላላን ማጠንከር ከዚያም ወደ መፍትሔ የመሄድ አካሄድ አላቸው። ቀደምት በደሎችን ለማሳየትና ተጨባጭ ለማድረግ በብዛት በአሮሚያ ያሉትን የቦታ ስሞች ተጠቅመዋል። መሬቷ «ክርስትና» ከመነሳቷ በፊትና በኋላ ያለውን ስያሜ ለማግኘት ተጠቅመዋል - የሰዎች ስሞችም እንዲሁ። ማንነት ፍለጋን (Searching for Self identity) ያውጃሉ። ተደራሲው በባለጉዳዩ አማካይነት ሕይወቱን በዚህ ታሪክ ውስጥ እንዲመለከት አድርገዋል። አብዛኛዎቹ መፍትሔዎች ተስፋ በመቁረጥ የጠመንጃ ትግልን በማጠናከር ላይ ያንጣጠሩ ናቸው።

የአሮሙማ ሥነ-ጽሁፍዎ መልካች እንዲሁ ተቀራራቢ ናቸው። ቤተሰብና ልጆች በሁሉም ልቦለድ ውስጥ አሉ። ባህላዊ ጉዳዮች እንደማሰሪያ ገብተውባቸዋል። በሁሉም ሥራ ውስጥ በራሱ ግንዛቤ ባህሉ ላይ ያመጸ ገፀ ባህርይ አይታይም - ይልቅም ማረቂያ (መመለሻ) ሆኖ አገልግሏል። በመሃል በገፀባርያቱ ስሞች ላይ የተደረጉ ለውጦች ተመልሰው ወደ ነባር ሲመለሱ የሚታዩው በባህላዊ ጉዳዮች ማረቂያነት የተገኙ ናቸው።

4.3. የግጭት ስነ ጽሁፎች፡- ኦሪጂናል አስተዳደራዊ መልክ

የግጭት ስነ-ጽሁፎች ከ1984 ዓ.ም. ከአንግሎ ከሽግግር መንግሥት መውጣት ጋር ተያይዞ በኦሪግናል ዘንድ የተፈጠረውን ፖለቲካዊ አመለካከት የሚቃኙ ናቸው። የአንግሎ የአሁኔድ አመለካከት ግጭት ገጽ ገፅ ባህርያትና ሀሳብ በእነዚህ ስራዎች ተርጉሟል። *Diiga Diinomtee* (የዘመድ ባላንጣ) በ2000 በጃራ ሰሜን የታተሙት የግጥም መድበል ናት። መድበላ የተለያዩ ግጥሞችን አቅፋለች። ከላይ የተነሳውን ሀሳብ ከሁለቱም አንጻር የሚያተርቡና ሌሎችም ይገኙባቸዋል። *Dirmammuu* (ሰንበር)፡ በ1995/1986 ዓ.ም በተክሊ ቲናጤ የታተሙት ልቦለድ ናት። በባህርይዋ ወደ አጭር ልቦለድ የምታደላ፣ ካልሆነም ቤሳ ልቦለድ ወደሚባሉት የምትመደብ ናት። በተመሳሳይ *Yaadannii-Asoosama Gabaabaa* (ያዲኒ ፡ አጭር ልቦለድ) (1998/1990 ዓ.ም.)፡ በደራሲ በንቲ ኦሊቃ የታተሙት በመጠኗና በባህሪዋ ከአጭር ልቦለድ በላይ የሆነች ድርሰት ናት- ምናልባትም ከመልክዓ ምድር በውል አለመመልከት በስተቀር ረጅም ልቦለድ። የሁለቱ ስራዎች የስነ-ጽሁፍ ዘውግ ለወደፊቱ በተተካሪነት ሊጠና የሚገባው ነው።

በእነዚህ የስነ - ጽሁፍ ስራዎች ውስጥ ከአሁኑ መንግሥት ጋር ያለው ድርጅት የኦሪግናል ሀዘብ ዴሞክራሲያዊ ድርጅት ተኮንኗዋል። *Dirmammuu* ልቦለድ ውስጥ ድርጅቱ ወላጅ እናቱን እጅና እግር አስሮ ሰንበር እስኪወጣት በላማ የሚያስገርፍ ወጣት ሆኖ ተሰሏል። በ *Yaadannii* (ያዲኒ) ልቦለድ ደግሞ ፡ የታጩት ሙሽራ ሳይታሰብ ከጠለፈ አንድ ወር በላ ወጣት ተወክሏል። ይህኛው ልቦለድ ማህበራዊ ችግሮች የሚያመለክት ቢመስልም አንድምታው ካለው የውስጥ ግጭት ጋር ይሰምራል።

4.3.1. Dirmammuu (ሰንበር)

የ*Dirmammuu* (ሰንበር) ልቦለድ ሰዎች ወይዘሮ ኩሜ (እናት)፣ ሁንዴ፣ ሁሉቃ፣ ደንዴሱና ኦብሳ ÷ ልጆች ÷ ናቸው ። ከቤተሰቡ በአመለካከቱ ያፈነገጠው ሁሉቃ ነው ። ሁንዴ መቼ ከቤት እንደወጣ ባይታወቅም ሀሳቡን ተቃውሞ ጫካ ገብቷል። ቤተሰቡም እንደሚመጣ ይጠብቃሉ። ወይዘሮ ኩሜን የሁሉቃ ጉዳይ በጣም ያሳዘናቸዋል። ለልጆቻቸውም ለራሳቸውም ምራታቸውን ይገልጻሉ።

Gadamessa tokkotti isin baadheen miixadheen isin dahe. Handhuura tokko irraa haandhuuramtannii, harma tokko hootanii guddatan Garuu allaa manaa waan hundii guutee osoo jiruu balbala ormaa rukutee kajeelaa daqe Hulluuqaan (*Dirmammui: 7*)

(በአንድ ማህፀን ተሼክሜ ነው የወለድኳችሁ። ከአንድ እትብት ተከፍላችሁ ፣ አንድ ጡት ጠብቃችሁ እዳጋችሁ። ... ከቤትም ከደጅ ሁሉም ሞልቶ ሳለ የሰው በር አንኳኩቶ ለመከፃፈ ሄደ ፣ ሁልቃ) ይላሉ።

የከነከናቸው የሁንዴ ለብቻ ጫካ መግባት ሳይሆን የሁሉቃ ከሌሎች ጋር መሆን ነው። በእሳቸው እይታ ድርጊቱ ክብረ ነክ ነው። ለሁሉቃ ግን አይደለም ፣ እምናበት ያደረገው ስለሆነ እነርሱም እዲከተሉት ይሻል። ልፋቱ ደግሞ ለራሱ ሳይሆን ለእነርሱ ነው።

“Amma egaa isiniif jedheen halkanii fi guyyaa demeen isin gaheera . Simadhaa nafudhaa, hamaamota Koos jaaladha galateeffadhaa” Jedhe Hulluuqaan (fuula: 30)

(እንግዲህ አሁን እኔ ቀን ከሌሊት ተገገፎ እናንተ ዘንድ ደርሻለሁ። በእኩብሮት ተቀበሉልኝ፣ ሠርገኞቼን ወደዱልኝ ፣ አመሰግኑልኝም) ይላቸዋል። ባይቀበሉትም እሱን ያሳመነው ነገር ሀብት አለን። በሚል ስሜት ብቻ የመሳሳቱ ነገር ነው።

... Qabbeenayaa qabna jedhanii boonuun qofaa isaa faayidaa maalii qaba? Akkaataa itti gargaaraman beekuun waan hunda dursa. Isaan immoo uumaa dhuman ganamaa ta'eetu qarooma qabu.'(fuula:34)' “

(ሀብት አለን በሚል መከራት ብቻውን ምን ፍይዳ አለው? እንዴት እንደሚጠቀሙበት ማወቅ ከሁሉ የሚቀድም ነው።እነርሱ ደግሞ ከአፈጣጠራቸው ጀምሮ አዋቂ ሆነው የተፈጠሩ ናቸው)።

ሁሉቃን ያሳመነው ይህ ነው። ሊያሰለጥኑን አላዋቂነትን ሊጠርጉልን ይፈልጋሉ ፣ ይላል። ስለሆነም ምኞቱ ቤተሰቡ በሙሉ የአላዋቂነቱን ድባብ ከላያቸው ገፍተው ማየት ነው። እናቱ ግን በደሉ ብዙ መሆኑን ነው የሚያምኑት።

Ati garuu diilloo hin utaalanne fi hin huluuqamne, huluuqxee korophisa natti facaafta” (Fuula : 31)

(አንተ ግን የማይዘለልና የማይሾለክ ካብ ሾልከህ ፌንጣ አዘመትክብኝ ይሉታል)።

ደራሲ ተክሌ ቂናጤ ድርሰቱን የአጭር ልቦለድ ባህርይ በማስያዙ ተምሳሌታዊ ጉዳዮች ይበዙታል። ከቤተሰቡ ያፈነገጠው ሁሉቃ ስሙ እራሱ እናቱ ከምትናገረው ነገር ጋር

ይሄዳል። ሁሉ ቃ በአማርኛው ('አሻግሬ' ሲባል ይችላል)። በአንተ በኩል ወደ ወደ እኔና ልጆቼ ተሸገሩብን በማለት ነው። በዚህ ሥራ ውስጥ ሁሉ ቃ ስለሆዱ መመላት እንጂ ስለ አዕምሮው ነፃነት የሚጨነቅ ገፀባህርይ ሆኖ አልተሰለም። በቤተሰቡ ሁሉ ይነገራል - እሱም ጭካኔ ይፈፅማል። ይህ በሁሉ ቃ (አሻግሬ) የተወከለው የአህይድ ድርጅት በ*Dhiiga Diinomte* (ዘመድ ባላንጣ) መድበል ውስጥ በተመሳሳይ ዕይታ ይታያል። ለምሳሌ *Hamma Yoomitti* (አስከ መቼ?) የሚለው ግጥም ሲታይ ይችላል።

4.3.2. Dhiiga Diinomte (ዘመድ ባላንጣ)

Mana kee dhiiftee – halagoota hammachuun
 Kan Ormaa taatee – kan ofii qaanessuun
 Alagaadha taatee – qomoo rifaasisuun
 Halagoota jaalatee – bu'aa maal argatte?
 Utuu'oollee hin buliin – salphina haguuggattee,
 Akka sagaagaltuuti-ifannaan dhifamtee
 Lammi kee – giduutti qaanoftee,
 Ol jechuu dadhabdee – boquu cabsite!
 Silaas...Silaas ... silaas!
 Idoo ofii taa'an – yoom si teessisu?
 Ofii cooma muru – sii yoom si obaasu?
 Ofii ni xabatu – siin yoom si do'achiisu?
 Abshaalummaa namaatiin – maaliif gowwoomta ?
 Boquu gadi cabsitee – hamme yoomitti salphatta?
 (1994:6-7)

ቤትህን ትተህ - ባዕዳን አቅፈህ
 የሰው ሆነህ - የራስ አዋርደህ
 ለባዕድ ሆነህ - ግርማ ሞገስ ነስተህ
 ባዕድ አፍቅረህ - ምን ጥቅም አገኘህ?
 ውሎ ሳያድር - ውርደት ተከናኝቦህ
 እንደ ሸርሙጣ - በቁጣ ተገርተህ
 በዘመዶችህ ፊት - አፍረህ [ተዋርደህ]
 አቃተህ መቅናት - አንገትህን ደፍተህ!
 ድሮስ ... ድሮስ ... ድሮስ!
 ለራሳቸው በተቀመጡበት - አንተን መች አስቀምጠው?
 ለራሳቸው ሲቆርጡ ጮማ - አንተን መች አጠጥተው?
 ለራሳቸው ሲቦርቁ - አንተን መች አሳይተው?
 ለሰው ብልጣብልጥነት - ለምን መታለልህ?
 አንገትህን ደፍተህ [አንዲህ] መዋረድህ?
 እስከ መቼ [?]

(1994 : 6-7)

የግጥም መንፈስ ባለቤቱ እፍረት ተሰምቶት እንዴት? የሚል ወኔ እንዲመጣበት ለማድረግ ነው። ግን ወኔው የለም፤ ወይም የሚቀሰቀስ አይደለም። የ(ሰንበር) ገጽባርይ ሁሉ ታንደሚገልፀው የሚያስብበት አዕምሮ እሱ በተፈጥሮ አልታደለም። በልጅ አያሱ ዘመን የነበሩና የአፄ ሚኒልክ የጦር ሚኒስትር የነበሩት ፊታውራሪ ቱሴ ዲነግዴ የጎላው ሀብተ ጊዮርጊስ ዲነግዴ የሀገር መሪነትን ይፈልጉ እንደሆነ በሀገር ሽማግሌዎች ተጠይቀው ተጠረጠረው የጦር እስረኛ ነበርኩ። ከዚያም ሌላ ባሪያ ከተደረገው ቤተሰብ የተገኘው ነኝ። ዘውድ ወደእኛ ላሉት አይሆንም” እንዳሉት ማለት ነው(ወልደ ዩሐንስና መልካ፣ 1986:155)።

በ *Dhiiga Diinomte* (ዘመድ ባላንጣ) ውስጥ *Salphoo!* (ነውረኛዋ!) *Turjumaanee* (ስሙ ባይ) ፣ *Kefkeefee* - (በቀቀነዋ) *Akkasumaan Hinfaxulu* (አልጨማለትም) *Shira* የሚሉት ግጥሞች በተመሳሳይ አህዴድን በመኮነን መንፈስ የተጻፉ ናቸው። በአንጻሩ የአነጻጽን አመለካከት ያበረታታሉ። ለምሳሌ *Sabboonaa Oromaiyaa* - (የኦሮሚያው ብሔርተኛ) ፣ *Hasaaasa* በ(ለሆሳስ) *Odaa* (አዳ) ፣ ግጥሞች ለምሳሌነት ሊጠቀሱ ይችላሉ - በአዎንታ።

4.3.3. Yaadani (ያደኒ)

Yaadanni ልቦለድ በተመሳሳይ በቤተሰብ መካከል (የተለያዩ ሦሥት ቤተሰቦች) ያለን መቃረን ያሳያል። ጋብቻ የታሪኩ ማንቀሳቀሻ ነው። ሁለቱ ቤተሰቦች ልጅ ሊሰጣጡ ተስማምተዋል - ከልጅ እስከ አዋቂ መግባባት ያላቸው በሀገርም የተከበሩ ቤተሰቦች ናቸው - በሀብት ፣ በምግባር። የሚገቡት ቶክቻ ገምታና እና ያዳኒ ናቸው።

ሦሥተኛው ቤተሰብ በጥሩ ምግባሩ የማጠራ አይደለም - የጎዳንሳ አባት ቤተሰብ።

Abbaan Godaansaa ijoollee afar qaba Qofa kan jedhamu keesa ilmi guddeedaa kan inni itti waananu Godaansaa isa jedhamu qofa. Kaan warri hafan sadan ijoollee akka guddifachaatti itti galanidha (fuula..96)... Dheesaa kan ababbalee, ilma kooti jedhee fidee abba Godaansaaf galche kara deemaa tokko ture. “Rakkadhee biyyaa ba’ee ijoolle kiyya waanan ittin guddifadhu dhabe, isaanis wali galuu didanii, akka dhalaketti qabi naaguddisi” jedhee itti fakkeesse dhala namaa biyyaa baase kenneefii ofiis biyya be’e (fuula :97). [Abbaan Godaansaa] qabeenyaa qabaaf osoo hin taane arraba qabaaf Ijoollee ormaa ofitti galfatee akka amala isaa gorfatee guddisee ergate. Arraba dadha dibatee yeroo dubatu didha naalcha (fuula: 96)... Gaarii fi badii isaan dalaganitti ni boona malee guyyaa tokko iti gaddee hin beeku. Ukkaamsuu, saamuu, ajjeesuu fi waan fedhii isaanti namooma name birra irratti raawwachuun kaayoo isaanifi (fuula: 97)

(የጎዳንሳ አባት አሉት ከሚባሉት አራት ልጆች ከአሉ የሚወለደው እሱ የሚጠራበት ጎዳንሳ ነው። የቀሩት ሦስቱ እንደ ጉዳፊቻ ገብተውበት ያደጉ ናቸው። ... ዴሳን ልጅ ነው ብሎ አምጥቶ የሰጠው አንድ መንገደኛ ነበር። “ብቸገር ከሀገሪ ወጣሁ ልጅን የማሳድግበት አጣሁ እነርሱም እርሳ በርስ አልስማማ ብለውኝ ነውና እንደራስህ ልጅ አሳድግልኝ ብሎት የሰጠ ልጅ ጥሉበት ለራሱም ከሀገር ወጣ። [የጎዳንሳ አባት] ንብረት ኖሮት አይደለም፤ ምላስ ስላለው ብቻ የሰው ልጅ ስብስቦ በራሱ ባህርይ አሳድጎ ይልካቸዋል። አፋን ቅቤ አድርጎ ሲያወራ ዲዳ ያናግራል። ...” እነርሱ በሚሰሩት ጥሩም ሆነ መጥፎ ነገር ይኩራራል እንጂ አንድም ቀን አዘናባቸው አያውቅም። ማፈን፣ መዝረፍ፣ መግደልና የፍላጎታቸውን ማድረግ አላማቸው ነው)።...

የጎዳንሳ አባት በአጠቃላይ ቤተሰቡ ንብረት የላቸውም - ግን ይኖራሉ። በማህበረሰቡ ውስጥ ይኑሩ እንጂ በምግባራቸው ከማህበረሰቡ የተለዩ ናቸው ወይም ማህበረሰቡ «የእኔ» የሚላቸው አይደሉም። እነርሱም የቤተሰቦቻቸው አይደሉም፤ የጎዳንሳ አባት ከጎዳንሳ በስተቀር ሌሎቹን እንዲሁ ያሳደጋቸው ናቸው። የማህበረሰቡን ጉድፈቻ ሥርዓት ያሟሉ አይደሉም። ዴሳ ለምሳሌ ያህል በመንገደኛው ተላልፎ የተሰጠ ነው። ዝርያው ሳይቀር በውል የሚታወቅ አይደለም። ስብሳቢው አባታቸው ማህበረሰቡን ሲጋፉ ሁሉ የግላዊ ቃል አይወጣውም። እንግዲህ ይህ ቤተሰብ ነው - የሠርግ ብቅል በተጣለበት ወቅት የቶክቻ ጉርሙን እጮኛ፣ ያዳሺን፣ ሶኒ የሚባለው የዚህ ቤተሰብ “ልጅ” የሚጠልፈው። የሚገርመው ነገር በሽምግልናም አለመመለሳቸው ነው። የአባቱን ጠመንጃ መዝዞ የወጣው ቶክቻና ጓደኞቹ ለዚህ ቤተሰብ የሚገባቸውን እስኪሰጡ ለመሄድ ከውሳኔ ደርሰዋል።

Yaadanii, intala abbaa uummataa...Durba qarree... kan naqatamtee, gaa'elli guyyaan lakka'amuu eegale, kan nama hin safeefanneen karaatti haftee yaadaniin,... Bilsoommuu qabdi. Mirgii, safuun umammataa...” (fuula:146)

(ያዳኒ፣ የአ-መታ አባት ልጅ...ልጃገረድ... የታጨች፣ ለሠርጓ በጣት የሚቆጠሩ ቀናት የቀሯት ፣ በጋጠወጥ ዱር አዳሪ መንገድ ላይ ቀረች፣ ...ነፃነቷን መጎናፀፍ አለባት። የማህበረሰቡም መብትና ወግ እንዳሁ... ለሕብረተሰቡ። ...)

ያዳኒ እንደ ዲርመሙ ሁሉ ተምሳሌታዊነት ይበረክትበታል። የጎዳንሳ ቤተሰብ የአህዴድና አብረው ያሉት ድርጅቶች ወካይ ነው። ጋብቻው የኦሮሚያ እና ኦሮሞ ግንኙነት ነው። ያዳኒ የኦሮሚያ ተምሳሌት ናት - የአ-መታ አባት ልጅ። ገምታ አ-መታ በቀጥታ ትርጉም «የተባበረ ክንድ» ማለት ነው። ይህ የተባበረ ክንድ ያዳሺ እስክትገኝ የተዳፈረው ህዝብም መብት እስኪመለስ ሄዷል።

“... manni keenya bosona,... daggala, .. laga,... nyaatni keenya
baala, ... bi... bineense... jedhe (fuula 145)
(ቤታችን ዳን ነው ... ጫካ... ወንዝ...፣ ምግባችን ቅጠል ነው ...
አራዊት...፣ ብለው ተምመዋል)::

ይህ ቤተሰብ ከማህበረሰቡ የወጣ አይደለም። ወግና ባህሉን አያውቅም፤ ለያከብርም- “የእኛ
ስላልሆኑ ነው ያደናቀፉት፤ እስኪስተካከል ማህበረሰቡ በተለይም ወጣቱ ሊፋለም ይገደዳል”
መሆኑ ነው።

በዚህ ክፍል የተመለከቱት ሥነጽሁፎች ከአሮሙማ ሥነ-ጽሁፎች በመንፈሳቸው የራቱ
አይደሉም። ከሌሎች ጋር ያበሩትን ሲያገሉ ነው የሚያሳዩት። እንደአሮሙማ ሁሉ ትግል
ከጎላቸው ስንቀዋል።

4.4. ባህል ተኮር ሥነ-ጽሁፎች

4.4.1. የደራሲ አሰሩ ተፈራ ዲባባ ሥራዎች፡-

Waloon keenya akka waloo hog-barruu dhidhimaa (Western Literataure) raacitii durdurii (classics) kan muuxannoo isaa haarawaa ittiin bukeessu hinqabu. Nuuf durduriin keenya mammaksa keenya. Hibboof sheekoo keenya durduriin keenya. Achirraa as jalqabna — fuulduraatti arreeduuf dudduubatti akka aggaaman (Asafaa: 1998:7)

(ደራሲዎቻችን እንደ ምዕራባውያን ሥነጽሁፍ የደረሱበትን የሕይወት አሻራ (የአሁኑን) የሚያሳምሩበት የቆየ እርሾ (classics) የላቸውም። ለእኛ “ተረቶቻችን” ምሳሌያችን ናቸው። እንቆቅልሾቻችንና ቀልዶቻችን ተረቶቻችንም ናቸው። “ወደ ፊት ለመንደርደር መሄድ ወደ ጊላ” ነውና ከዚያ ወደዚህ እንመጣለን)

ይህ ሀሳብ በዚህ ንዑስ ክፍል ከሚታዩት ሥራዎች የሶስቱ ደራሲ የሆነው አሰሩ ተፈራ ዲባባ፡ *Anaan'yaa*: ከሚለው የግጥም መድበሉ መግቢያ፡ የተወሰደ ነው። ደራሲው እስከአሁን *Edas Edanas* (የዛሬ ሌትም-ዛሬም) የ1997/1989 ዓ.ም. *Anaan'yaa* (እኔን) (?) (1998/1990 ዓ.ም.)፣ *Danaa* (ዳና) (2000/1992 ዓ.ም.) በኦሮምኛ ቋንቋ ጽፏል።

ደራሲው ከዚህ በፊት ከተመለከቱትና ቀጥሎም በዚህ ሥራዎች ከሚታዩት ሥነጽሁፎች የሚለይባቸው ነጥቦች አሉ። በርካት ያሉ መፃሕፍት ማቅረብ አንደኛው ነው። የተከተለው ሥነጽሁፍ ዘውግ (genre) እንዲሁ ይለየዋል። በግጥምና አጭር ልቦለድ ላይ ያተኮረ ነው። እስከአሁን ባለው መረጃ የአጭር ልቦለድን መሥፈርት አሟልቶ የያዘ በመጽሐፍ ያሳተመ የቋንቋው የመጀመሪያ ደራሲ ነው። በግጥም ሁለት መድበሎች ማሳተሙም እንዲሁ። ከዚህም ሌላ በትኩረት ነጥቡ ይለያል። ሥነጽሁፉን ከባህል አንፃር በማየቱና “ሥነጽሁፋችን ከማህበረሰቡ ቃላዊ እሴቶች መነሳት አለበት” የሚል አቋም በመያዝ በዚህም መሠረትነት ማዘጋጀቱ ከልዩነት የሚጠቀሱ ናቸው።

ደራሲው የኦሮም ሕዝብ ፎክሎር እየመነመነ ፣ በሌላ እየተዋጠ ፣ መሆኑን ያምናል። እንደም እንዳይጠፋ ሁለትም ለሥነጽሁፍዊው ውበትና ድምቀት ደራሲያን ወደዚያው እንዲያተኩሩ ይመክራል።

Afoolliifi aadaan, kaayyoon jiruuf jireenya ilma Oromoo haala amma jiruun yoo itti fufta maanguddoo dhaabataan jirattuun fakkaata: Kan Qoraan gogaa baattee lafa jiidharra daakkartu, kan maqaan ilmaa hafnaan Ilmi Qoraan taanaan nadhoon magaalaa Haadha Qorarii jettu —Haadha Ilmaa, Haadha soddaan, Haadha Biyyaan hafnaan (Asafaa: 1998: 23)

(የኦሮሞ ልጅ፡ ፎክሎርና ባህሉ የኑሮውና አኗኗሩ ዘይቤ አሁን ባለው ሁኔታ ከቀጠለ ቆመው ካሉ አዛውንት ጋር ይመሳሰላል፤ የደረቀ ማገዶ ተሸክመው ለምለም መሬት ላይ ከሚኳትኑትና የልጃቸው ስም ሲረሳ፤ ልጃቸው ደርቆ የደረቀው እንጨት እንደልጅ ሲሆን፡ የከተማ ሴት “የማገዶ እናት” እያሉ ከሚጠሯቸው [ጋር ይመሳሰላል]። የአክሌ እናት፣ የእነአክሌ አማች፤ የዚያ ሀገር ባለቤት መሆኑ ቀርቶ)።

የኦሮሞ ልጅ የመኖርህ ዋስትና የእኔነትህ ጉዳይ ጥያቄ ውስጥ ገብቷልና ለራስህ ስትል ሩጥ ብህልህ ወግህ ልማድህ እየተረሳ በመሆኑ የማንነት ጥያቄ “Identity Crises” ሳይገጥምህ አይነጥህም ይገፈፍ የማለት ነው። ትውልዱ የአባቶቹን ባህልና ወግ ተቀብሎ እነርሱንም አስከብሮ እራሱንም ከጥያቄ እንዲያድን የነበረውና ያለው የመረከብ ልማድ የሚያበረታታ አይደለም ነው። በ“*Edas Edanas*” የሠፈረው ይህንኑ ሥጋት ይጠቁማል።

Bara nuti hinturin	ባልነበርንበት ዘመን
Warri turan,	የኖሩ ሰዎች
Warri Orom-durii	የድሮ ኦሮሞዎች
Bara nuy jiru	እኛ ባለንበት
Har'a hinjiran	ዛሬ አልኖሩ
Wari durii-durii.	የጥንት ንቡሮች።
Bara nuyi jirru	በእኛ ዘመን
Warri hinjirre	አሁን የሌሉ
Warri orom-borii	የነገ ኦሮሞች
Bokkuu nu gaafatu,	ይጠይቁናል [ምንድነው] ባኩ
Seenaa	ታሪኩ
Tumaa-Willeef-Bilii	ቱማ፤ ዌሌ እና ቢሊብ [እያሉ] ⁹

(fuula: 103)

⁹ [As Triulzi (1990) wrote] –Makkoo Bilii is claimed in turn by most major decent groups of the Western Mec'a (he is alternatively said to be Leeqaa, sibuu, sayyoo, Tumme, or Jimma); his politico religious functions are diffuse (to some he is an *Abba Bokku*, to others an *Abba Duulaa*; some informants claim he was a *raajjii* or prophet); as for his deeds it is unclear where he performed them: all details concerning his life are purposely left in a geo-historical haze that facilitates regional or ethnic appropriation (Tesema 1980, Bartes 1983; Mohammed 1983; Negaso 1984) – in Assefa; *Edas Edanas* (1997: 103).

ግጥሙ አባት ስንሆን የአባትነትን ወግ ከልጆቻችን እናጻፍግ “ልጅ እያለህ ሩጥ አባት ሳለ አጊጥ” ነውና እናስብበት ነው። በራሳችን ልጆች ስለራሳችን ተጠይቀን ምላሽ ያጣን ቀን ሊሰማን ከሚችለው ፀፀት እራስን ማዳን ለራስም፣ ለቀጣይ ትውልድም ለሕብረተሰብም ይሆናል ነው።

አብዛኛዎቹ የደራሲው ሥራዎች፣ በእንቅስቃሴ፣ ምሳሌያዊ ንግግሮች፣ ቀረርቶ፣ እምነታዊና ሌሎች እሴቶች ላይ በማተኮር የተፃፉ ናቸው። ደራሲው የሥነጽሁፍ ተማሪ እንደመሆኑ የሥነ-ጽሁፍንና ፎክሎርን ዝምድና በወገ ያውቃል። Prop (1984:14) እንደሚለው “Folklore is the womb of literature; literature is born of Folklore. Folklore is the prehistory of Literature” ደራሲ አሰፋ ተፈራም ይህን እውነታ እምናበቃል። ደራሲዎቻችን እንደምዕራባውያን ፀሐፍት የቆየ (Classical) የሥነጽሁፍ እርሾ የላቸውም፣ እርሷቸው ፎክሎራቸው ነው ያለውም ለዚህ ነው። ለራሱም ሁለቱን አዋህዶ የመፃፍ መንስኤ ይኸው ይሆናል፤ ወይም ከሚከተሉት በአንዱ ወይም በሁሉም።

- (1) Folklore is, in many cultures, indistinguishable from literature;
- (2) Literature contains elements borrowed from folklore; and
- (3) Writers have imitated folklore (Taylor in Dundes, 1965:37)
- [4] Folk themes and folk style stimulate the writer to embark on his own imaginative flight (Dorson, 1972: 475).
- [5] Contemporary African literature bears a close relationship to folklore sources, and indeed offers us case studies of how unwritten traditions pass into literary form (Dorson, 1972:472)

በሰሰቱም ሥራዎች ውስጥ ከላይ በተጠቀሰው መንፈስ የተፃፉ ሥራዎች ይበረክታሉ። ባህሉ ለሥነጽሁፍ ማንንዣ ወይም ሥነጽሁፍ ለባህሉ ማሳያ የሆኑ ናቸው። በሁሉም ሥራዎች የግርጌ ማስታወሻዎችና በደራሲው የቀረቡ ረጃጅም መግቢያዎች ለሁለቱ መስኮች ማያያዣነት የታሰቡ ናቸው፤ በተለይም ለተደራሲው ባህላዊ ጉዳዮች ማስታወሻነት።

በ *Edas Edanas* (የዛሬ ሌትም ዛሬም) የግጥም መድበል ውስጥ ለምሳሌ ስለ ከብቶች አቴቴ *Attetee Loonii* ፣ ስለ እርም *Hirmii* የማህበራዊ ሕግጋት መጠበቂያ፣ *Tokkeen maali* (ምንድናት አንድ?) ስለሀፃናት ጨዋታ ተካተዋል። ያለው ግልባጭ ግን አይደለም። በፎክሎሩ ላይ ተመስርተው በቅርፅ በይዘት እየተስማሙ ሥነጽሁፍ የሆኑ ናቸው።

ለምሳሌ፡-

Sareen baasa baaftee
Mammaksa mammaaktee;
Osooma beeknuuyyii
Huubaa 'jjin soorannaa
Sifaa'eef sifaa'ee
Dhiifnaan baafnee gannaa ...
- Jette jedhan warraan
Huubaa wajjin soorran
(Anaani'yaa: 57)

ጉድ አፈላች ውሻ
ተረት መተረት ያዘች
እያወቅን ነው አለች
መብላት ከነገለገ
ከረጋም እሰየሁ
ካልረጋም ልንጻፍ ...
አለች እሱ ለአሳዳሪዋ
ሲበጠርላት አራቷ።

ግጥሙ፡ “Otto beeknuu huubaa wajjin; jette sareen -እያወቅን ከነገለገው አለች ውሻ” ከሚለው ምሳሌያዊ አነጋገር የተነሳ ነው። የቅርፅም የቃና የይዘትም ለውጥ አለው ተለምዶ የተኛውን አባባል ለአንባቢው ስሜት ትኩስ አድርጓል። “ ... literary artist either divests his work of conventional quality by avoiding clichés of either form or matter or, ... charges them with new content (Taylor in Dundes,1965:40) የሚለው ከላይ ለሠፈረው የምሳሌያዊ ንግግርና ግጥሙ ዝምድና ማሳያነት ይውላል። ደራሲውም ፎክሎር ከሥነጽሁፉ ሲቀላቀል ለዘመናዊ ገጣሚያን የሚኖረውን ፋይዳ በሁለት መልኩ ያየዋል፡- የራስ የሕይወት ልምድ ከፎክሎር ሲቀላቀል አንድም ቶሎ እንዲጠነ ያደርጋል፤ ሁለትም እንዲጣፍጥ። “Waloon muuxannoosaa haarawaa raacitii afoolaan bukeessuun akka mi'aawuufis akka bukaawuufisi (Anaan'yaa: 8) (ገጣሚው የራሱን አዲስ ልምድ የፎክሎር እርሾ ሲጨምርበት እንዲጣፍጥም፤ ቶሎ እንዲደርስም ነው) ። ሳቢነት ኖሮት ቶሎ ለስሜት መቅረብን ለማሳየት ነው። የተለመደን ማህበረሰባዊ አባባል ወይም ሌላ በመንተራስ ፍፁም አዲስ ሳይሆንበት በአዲስ አቀራረብ አዲስነት እንዲሰማው መመልከቻም እንዲሆነው ማድረጊያ ነው። “ሰው በምግብ ብቻ አይኖርም” በሚለው መጽሐፍ ቅዱሳዊ ጥቅስ መንፈስ አንድ ግጥም ተገጥሟል።

midhaani miti
bishaan miti
kan biyya
biyya godhuu
lafa 'saa
fi nama 'saa
ti!

ምግቡ አይደለም
ውሃውም አይደለም።።
ሀገርን
ሀገር የሚያረገው
ነው መሬቱ
እናም ሰው
[በአንድነት] ነው!

(Anaan'yaa: 48)

በተመሳሳይ ከነባር ማህበራዊ ጉዳዮች የሚነሱ በርካታ ሥራዎች አሉ። ለምሳሌ "Abbaa Hibboo I, ii (የእንቅስቃሴ አባት I, ii) እንደሌላው ሁሉ በእንቅስቃሴ መነሻነት የቀረበ ባለሁለት ገፅ ሥራ ነው። በረጅጅም የተፃፉት Wolgayisa/Dialogue እና Sammuuf Dor. Namoo- (ዶ/ር ነሞና ምናቡ) በተለያዩ ማህበራዊ አሴቶች የታሹ ናቸው።

በ Danaa (ዳና ከላይ ከተመለከትው በአቀራረባቸው ያልራቁ አሉ። ለምሳሌ EKER-DUBBIFTUU (Gaaffiifi Deebii) (ከሙት መንፈስ አወያይ ጋር ቃለ ምልልስ) ሥነጽሁፋዊ መልኩ በቅርበት ምርመራ ቢያስፈልገውም ለተጠቀሰው ሀሳብ በጥሩ ምሳሌነት የሚነሳ ነው።

“የእነ ዳዌ ቤተሰቦች” የሚለውም እንዲሁ። ተቀንጭቦ የተወሰደው ቀጣዩ ታሪክ ለተጨማሪ ዝምድና ማሳያነት ይሆናል።

Obbolaa sadiitu ture. Tokko gaagurtuu. Tokko daldaltuu (nagadduu). Tokkoo immoo qottuu. Inni qotu maqaan Jiloo. Inni daldalu Ayyaano. Inni gaaguruu Liiban. Sadanuu joolee Asabooti.

Durdur yeroo caffeen Odaa Nabee Hora Arsadii maddii, bushoftuu turan. Akkoon Gobbuu Asaboot, Saaddeen yoo burqaa sanii waraabbattuu qiraacii irra keettee madda afaan qadaaddee galti. Gaaf kaan, adu dhiya, mucaa raffiftee bishaan waraabbachuu yoo dhuftuu harmi ishee booya. Ilma ishee Asabottu booye seete yaadde. Bishaan osoo hinguuttatin walakkaa okkotee ol fudhattee galti. Madda afaan hinqadaadne. Harsadin burqaa bulee bariituu bake guute. Boodarratti ljoolee warra Daawwee gara madda Hawaasiitti godaante.

Amma egaa ilmaan Gobbuu sadeenuu falaasama sadii qabdu mata mataatti:

'Utuu fi eegeen booda deemti' jedha Liiban, angafti. Tokko.

'Gadaa dabre hinfiigan, biiftuu jirtuu sussukan,' jedha Ayyaano, Eegoon. Lama.

'Jiidha hingotan, jia qotan, jedhe ijoon, quxissuun. Sadii. Obbolaa Lameen ...

(Danaa; 2000: 73-74)

ሶስት ወንድማማቾች ነበሩ። አንዱ ንብ አርቢ፣ አንዱ ነጋዴ፣
 አንዱ አራሽ ነው። የአራሹ ስም ጂጆ ነው። ነጋዴው ኢየሩ ንብ
 አርቢው ደግሞ ሊቦን ነው። ሶስቱም የአሰቦት ልጆች ናቸው።
 ድሮ ድሮ የአዳ ነቤ ጨፌ ከሆራ አርሰዲ ሲፈልቅ ቢሾፍቱ ነበሩ።
 የአሰቦት አያት ሳዴን ከዚያ ምንጭ ስትቀዳ ምንጩን መልሳ
 ትክድነው ነበር። አንድ ቀን አመሻሽ ላይ ልጇን አስተኝታ
 ለመቅዳት ስትመጣ ጡቷ አፈሰሰ። ውሃውን ስትሞላ ልጇ አሰቦት
 እንዳለቀሰ በሀሳብ ታይቷት እያሰበች እንስራዋን ይዛ ገባች።
 ምንጩ አልተክደነም። ሐርሰዲ እየፈለቀ አድሮ ሚዳውን
 አጥለቀለቀ። ከዚያ በኋላ የእነ ዳዌ ልጆች ወደ አዋሽ ምንጭ
 ለመሰደድ ተገደዱ።
 እንግዲህ አሁን ሶስቱም የጎቡ ልጆች የየራሳቸው ፍልስፍና
 አላቸው።
 'ፀፀትና ጅራት ከበስተኋላ ነው' ይላል ሊቦን፣ ታላቃቸው -አንድ።
 'ላለፈ ክረምት ቤት አይሠራም፣ ጀንበር ሳለች ነው መሮጥ' ይላል
 ኢየሩ፣ ሁለተኛው ልጅ -ሁለት።
 'በረጠበ አይታረሰ በወቅት እንጂ' ይላል ጂጆ ታናሽየው -ሶስት።
 ሁለቱ ወንድማማቾች ... (ታሪኩ ይቀጥላል)

ለምሳሌነት በተቀነጨበው በዚህ ሥራ ውስጥ የማህበረሰቡ እምነታዊ ጉዳዮች አሉበት።
 ታሪኩ እየቀጠለ ሲሄድ በአንዳንድ ጉዳዮች ወደ ዘመናዊ መንፈስ ይቅረብ እንጂ የሐተታ
 ተፈጥሮ (Myth) መንፈስ አለው። የታሪኩ መነሻ ቦታ ዛሬም እምነታዊ ፋይዳ አላቸው፤
 የሌሎች ለምሳሌ ተረትና ምሳሌዎች መቀላቀል ትረካው እየተያያዘ እንዲሄድ አድርገዋል።

በመጽሐፉ ውስጥ የቀረቡት ሌሎች ሥራዎችም በዚህ መንፈስ የታዩ ናቸው። ደራሲው
 በእንቅስቃሴ ግጥም እንደጻፈ ሁሉ "እንቅስቃሴ -ምንክውቅልህ" በሚል ርዕስ ስር አንድ
 አጭር ልቦለድ ፅፏል።

በአጠቃላይ በዚህ ደራሲ እስከአሁን የቀረቡ ሥራዎች ለኦሮሞ ደራስያን በምሳሌ መልክ
 የተጻፉ ናቸው። "የማህበረሰቡን ፎክሎር ከሥነጽሁፎቻችሁ ጋር አዋህዱ፤ ስታዋህዱ
 ለምሳሌነት ይህን ተጠቀሙ ነው።" መጠቀምም እንደሚቻል በተለያዩ ጭብጦች ላይ ፅፎ
 አሳይቷል። ጠቀሜታው የተረሱ በርካታ ማህበራዊ እሴቶችን ለማኖር ለማስተላለፍም፤
 ለሥነጽሁፍ ተቀባይነትም እንደሚያግዝ በማሰብ ነው።

ደራሲው በባህላዊ እሴቶች ሥነጽሁፋዊ ፋይዳ ላይ በይሁነኝነት በማተኮሩ ከሌሎች ከመለየቱም ደራሲያን ሌላ በሥነግጥም መሥክ ከታተሙት ሁለት መድበሎች በቃላት ምርጫው በግጥም አሰነኛነቱ ይለያል። ቃላቱ በአብዛኛው “ባህላዊ ቃላት” ሲሆኑ የግጥም አደራደር (ቅርፅ) ፍቺ አገዝ መስለውም ይታያሉ።

ደራሲው የተጠቀመባቸውን ባህላዊ ቃላት በግርጌ ማስታወሻ ለማገዝ ሞክሯል፤ ግን በቂ አይደሉም። በቂ ነው የሚባል ከሆነ ለሥነጽሁፍ፣ ታሪክ፣ ሥነሠብና ፎክሎርስቶች እንዲሁም ተዛማጅ ሙያ ባለቤቶች ነው። መጻሕፍቱ በተጣማሪ ንባብ እገዛ የሚፈልጉ መሆናቸው ሥነጽሁፉ በተደራሲያን ዘንድ “ይከብዳሉ” የሚል ስሜት እንዲፈጠር ያደረጉ መስለው ይታያሉ።

ሥራዎቹ በብሔረሰቡ ፎክሎር፣ ስነሰብ፣ ታሪክ ... ላይ ለማጥናት ለሚሻ ተመራማሪ ጥሩ መነሻ ይሆናሉ። በሥነጽሁፍ መስኩም ለፊጠራ ሥራ የሚሠማራ የአሁኑ ትውልድ ምሳሌ ሊያደርገው የሚችል ነው።

4.4.2. Gurraacha Abbayaa (የአባዩ ሻንቆ)

Gurraacha Abbayaa የዳራሲ ዳባ ወዩሳ ረጅም ልቦለድ ነው። በ1996 መጀመሪያ በ2005 እንደገና ለተደራሲያን ታትሞ ቀርቧል። ቀደም ብሎ በአጭር ልቦለድ መልክ በ1982 ዓ.ም. በኢትዮጵያ ሬዲዮ ተተርጓል (ሐ.ንሴኔ፣ 1985:5)።

ድርሰቱ መቼቱንና ሴራውን ያዋቀረው በቀድሞ ወለጋ ክፍለሃገር በአሁኑ ቤንሻንጉል ጉሙዝ ብሔራዊ ክልላዊ መንግሥት የጉሙዝ ብሔረሰብ ባህል ላይ ነው። የጉሙዝ ብሔረሰብና ባህሉ እየተደጋገፈ የማህበረሰቡን ሕልውና እንዴት እንደያዘ በልቦለዱ ቀርቧል። በጉምዝ ባህል ጥቃትን መከላከል የጀግንነት ብቻ ሳይሆን ማህበረሰባዊ ግዳጅም ነው። የገደለን ወገን መልሶ መግደል ባህሉ የሚፈቅድ ሳይሆን የሚያስገድድ ነው። ሴት ልጅ ለማግባት የወንድ ወገን በልዋጭ እህት ወይም ዘመድ በልዋጭ መስጠት ችሮታ ሳይሆን ግዴታ ነው። ከጋብቻ ውጭ ሴትን ልጅ መድፈር ለማይጋፋት ማህበራዊ ቅጣት መዳረግ የቀጭዎቹ ጭካኔ

አይደለም-የባህሉ ህልውና ነው። የወጥን ጥፍጥና ሳይቀምሱ ማወቅ ለጉሙዝ ሴት የሙያ ጉዳይ አይደለም። ይልቅም ከ “ሙሳ” (የተከለከለን የሚቆጣጠር የቤት ውስጥ እያና) አምልጦ የመኖርና ያለመኖር ግዴታ ነው። ሴት ልጅ ለወሊድ ስትቃረብ የወንዱ (እባ ወራው) ከቤቱ ርቆ መሄድም የውድ ሳይሆን የግድ ነው። ሴቷ በተለይም ያላገባች ልጃገረድ በወር እባ ወቅት ተለይታ ሌላ ቤት መቀመጥም እንዲሁ።

ደራሲ ዳባ ወዴሳ መቼቱን በዚህ ብሔረሰብ የማድረግ መንስኤ የብሔረሰቡን ባህል ለኦሮሞ አንባቢያን ለማስታወቅ ነው። የብሔረሰቡ የኦሮምኛ ቋንቋን በሁለተኛ ቋንቋነት መጠቀምና በቀድሞው አስተዳደርም ሆነ አሁን በጉርብትና አብሮ መኖር መነሻ ሊሆኑት ከቻሉ ጉዳዮች ውስጥ እንደሆኑ ይገመታሉ።

በልቦለዱ ውስጥ ለሚመስቃቀለው፣ በጨንገሬ በከሎና ቤተሰቡ ፣ መንስኤ የሚሆነውን በአካባቢው የሰፈረው የሰሜን (የገዥው ወገን) አካል ነው። ደራሲውም ይህንን የሰፈረውን አስከፊ ድርጊት ለማሳየት የተጠቀመበት ነው።

የልቦለዱ ማህበረሰቦች መነሻ ግጭት የአቶ ገብሩ ተፈራ የቴቶን አጎት የአባቱን ወንድም ባዲጃ በከሎን ባለቤት በወሲብ ተንኩሶ ግንኙነት መፈፀም ነው። በመካከላቸው በዚህ መነሻ በተፈጠረው ግጭት የገብሩ ተፈራ የሴትየዋን ባለቤት ባዲጃ በከሎን እድፍጦ መግደል ኃላፊነቱ በወንድሙ በአቶ በጨንገሬ በከሎ ላይ እንዲወድቅ አድርጓል። የቴቶ አባት፣ በጨንገሬ ወንድሙ ሲሞት ያላለቀሰው ቀብርም ያልሄደው ይኸው ኃላፊነት ስለሚጠብቀው ነው። የወንድሙ ደም መመለስ አለበት። በጉሙዝ መንደር በጀግንነቱ ለተከበረ በጨንገሬ ይህ መሆኑ መደፈር ብቻ ሳይሆን መዋረድም ነው።

Bacangireen *jogaa* waxxifatee simbirroo yookan sololiyaa dhabee hin beeku. Coqoon inni mimirse darbate booyyee yokaan karkaroo keesa darbee yoo tahe malee bira darbee yoo lafa waraane hin qabu (fuula: 3).

(በጨንገሬ ሰወፍም ይሁን ለዠግራ አልሞ ስቶ አያውቅም። ለአሳማሞ ይሁን ለከርከሮ የወረወረችው ቀስት በውስጣቸው ሾልካ ካልሆነ በስተቀር መሬት ነክታ አታውቅም)።

በዚህ ችሎታውም አንበሳና ጎሽ ሁሉ ገድሎ በማህበረሰቡ ወግ መሰረት የሚገባውን የጀግንነት ሥርዓት ሁሉ ፈፅሟል። አንበሳ ለመጀመሪያ በገደለበት ወቅት፡-

Garaadhaan cibsanii, harka isaa lamaan gama fi gamanaan mukatti hidhanii, duubaan immoo dargaggoon jajiaboon lama milla isaa irra ta'anii gad qabanii, yeroo ogeesii adaree Mattin dugda isaa bakka kudha shan dalaandalan ... Bacangiree Bakkaaloo ... sagalee tokko illee hin dhageessine. Ilkaan isaa waliitti ciniinee caliise. (fuula: 4)

(በሆዱ አስተኝተው ሁለት እጆቹን ግራና ቀኝ ከግንድ አስረው እግሮቹ ላይ ሁለት ጎረምሶች አስቀምጠው የእደሬ አዋቂ በሳለ ድንጋይ አሥራ አምስት ጊዜ ጀርባውን ሲተረትር ... በጨንገራ በከሎ ... ምንም ድምፅ እንኳ አላሰማም። ጥርሱን ብቻ ነክሶ ነው ያሳለፈው)።

በጨንገራ ከዚያ ጊዜ ጀምሮ ለዚህ ወግ መብቃቱ ብቻ ሳይሆን አንድ ዘለላ የእንባ ጠብታ እንኳ አሰማውረዱ የልቡን ብርታት ያሳየ ነው። በዚህም ኃይለኛነቱ ተመስክሮለታል። ከሀገሩም ርቆ ሄዶ ብዙ አውራ፥ ትላልቁ ሳይቀር ደጋግሞ ገድሏል። ይህ ክብሩ፣ ጀግንነቱ፣ በሐገሬው ተወዳጅነቱ ዛሬ አልታፈረም፤ “Gabruu Tafaraa, Nafxanyicha oftuulaa abbaa isaanii jelqabee Gumuz fi Oromoo bitaa turen [Cabee jira]” (fuula :14) (በገብሩ ተፈራ፣ ነፍጠኛው፣ አባቱ ጉሙዝና ኦሮሞን በጉራ በገዛበት መስመር ቀጥሎ ተሰብሯል፤ ተደፍሯል)። እያወቀ መቀደሙ ደግሞ ይበልጥ ያንገበግበዋል። ከገዳዩ ወገን የሚሰማው ቀረርቶ በወንድሙ አካል ላይ የሚደረግ ጭፈራ የሚያስቀምጠው አልሆነም። በጨንገራ የገብሩን ሁለት እጆች ቆርጦ እስኪመለስ ድረስ በአካባቢው አልታየም። በጉሙዝ መንደር ሀሴት የሆነው ከዚያ በኋላ ነው።

በጨንገራ በከሎ ጥቃት የደረሰው ሚስቱ ለመውለድ በተቃረኑበት ወቅት ነው። “Akka aadaa Gumuzitti bakka bakkanaatti dubartiifii ijoollee malee dhiirri akka hin argamne ni beekama”(fuula:41). (በጉሙዝ ባህል በምጥ ወቅት በቦታው የሚታዩት ህፃናትና ሴቶች በስተቀር ወንድ እንደማይገኝ ይታወቃል)። ስለዚህ በጨንገራ ከዋና ባለቤቱ ኤላዌን ሞት በኋላ ሶስተኛ ልጅ እያማጠችለች ያለችዋ ገያ ታቶ ስታምጥ አልነበረም። የገብሩ ተፈራ የወንድም ልጅ መላቱና አማቹ መሸኻ አድፍጠው ሲጠብቁት ያላገኙት በዚህ

ምክንያት ነው። ግን የእሱ አለመገኘት ከጥቃት አላዳነውም። ሙላቱና መሸሻ ብዙ ከተወያዩ በኋላ ወሰኑ። የውይይታቸው መንስኤ “ምን ብለን ባዶ እጃችንን እንመለሳለን” የሚል ነው። እናም አመኑበት።

Battaluma ijaan wal ajajanii dhukaasuu jalqaban ... Itti fufee sagaleewwan dubartoota fi ijoolee...lyya, caraansa, gadooddaa, aadinsa ... Jalgabe” (fuula: 45) (ወዲያውኑ በአይን ተነጋግረው ተኩስ ከፈቱ ... ተኩሳቸውን ተከትሎ የሴቶች እና የሕፃናት ... ጩኸት፣ እሪታ፣ ማጓራት፣ ማቃሰት ... ተሰማ)። ከቤቱ የወንድ ድምፅ ባይሰማም መሸሻና ሙላቱ ሲመለሱ ለመረጃነት የሚፈልጉትን ወደ መሰብሰብ ገቡ።

Mulaatuun “Dafi” jedhee, Mashashaa ciqileen tumate. Sooxoo [hucuu dhalaa Gumuz qaama saalaa dhoksachuuf uufatu, paantii quncee mukka danbii fi qilxuu irraa hojjetamu] irra babbaafatan. Callee irraa hihiiikkatan. Harka bakka ciqilleeti irra kukutan. Daa'imman dhiira irra immoo dubuubbuu isaanii mummuratan —faachaaf! Achii booda, kan liphsoo ijaaf illee achifti isaan arge hin jiru (fuula 45).

(ሙላቱ “ቶሎ በል” አለውና መሸሻን በክርኑ ጎሾመው። ሰብ [የጉሙዝ ሴት የውስጥ ልብስ(ፓንት) ሆኖ ከዋንዛ እና ዳንቤ ቅርፊት የሚሠራ] አወለቁባቸው። ጨሌም ፈቱ። እጃቸውንም ክርን ክርናቸው ላይ ቆራረጡ። ከወንድ ህፃናቱም ሽለፈታቸውንና የተያዘላቸውን ገለፈፉ ለገዳይ ምልክትነት! ከዚያ በኋላ ለቅፅበት ያያቸው አልነበረም)።

ከጎንደር ቤተሰቦቹ የመጡት ገብሩና ዘመዶቹ እንዲህ ዓይነት ባህል -ገድሎ ምልክት የመውሰድ ልማድ/ባህል አላቸው ወይ? የሚለው ጥያቄ እንዳለ ሆኖ ከገብሩ ጀምሮ የአሁኑ ወጣት ክፍል እድገቱ እዚህ አጠበጂ ተራራ ሥር (ገጽ: 27) በመሆኑ የወረሱትም ሊሆን ይችላል። የገብሩም የበጨንገሬን ወንድም አካል መቁረጥና ለጀግንነት ምልክትነት፣ ከመሞቱ በፊት፣ ማስጨፈር መንስኤ ከልማድ መወራረስ ነው ሊባል ይችላል።

የዕለቱ ድርጊት፣ በተለይ እርጉዟ ሴት በምጥ ላይ መገደል፣ ሁሉንም ያሳዘነ ስለነበር ወዲያው ከበጨንገሬ ጋር ወደ ባላንጣዎቹ አቅጣጫ መሣሪያ እንግቦ ያልተመመ አልነበረም፤

አብረው የዘሰቁት ግን ሁለት ወንዶች ብቻ ነበሩ። ሌሊቱ ሳይነጋ በጨንገሬና ተከታዮቹ ከመሸሻና ሙሳቱ የአቻውን ምልክት ነስተው ተመለሱ። እናም በሁለቱ ባላንጣዎች መካከል የመገዳደሉ፣ ደም የመመላለሱ ጉዳይ ቀጠለ። ቀኑ ደርሶ በጨንገሬም ተገደለ፤ “የጉሙዝ” የተባለ መንደርም ድራሹ በቃጠሎ ጠፋ።

ባለሰውንም ሆኖ ቀጣዩን የባህል ውርስ ከነክብደቱና ግዝፈቱ የተቀበለው የበጨንገሬ ልጅ፣ ቲቶ በጨንገሬ፣ ነው። ታናሽ እህቱን ይዞ ወደ ሌላ ሥፍራ ተሰደደ፤ በአንድ መንደር ተጠጋ፤ እህቱን በልዋጭ ሰጥቶ ኑሮ ለመመሥረት ዘር ለመቀጠል ፈለገ፤ በእህቱ መሞት ተሰናከለ፤ ከጋብቻ በፊት ክብረንፅህና ገሰፀ፤ ልጆቹን ለአገባ ባል ተቀጣ ... እንደገና ተሰደደ፤ ተመለሰ፤ ተገደለ። የአባዩ ሻንቆ ታሪክም አበቃ። የበጨንገሬ ቤተሰብ ዘር ሀረጉ ደረቀ።

በጨንገሬና ቤተሰቡ በባህሉ ላይ በቀሉ፣ በባህሉ አደጉ፣ ለባህሉ ሞቱ። ባህሉ ያደረጉትን ፈቀደላቸው፣ አስገደዳቸውም። ቤተሰቡ በዚህ ለባህል “culture” መንታ መልኮቹ በምሳሌነት የሚጠቀስ ነው። Greenblatt “Culture” በሚል ርዕስ ሥር ከዚህ ጋር ተቀራራቢ ጉዳይ ይገልጻል።

... the concept of culture ... appears to be opposite things: *constraint* and *mobility*: The assemble of beliefs and practices that form a given culture function as persuasive technology of control, a set of limits with in which social behavior must be contained, a repertoire of modes to which individuals must confirm (in Lentricchia, Frank and Thomas Mc Laughlin; 1995: 225)

የትኛውም ትውልድ በቆየው ልማድ ወግ ሕግጋት ውስጥ ይንቀሳቀሳል። የእንቅስቃሴውም ፍጥነትና መስመር ስፋትና ጥበት ከነበረው ፍፁም የተለየ ሆኖ ሊቀርብ አይችልም፤ የሚገፈትም የሚጎትትም ነው።

በ (አባዩ ሻንቆ) ሕይወት ውስጥ የታየውም ባህሉ ነው። በጨንገሬ ደም እንዲመለስ ባህሉ ያስገድደው ስለነበረ ተሳተፈ፤ ልጁ ቲቶ ልዋጭ ሳያቀርብ፥ ቢያፈቅርም፥ ማግባት ባህሉ ይከለክል ነበርና ተከሰከለ። በባህሉ ተገደዱ -በባህሉ ታገዱ።

ይህ የዳባ ወይሳ (የአባዩ ሻንቆ) ልቦለድ የትኩረት ነጥብ ባህሉ ነው። በባህሉ ሕግጋት ላይ የተመሠረተ የፈጠራ ሥራ ነው። ባህሉን ማሳየት ቀዳሚው ሆኖ በባህሉ ሥነጽሁፉን ማሳየት ሌላኛውም ነው። ባህላዊ ህግጋቱን በማጣለፍ በነባር ጉዳይ ላይ ፈጠራ እክሏል።

ይህ ልቦለድ የጉሙዝ ብሔረሰብ ፎክሎር ወይም የብሔረሰብ ስነዝርያ ሰብ (ethnography) መጠቀሚያ ማዕከል ሊሰኝ ይችላል። ከአሮምኛ ጽሁፍ አንጻር ደግሞ ወደ ሁለተኛ ቋንቋ ተናጋሪዎች ለመቅረብ የተሞከረ የመጀመሪያ ሥራ የሚሰኝ ነው።

4.4.3. Gumaa (ጉማ)

“ጉማ” የተሰኘው ተውኔት በሙሉጌታ ነጋሳ ተደርሶ የታየ ባለ 3 ገቢር እና 8 ትዕይንቶች ሥራ ነው። በ1993 ዓ.ም. በተውኔቱ ላይ ከአባዩና እዘገጃጀት አንጻር ግምገማ ያካሄደው ደጋጋ ሰለሞን ተውኔቱንና የደራሲውን ሕይወት ተመልክቷል።

ተውኔቱ በአሮም ባህላዊ ግጭት አፈታት ዘዴ ላይ ያተኩራል። መቼቱን በምዕራብ ሸዋ አድርጎ በጋብቻ መነሻነት ደም ስለተቃባ ቤተሰብና የአካባቢው ማህበረሰብ ድርሻ ያሳያል።

አቶ ገልገሎ ለጋብቻ የተጠየቀችው ቦንቱ አባት ናቸው። ቦንቱ በእናቷ ሞት ምክንያት በእንጀራ እናቷ ወይዘሮ ደመሺ እጅ የምትሰቃይ ልጅ ናት። በኋላም ለጋብቻ ተለምና እያለች በወይዘሮ ደመሺና በእህቷ ደራርቱ ተንኮል የምትኮበልል በምትኳም የእንጀራ እናቷ ልጅ ዳንጉሌ ለሙሽራው አቶ ዋቆ ተድራ ከጋብቻ የምትቀር ቀጥሎም ማንም ሳያይ በወይዘሮ ደመሺ እጅ ሕይወቷን የምታጣ ልጃገረድ ናት።

ዳንጉሌ በቦንቱ ምትክ ለዋቆ ተድራ ክብረንዕህናዋ ባለመገኘቱ በእግቧ የምትደበደብ በኋላ ለሚጠፋውም የሙሽራ ወንድም ቡሊ ሕይወት መጥፋት መነሻ የምትሆን ናት። ሶሪ ሙሽራው ሙሽራቷን በጫጉላ ቤት በደበደባት ወቅት ለቤተሰቦቿ “ልጃችሁ ተገድላለች” የሚል ወራ አድርሶ የሙሽርቷ ወንድም ፋፋ የሙሽራውን ወንድም በመሣሪያ እንዲገለው

ያደረገ ነው። ፋፋ የቡሊን ሕይወት አጥፍቶ አባቱ አቶ ገልገሉና አማቹ ዋቆ በፖሊስ ሲታሰሩ አምልጦ ከጊዜ በኋላ ለሽምግልና የቀረበ ነው።

ተውኔቱ የየራሳቸውን ድርሻ በያዙ ሰዎችና ማህበረሰባቸው ይንቀሳቀሳል። በ *Odaa* (ዋርካ) ሥር የተቀመጡት አዛውንቶች ለእንዲህ ዓይነቱ ማህበረሰባዊ ችግር መፍቻነት በቀደምት አባቶቻቸው የኖረላቸውን ደንብ ሊተገብሩ፤ ነው ሲደረግ እንደኖረው በማድግ የተንጋደደውን ማህበረሰባዊ ግንኙነት ወደ ቦታው ለመመለስ ይጣጣራሉ።

በዚህ መሠረት በሽማግሌዎች ፊት ዋቆ ዳንጉሌን ስለአለመግደሉ ይናገራል፤ በባህላዊ ማረጋገጫ ዘዴም ድንጋይ ይዞ ሽማግሌዎቹ ያሉትን ደግሞ እያለ እውነቱን ያወጣል።

ፋፋ ከሕዝቡም ከህሊናውም ከባህላዊ ሥርዓቱም አፈንግጦ ለመኖር እንደማይችል ተገንዝቦ ግድያውን እንደፈፀመ ያምናል፤ ለሽማግሌዎቹም እጅ ይሠጣል። በሽማግሌዎቹም ያደረገው ድርጊት እስከ ስሜቱ ዘልቆ ፀፀቱ ከውስጡ እስኪሆን እጁ በሰንሰለት እንዲታሰር፤ ፀጉሩ ተንጨባሮ፤ እራፊና አዳፋ ለብሶ በሰው ፊት እንዲታይ፤ ያደረገውንም ለሰው ሁሉ እየተናገረ ቅጣቱን እንዲቀበልም ተበይኖበታል። የጉማው ሥነሥርዓትና እውነታው ከታወቀ በኋላ የነፍስ ዋጋ ሥነ ሥርዓቱ እንደሚቀጥል ነው።

ቤተሰቡንና ማህበረሰቡን ያናጋው የቡሊ ሞት በዚህ መልኩ ወደ መቃለል ሄዷል ተብሎ ሲጠበቅ ያልተጠበቀ ነገር ይታያል። ወይዘሮ ዳመሺ እንደወፈፈ ሆና “እኔም ባላደኳት ልጄ ደም እጄ ተጨማልቋልና ያደፈ ህሊናዬን በሰው ደም የቆሸሸ እጄን እጠቡልኝ እያለች ስትማፀን የድራማው ፍፃሜ ይሆናል (ደጋጋ፣ 1993)።

ፋፋ እውነቱን በማውጣቱ ህሊናው እረፍት አግኝቷል፤ የነፍስ ዋጋ ክፍያውን ሀላፊነት በባህሉ መሠረት ጎሳው ይወስዳል፤ እሱም ግዳጁን ይወጣል። ደመሺ ግን ያደረገችውን የሚካፈልላት ስላጣች መንፈሷ ተጨንቆ ለራሷ የምታውቀውን፤ በሌሎቹ አዕምሮ ያልነበረን ማውራት ጀምራለች።

የጉማው ተውኔት በባህሉ ማህበረሰቡ ደህንነቱን እንዴት ይጠብቅ እንደነበረ የሚያሳይ ነው።
ነባር ባህላዊ ሥርዓትን ከማስታወስ ከማጎልበት እንዲሁም ከማስተላለፍ አንጻር ጉልህ
ሥፍራ የነበረው ሥራ ነው።

በዚህ ንዑስ ርዕሥ ሥር የተነሱት “ባህል ተኮር ሥነጽሁፎች” ከላይ እንደተጠቀሰው
የማህበረሰቡን ማህበረሰባዊ ልማድ፣ ወገን፣ ቃላዊ ሀብቱን በአጠቃላይ ባህሉን መሠረት
ያደረጉ ናቸው። በእነዚህም መነሻነት ሥነጽሁፎቻቸውን ለማንቀሳቀስ ተጠቅመዋል፤
እንዲቀጥል የሚሹትንም የቀደምት አባቶች ቅርስ በአሁኑ ሥነጽሁፋዊ አስተውሎታቸው
ውስጥ እንዲታይ መክረዋል፤ አሳይተዋልም።

4.5. ሌሎች ሥነ-ጽሁፎች

“ሌሎች” በሚል ርዕስ ሥር የቀረቡት በጉልህ ተተኪ ጉዳዮቻቸው ከዚህ በፊት ከታዩት ጋር ያልገጠሙትን ይመለከታል። ሁለት የልቦለድ ሥራዎች በዚህ ሥር ቀርበዋል።

4.5.1. Godannisaa (ጠባሳው)

የዳባ ወደላው የመጀመሪያ ልቦለድ፣ የቋንቋው ሁለተኛ ልቦለድ፣ *Godannisaa (1992)* (ጠባሳው) እና የአብረሃም ተስፋዬ፣ *Kudhaama Jaalala (2004)* (የፍቅር ማተብ) የዚህ ንዑስ ርዕስ ማዕከል ናቸው።

ሁለቱ ልቦለዶች በዚህ ክፍል ለመመደብ ዋነኛ ጉዳዮቸው ከሌሎቹ ሥነ-ጽሁፎች የተለዩ ጉዳዮችን በተናጠል ትኩረት ማድረጋቸው ቢሆንም የሚመሳሰሉባቸው ነጥቦችም አሉ። ሁለቱም ከሌሎቹ ልቦለዶች በተለየ በእንደኛ መደብ መተረካቸው እንደኛው ነው። የሁለቱም መነሻ መቼት ከተመሳሳይ ቦታ መሆኑም እንዲሁ። የጎዳኒሳው አብዲሣ ስለራሱ ሲናገር ሥፍራውን ይገልጻል። “Laft dhaloota koo wallagga keessa, magaalaa Biilaa jedhamtu dha” (fuula: 7) (የትውልድ ቦታዬ ወለጋ -ቢላ በምትባል ከተማ ነው)።

Magalaan Biilaa magaalota xixxiqqoo wallaggaa Lixaatti argaman keessaa tokkoo taatu ... dhaladhee, dhallachuu kiyyaa beekke, haadha na deesse dhabee, akka biqiltuu adaami hollaa Qoreetti biqiltee guyyaa dhaloota koo abaraa jirachuu ... dirqame magaala Biilaatti (*Kudhaama Jaalalaa*: 12-13).

(የቢላ ከተማ ከምዕራብ ወለጋ ትናንሽ ከተሞች እንዲ ናት። ተወልጆ እራሴን አውቄ የወላጅ እናት አልባ ሆኜ ከአጋም እንደተጠጋች ቁልቁል የተወለድኩበትን ዕለት እየረገምኩ እንደኖር የተፈጠርኩት ... በቢላን ከተማ ነው)።

በሁለቱም ድርሰቶች ዋና ገፀገፀያቱ፣ የጎዳኒሳው አብዲሣና የፍቅር ማተብ አብዮት እራሳቸው እንደሚተርኩት ከተመሳሳይ ሥፍራ -ማህበረሰብም የወጡ ናቸው። የልጅነት ህይወታቸውም ይመሳሰላል -በምሬት የተሞላ ነው። አብዮት ህይወቱን ከአጋም ከተጠጋች ቁልቁል አመሰግኗል -አያነባ መኖሩን ለመግለፅ። አብዲሣም፣ “Akkaataan ani itti gudadhee keessa waan nama gamachiisuu hin jiru” (*Godannisa*: 7)

(ከአስተዳደጌ ውስጥ የሚያስደስት ነገር ምንም የለም) በማለት ይገልጻል። ሁሉም ካለ ቤተሰብ፣ እናት አባት ፍቅር፣ ያደጉ ናቸው። የትረካቸው እንግርና የትውልድ ውክልናቸው ግን ያለያያችዋል። ኑብሣ ያለበትን ሕይወት ሲተርክ አብዲሣ በትዝታ ይተርካል። እብሣ የዘመነ ኢህአዴግን ትውልድ ሲወክል የአብዲሣ የትውልድ ውክልና አይታወቅም። የሚያስጨንቃቸው ጉዳይም ልዩነት አለው።

Godaannisaa -ስለ አንድ የተማሪ የኦሮሞ ወጣት ጭንቀት ያሳያል። ከተሰጥለው ጋር ለመገናኘት ያለመቻሉ የሚያስጨንቀው ወጣት ነው። ከልጅነቱ ጀምሮ አብሮት ያደገው የሥነጽሁፍ ፍቅር ዛሬም አድጎ እንደሳበው እውን አልሆነም። ልጅ ሆኖ አብሮት ነበር፤ የዩኒቨርሲቲ ተማሪ ሆኖም እንዲሁ፤ ዛሬም ሠራተኛ ሆኖ አለ።

እውን ያለመሆኑ ምክንያት ከሕይወቱ ጋር የተያያዘ ነው። ስለሕይወት ያለው የራሱ ልምድ እስከአሁን ባለአንድ አቅጣጫ ነው፤ የሕይወትን መራራ ጎን። ዛሬም ፈክታ የምትቀሰቅሰው አልሆነችም።

አብዲሣ ልጅ ሆኖ በቤተሰቡ፣ የዩኒቨርሲቲ ተማሪ ሆኖ ለብቻው፣ ዛሬም በሥራ ዓለም በማህበራዊ ሕይወቱ ውስጥ ሳይቀር ችግሮች ተከተልትለው ይከተሉታል።

Abbaan koo waggaa saddettii fi walakaatti ... na dhiisee du'e (fuula: 7) [Haati koo] akkuma yeroon gaddaa isaa dhumeen ... nama dargaggumaa isatti Maarraabeetee dha buna funaanaaf Gimbii dhufe tokko Qabatte-Maannaaloo Balaayi ... kun garuu, jareen fira abbaa koo hunda rifachiise. Anii fi obboleettiin koo, waggaa kudhaniif, mana wasiila wajjin Jiranne. Booda isheen haadha mana wasiilaa keenya wajjin wali galuu dadhabdee haadha keenya bira Najjoo deemte (fuula: 8).

Gaaf tokko haatii koo nama olla wajjiin du'a ga'ii baadiyyaa deemtee bulite. Maanaaloon Qundufftii isaatti fe'amee birtintirraa ... mana ga'e. Ijolleen martuu rafaniiru. Kuulaniin ... irbaata dhihaateef fuutee yoo bishaan harkaa fiddee dhufu, harka isaa dhiqatee harka ishee Qabate. ... Wixxifattee ... osoo faltuu harkaa futaafatee yoo ... utaaltu miila ishee Qabee jennaan takaalametee fuula isheen lafatti rukkutamte (fuula: 9).

Yoo achii kaatee tuftu ilkaan ishee fuula duraa tokko dhiigaan maramee lafa bu'e. Maanaloona osoo kana illee argee hin jedhin ol baatee siree irra ishee buuse. Kana booda fedhii isaa dhugaattiin how'e Qabbaneesse. Abba ormaa ta'uu isaa Qofa oso hin taane bineensa seera namumma gad dhiise ta'uu isaa mirkaneese. ... Gaaf sana jalqabee haati koo ijoollee Afur Qabatee gargaarsa malee ... hafte (fuula: 10)

(አባቱ በስምንት ዓመት ተኩል ዕድሜዬ ነው ... ትቶኝ የሞተው። [እናቴ] የእሱ ሀዘን እንደበቃ ... በወጣትነቱ ከመረሃቤቱ ለቡና ለቀማ ጊምቢ የመጣን አንድ ሰው ያዘች-ማናሀሎህ በላይ። ... ያድርገቷ የአባቴን ዘመዶች በሙሉ አስደነገጠ። እኔና እሁቴ፣ ኩሳኒ፣ ለአሥር ዓመታት ከአጎታችን /ከአባታችን ወንድም/ ጋር ኖርን። ... በኋላ ግን እሷ ከአጎቱ ባለቤት አልስማማ ብላ እናታችን ዘንድ ነጆ ሄደች ። ... አንድ ቀን እናቴ ከጎረቤት ጋር ለቅሶ ለመድረስ ገጠር ሄደው አደሩ። ማናሀሎህ በቱንዱፍቱው ተጭኖ እየተንገዳገደ ... ቤት ደረሰ። ሀፃናቴ ሁሉ ተኝተዋል። ኩሳኒ ... ከእራት በኋላ የእጅ ውሃ ይዛለች ስትመጣ እጁን ታጥቦ እጁን ያዘ። ... ተታገለች። ... ልታመልጥ ስትጣጣር እግሯን ያዛትና በፊቷ ተደፋች። ተነስታ ስትተፋ አንድ የፊት ጥርሷ በደም ተለውሶ መሬት ወደቀ። ማናሀሎህ ይህን ሁሉ እንዳላየ ወደ መኝታ ወረወራት። በስካር የተነቃቃ ስሜቱን አበረደ። የእንጆራ አባትነቱን ብቻ ሳይሆን መረን የለቀቀን፣ የአውሬነት ባህርይውን አረጋገጠ። ... ከዚያ ጊዜ ጀምሮ እንግዲህ እናቴ ከእራት ልጆቿ ጋር ካለማንም እርዳታ ብቻዋን ቀረች)።

ይህ የአብዲሣ የልጅነት ሕይወት ነው። የአባቱ መሞት የሕይወት አቅጣጫውን ቀይሮበታል። የእናት አባት ፍቅር፣ የቤተሰብ ፍቅር፣ ሌላ ሰው (ባዕድ) የማፍቀር ውስጣዊ ፍላጎቱ ገና ከልጅነቱ ጀምሮ አረም እየበላው አድጎ ቀጨጨ። በአባቱ የተሰጠው አደራ ግን ዘወትር ይጎተጉተዋል፤ ዘወትር አብሮት ይዞራል፤ አደራው ያለው ሰው ላይ ነው።

“ ... Ibsaan abdiin koo hin dhaamne, abdiin koo si'i, gaaf tokko nama taatee bakkee koo magarsita, jedhee ti- Abdiisaa' nan jedhe” (fuula:1)

(... የተስፋዬ ጭላንጭል አልከሰመም፤ መተማመኛዬ አንተ ነህ አንድ ቀን ሰው ሆነህ ቦታዬን ትወርሳለህ ብሎ ነው አባቴ አብዲሣ [“መተማመኛ” ያለኝ] ይላል። የቤተሰቡ መመሰቃቀል በተለይም የኩሳኒ ከዚያ በኋላ የደረሰችበት አለመታወቅ ጭንቁ ነው የእናቴ ካለማንም ድጋፍ ከልጆች ጋር መቅረትም ሌላ ጭንቅ።

ከቤተሰብ ከተለየ በኋላ ጥቂት የመርግት ባህርይ ቢታይበትም እምብዛም እንደሚያስበው አልሆነለትም። ካደገበት መንፈስ ለዘላቂው አልተላቀቀም። በሀሮ ማያ ዩኒቨርሲቲ ለንደንት ያናገራት ወይንሸት ስሜቱን ወደ ነበረበት በመመለስ ቀዳሚ ነች። “ለምትለው ነገር ሁሉ ጊዜ የለኝም፤ ከእንግዲህ አዕምሮዬን አትበጥብጥ” (ገጽ:27-28) ብለዋለች። እውጥቶ ሲያወርድ የነበረው ሀሴት ከሰመ። መፅናኛ የሆነው ግን ክረምት ሀገሩ ሲገባ በሀገሩ ልጆች እንደሚፅናና ማሰቡ ነው።

ሁለተኛ ዓመት እያለ የተዋወቃትም የያኔ አንደኛ ዓመት ተማሪ ተሲሌ ቀጂላ አረገዘችበት፤ ወድቃ ግንባሯ ተሰነጠቀ፤ ትምህርቷን በዚህ ምክንያት አቋረጠች፤ ያኔ እሱ እንደሚያውቀውም ቆሞ እንኳ ሳይቀብራት ባልታወቀ ቦታ በእሱ የተነሳ አረፈች። የሆነው ሁሉ ከሰው እንዲሸሽ አደረገው። ከግቢው እስኪወጣ ተደብቆ ኖረ። በወቅቱ መደበኛ የሆኑት ልቦለዶች ብቻ ነበሩ።

በሥራው ዓለም እራሳቸውን የሚሸሹ በአሮጥነታቸው በማንነታቸው የሚያፍሩ ማጋጠማቸው በተገዘገዘው ስሜቱ ላይ የተጫኑ ሌላ ሽክም ሆነውበታል። የቢላዋ ዌጀ የአዲስ አበባ ሜሮን ጥሩ ምሳሌ ናት። ሜሮን ሆና የተገናኙ ዕለት ስጠይቃት ትመልስለታለች።

“Maqaa kee tu na dogogorse.” Jedhe.
“Zis iis smart wan’ riillii! Inni duraa ‘ikko’ maqaa ‘faaraa’ ti. Badiyaatti dhalachuun kana bada. (fuula: 125)
(ስምሽ እስ ነው ያሳሳተኝ” ይላታል።
“ዘስ እኮ ዘ ስማርት ዋን” ሪሊ! የመጀመሪያው “እኮ” የፋራ ስም ነው። ገጠር መወለድ ክፋቱ ይህ ነው)።

ይህ:- “Abdiisaa soolan maqaa koo ti. Kan ani ittin waamamu. Maqaa kana abbaa kootu naaf baase (fuula: 1) (አብዲሳ ሶለን ስሜ ነው፤ መጠሪያዬ። ይህን ስም የሰጠኝ አባቱ ነው) ለሚለው አብዲሳ “የፋርነት” ምልክት ሳይሆን የማንነት ኩራት ነው። እነዚህን ራሳቸውን የሚሸሹ “ቀፎዎችን” ማሳደድና የተሸፋፈኑበትን ክንብንብ ገልጠው እንዲያዩ የማድግ ኃላፊነት ይሰሟል -ከእነዚህም ጋር ይታገላል።

ከውስጡ የሚወተውተው ተሰጥኦው ትንሽ ፍንጭ የሚያገኘው ስሙ ከግብሩ መስመር በጀምር ነው።ከልቦለዱ ይህ ስምረት ይነበባል:-

- ኩሊኒ ጠፍታ ጂማ ሴተኛ አዳሪነት ትሠራበት ከነበረው እሱ ዘንድ መጥታለች፤ ትምህርት ለመቀጠል አቅዳለች።

- እናታቸውን ለመርዳትና ተናናሾቹንም በቀጣዩ ዓመት ትምህርት ቤት እንዲገቡ ከኩላሊ ተስማምተው ደብዳቤ ልክዋል።
- ራሷን ትሸሽ የነበረችዋ ዌጄ - የአዲስ አበባ ሜሮን አልቆሳ ይቅርታ ጠይቃለች፤ ከጓደኛው ቱጃባ ጋርም ጓደኝነት ሊመሠርቱ ነው።
- ከሶስት ዓመታት በፊት በእሱ ምክንያት ለሞት እንደተዳረገች የሚያውቃት ተሊሌ ልጁን፣ ሴና አብዲሣን በቀጥታ ትርጉም (የአብዲሣ ታሪክ) ይዛ መጥታ ተለቃቅሰዋል። ፍቅረኛውን በሕይወት ከነልጁ አግኝቷል። አባቱ መተማመኛዬ እንዳሉት አብዲሣ ለሁሉም ተመልሶ መዋቀር መሠረት ሆኗል።

የአብዲሣ መተማመኛ ሆኖ መገኘት ለቤተሰቦቹ ብቻ አይደለም። ለሌሎች እርሞዎችም ነው እነ ሜሮን ጥሩ ምሳሌ ናቸው። ከአባቱ የተቀበለው አደራ ለሁሉም የሚሆን ነው። አባቱም ከግለሰብ አባትነት በላይ ለአሮሞ ነው - ለቦረና እና ባሬንቱ አባት። የአብዲሣም ውክልና ከግለሰብነት በበለጠ ለተማሪው የዘመኑ ትውልድ ነው።

አብዲሣ ድርሰት ለመጻፍ ያስብ ነበር። አሁን የራሱን ታሪክ መተረክ ጀምሯል። የሕይወቱን ጠባሳዎች በሙሉ ዘርግኗል። ስለሆነም ወደሚያልመው ህልም፣ ድርሰት ሥራ፣ ይገባል። የእሱም ትውልድ ከህልሙ እንደሚገናኝ ፍንጭ አለ። አብዲሣ ድርሰት ይጽፋል፤ ትውልዱም ከህልሙ ይገናኛል።

Godaannisaa ልቦለድ በአንደኛ መደብ መተረኩና በውስን ዘመን ትውልድ አለመመልከቱ ብቻ ሳይሆን የድርሰቱም አተራረክ ከሌሎች ይለየዋል። ተደራሲ የድርሰቱ መጨረሻ ገፅ ላይ ለማጠናቀቅ ሶስት መስመር ሲቀረው ከድርሰቱ ርዕስ *Godaannisaa* (ጠባላው) ጋር ይገናኛል። የድርሰቱ ታሪክ የቀረበለት በትዝታ መሆኑን የሚያውቀው በዚህ ወቅት ነው። ታሪኩን ከመጨረሻው ገፅ ጀምሮ ከገፅ አንድ ቀጥሎ እንዲያነብ ያደርገዋል።

ድርሰቱ የተጻፈበትን ጥያቄ የሚያስነሳበት ቦታ አለ። አንደኛው አብዲሣ የድርሰቱን ርዕስ ጽፎ ታሪኩን ለመተረክ የተዘጋጀው ቢሮ ውስጥ ነው። ይህን ሁሉ እስክተርክ የት ነበር? ተርኮስ ያጠናቀቀው በምን ያህል ጊዜ ነው? ተሊሌ ከዩኒቨርሲቲ ወጥታ ለሶስት ዓመታት አዲስ አበባ ኖራለች፤ ግን እንዴት መኖሯንና የት እንዳለች እንኳ ሳትፅፈለት ቀረች? የሚሉት የሚነሱ ናቸው።

4.5.2. Kudhaama Jaalala (የፍቅር ማተብ)

የአብርሃም ተስፋዬ *Kudhaama Jaalala* (የፍቅር ማተብ) ልቦለድ ማህበራዊ ህይወትን የሚመለከት ነው። በባህላዊ ተዕዕኖ፣ መገደደል፣ ምክንያት የተጎሳቆለን አብዛሃ የተባለ ወጣት ሕይወት ከማህበረሰቡ ጋር ያሳያል። ከመስዋዕትነት መክፈል ጋር የተያያዘ ነው። በተፈጠረው ግጭት ምክንያት ብዙ ሰዎች እያውቁም ሳያውቁም መስዋዕትነት ይከፍላሉ። የአብዛሃ እናት ከልጇ እንድትለይ ያደረጋት የወንድሟ በቆየ ቁም ምክንያት መገደል፤ እሷም የበቀሉ ሰለባ መሆን ነው።

የአብዛሃ እናት ትዳሯን፣ ቤተሰቦቿን፣ ሀገሩንም ጥላ ከተሰደደች በኋላ አደራዋን ለልጇ ያቆዩት ለማኘት የጀልዴዕ አባት፣ አቶ ረጋሣ፣ ናቸው። የአብዛሃን የሥቃይ ኑሮ መንስኤ ያስረዱታል።

“Nan yaadadha! Gargaarsa kadhaaf baran magaalaa dhufe ati mucaa kurkuraa turte. Haati kees ati dhalattee waggaa sadan keetti sirraa adda ba'uuf dirqamte ...” (fuula: 23)

(እስታውሳለሁ! ለእርዳታ ጥያቄ ወደዚህች ከተማ በመጣሁ ዘመን እንተ ገና ሙጫ ነበርክ። እናትህም እንተ ተወልደህ በሰስተኛው ዓመትህ ውስጥ እያለህ ልትለይህ ተገደደች ...)

አሁን እያስረዱት ያለው ሕይወት ከዛሬ አሥራ አራት ዓመት በፊት የሆነ ነው። በሰማንያ ዓመት ዕድሜ ውስጥ የሚገኙትና በጀልዴዕ አባት የሚታወቁት አቶ ረጋሣ ዘወትር የሚጸልዩት ለሕይወታቸው አይደለም፤ የተሰጣቸውን አደራ ለዚህ ልጅ ሳያደርሱ እንዳይሞቱ ነው። ዛሬ አብዛሃ የ17 ዓመት ወጣትና የ8ኛ ክፍል ተማሪ ነው። የማመዛዘን ደረጃ ላይ ደርሷል። ስለዚህ ያስረዱታል።

... haati kee mana warra ishii osuu jirtuu obboleessa ishii qotisuu du'aan dhabdee turte ... Lubbuun eessuma kee kan ba'e harka obboleessa haadha buddeenaa kee keessatti (fuula 25) ... eenyu akka jalqabe dubbachuun rakkisaa ta'uyyuu ... akaakiilii fi abaabiin isaanii waliif warra gumaatu turan (fuula: 26)

(...እናትህ በቤተሰቦችህ ቤት እያለች ታናሽ ወንድሟን በሞት አጣች። የእንትህ ሕይወት ያለፈው በእንጀራ እናትህ ወንድም እጅ ነው። ... ነገሩ በማን እንደተጀመረ መናገር ቢያስቸግርም ... አያቶቻቸውና ቅድመ አያቶቻቸው ደም ተቃብተው ነበርና የገደሉት።)

አብሣ በእንጀራ እናቱ በቤት ውስጥ የቁም ስቅል ማየት ሚስጥር ይህ ነው። እንዲያውም ሽማግሌው እንደሚያስረዱት ልጁም በኋላ እንደተረዳው በሕይወቱ ላይ አለመፈረዱ ያስገርማል። የእናቱም ከሀገር መጥፋት በልጅ የመጨከን ጉዳይ ሳይሆን እራስን የማትረፍ ጥያቄ ነው። የገዳዮቹ አባት የወቅቱ ባለሥልጣን ወገን መሆን ደግሞ ይበልጥ የረዳ ነው።

“Jabana san abbaan haadha buddeenaa kee har’aa taa’itaa olaanaa irra waan jiruuf maqaan isaallee namoota biratti danuu sodatamaafi kabajamaa ture” (fuula: 28-29)

(በዚያን ዘመን የእንጀራ እናትህ አባት ትልቅ ሥልጣን ስለነበረው ስሙ እንኳ በሰዎች ዘንድ በጣም አስፈሪና የተከበረ ነበር)።

በማህበረ ፖለቲካዊ አስተዳደሩ በማህበረሰቡ ዘንድ የነበረውን የገዳ ሥርዓት አካል “ጉማ” አልፎ ደም መቃባቱ እንዴት ለሶስተኛ ትውልድ እንደደረሰ አሳማኝ ባይሆንም በዚህ ዘመን፣ ዘመነ ደርግ መሆኑ ነው፣ ከዘመናዊው ሥልጣን ጋር ተያይዟል። ሥልጣኑም ሌላ የባላንጣ ማሳዳጃም መከላከያም ሆኖ እነርሱ በሕግ ሳይጠየቁ እነዚያ በሀገርም ሳይቀሩ ተሰደዋል። የአብሣ ካለወላጅ እናት መቅረት መንስኤ ይህ ነው።

የጃልዴሶ አባት አደራቸውን ተወጥተዋል፤ እናቱ ያኖረችለትን መልዕክትና ሌላም አድርሰውታል። ያስጨንቃቸው የነበረው ምላሽ አግኝቷል። ከዚያ በኋላ እሳቸው እንደሚሉት ሕይወታቸው ብታልፍ እንኳ በአደራ በልነት አትጠየቅም። ችግራቸው ሳያሸነፋቸው እናቱ ያኖሩለትን የጋብቻ ቀለበትና የሀገሩን ጥምዝ የጣት ቀለበት ከእነተገፈለት ደብዳቤና ፎቶዎች አድርሰዋል (ገጽ:31-34)። የቀረውን መጋፈጥ የአብሣ ድርሻ ነው። የእናቱን ወርቅ እንደተቀበለ ሁሉ ቃሏንም መቀበል አለበት።

Akka hiriyoota kee jaalala haadhaa sorataa barachuuf uumama hin carroomin taatus dhalakoo, barumsi hundaa siif caalatii baradhu (fuula: 33).

(እንደ ጓደኞችህ የእናት ፍቅር እየተመገብክ ለመማር ያልታደልክ ፍጡር ብትሆንም ልጅ ትምህርት ከሁሉም ነገር ይበልጥልሃልና ተማር) ተብሏል። ይህ በመሃል የመጣለት መልዕክት ድሮውንም ለዚህ ትጉህ ለነበረው አብሃ ስንቅ ሆኖታል። መጨረሻው ባያምርም የዘጠነኛ ክፍል ተማሪ ሆኖ ከክፍሉ፣ ከአጠቃላይ ዘጠኛ ክፍል፣ ከትምህርት ቤቱ በአጠቃላይ አንደኛ በመውጣቱ ሶስት ሽልማቶችን በአንድ ቀን ተቀብሏል። በዚህም በሀገሩ ሰው ሁሉ ተወድሷል። በአንፃሩ የእንጀራ እናቱ ልጆች መውደቅ የእንጀራ እናቱን ክፉኛ አናጁታል፤ ግን ዕለቱ የትምህርት ማብቂያ በመሆኑ በፍቅር ታስተናግደዋለች። አብላንም ይህ ድርጊት ገርሞታል።

Duratti lafaa kaatee kan dubbii na irra barbaaddu har'a soon deebii kennuufii callisuu irra dabartee nyaata naa laachuun ishii danuu na raaje. Nyaatni naa dhi'aates akka duraa haftee nyaataa isaan jalaa deebi'e hinturre (fuula: 61).

(ድሮ ከመሬት ተነስታ ነገር የምትፈልግብኝ ዛሬ መልስ እየሰጧችሁት ዝም ማለቷ ሲደንቀኝ ምግብ ለእኔ ማቅረቧ በጣም አስገርሞኛል። የቀረበልኝ ምግብ እንደ ድሮው ከእነርሱ የተነሳ ፍርፋሪ አለመሆኑም እንዲሁ)።

ከወትሮው ለየት ባለ መስተንግዶ መደሰቱን እንጂ "ያልጠረጠረ ..." የተባለው አልታየውም። ለሕይወቱ መዳን በትምህርቱ ያስመዘገበው ጥሩ ውጤት መነሻ ሆኖት በሰው ትብብር እስከ ከምግብ ጋር ካበላችው መርዝ ታክሞ ተርፏል፤ ድኗልም። በተለይም የጎላዋ ፍቅረኛው Fedhii (ፌዲ) እና አባቷ የወደፊት ሕይወቱንም በመወሰን ትልቅ ድርሻ ነበራቸው። የተማረ ቤተሰብ ልጅ የሆነችዋ ፌዲ ሀሳቧ የአባቷ ሀሳብ እንደሚሆን በመተማመን ገና በሀኪም ቤት እያለ ትልቅ ተስፋ ሰጥተዋለች። የልጅም በአባቷ አቶ ሮባ ዘንድ በጉብዝናው መታወቅ ድፍረት ሰጥተዋታል።

"... ganna lamaan kana Finfinnee deemee haadha kiyya biratti dabarsuun koo hinoolu; ta'us abbaa koo bira turtee Fulbaanaa eegalteemmoo ... (fuula: 69) 'hosteela' [teesee barata jetteen] (fuula: 70)

(ሁለቷን ክረምት እናቱ ዘንድ ፊንፊኔ ሂጂ ማሳለፊ አይቀርም፤
ቢሆንም እንተ ከአባቱ ጋር ትቆይና ከመስከረም ጀምሮ ደግሞ ...
ሆስቴል [ገብተህ ትማራለህ አሰኘው])።

እሷ ያለችሁ ሁሉ ተሳካላትና ኦብሃ ዶርም ገብቶ ትምህርቱን ቀጠለ። በመሃል ፌዲ ያቀረበችለት የፍቅር ጥያቄ እናቱን ለመፈለግ ካለው የዘወትር ህልሙ ጋር ቢጋጭበትም በውል ሳያስብ ፍቅር ውስጥ ገብቷል። ለተወሰነ ጊዜም ስለእናቱ ፍለጋ የሚጎተጉተው ስሜቱ ተደብቆ ቆይቷል። ትምህርቱን ለማጠናቀቅ እንደ ዓመት ከጥቅት ወራት ሲቀሩት ገንፍሎበት ወስኖ ይነሳል።

ይህ የእናቱን እና የእሱን ሁኔታ ጉዳያችን ብለው የሚከታተሉት ፌዲና አባቷ፣ አቶ ሮባ፣ ቀደም ብለው ይሠሩት የነበረ ጉዳይ በመሆኑ ሀሳቡን የሚያረጋጋ ሆኖ ኦብሃ ከትምህርቱም ከፌዲም በእናቱ ፍለጋ ምክንያት ሳይለይ ይቆያል።

Barumsa irraa jeeqamta jennee guyya guyyaatti waan irra geenye sii himuu irra of Qusatanuyyuu maatiin kiyya waa'ee maatii kee irratti hidda ... danuu dhamaaneerra; dhama'uuttis jirra. Galatni waaqaaf haata'u malee dadhabbiin keenya gatti hindhabne (fuula: 134).

(በየዕለቱ ምን ላይ እንደደረሰን እንዳንገግርህ ከትምህርት ጋር ያለህን ግንኙነት ይረብሻል ብለን ታቀብን እንጂ ቤተሰቦቹ በቤተሰቦችህ ጉዳይ በዋነኛነት... ብዙ ጥረዋል፤ እየጣሩም ናቸው። ምስጋና ለአምላክ ነውና ልፋታቸው ዋጋ አላጣም)።

ልጅ፣ አባትና እናት በያሉበት ሆነው በአደረጉት ጥረት ኦብሃ ከሁለት ወራት በኋላ፣ በክረምት፣ እናቱን ሊያገኝ ነው። ፌዲና ቤተሰቦቿ ከመከራውም ኑሮ ገላግለውት ለተሻለ ትምህርት ክትትል አብቅተውት፣ የወትሮ እንቅፅልሹን፣ የእናቱን ጉዳይ፣ ፈትተውለታል። ፌዲም “የፍቅር ማተብ” ሆናለች፤ እስከወዲያኛው።

በአብርሃም ተስፋዬ የቀረበው ይህ ልቦለድ በማህበራዊ ሕይወት ላይ የሚያተኮር ሆኖ መስዋዕትነትን ከተለያዩ መልኮቹ ጋር ያሳያል። የኦብሃ አገራት ሳያውቅ በቀደመው ክስተት ምክንያት መስዋዕት ሆኗል። የኦብሃ እናት በተመሳሳይ ትዳሯን፣ ልጇን፣ ሀገሯን ጥላ ወጥታለች። ኦብሃ በተመሳሳይ ክልጅነቱ ጀምሮ የቁም ስቅል ያየው ዘመዶቹ ቀደም ብለው ባኖሩለት እርሾ ምክንያት ነው። የጀልዴሰ አባት፣ አቶ ረጋሣ፣ የእኔ ብጤ ሆነው ሳለ የተሰጣቸውን አደራ ጠብቀው አድርሰዋል፤ ለተቀበሉት አደራ እራሳቸውን ሰውተዋል።

ፌዲ እና ቤተሰቦቿ የልጁ የትምህርት ዕድል እንዳይጨናገፍ ህይወቱም ከምህዋሯ እንዳትወጣ አድርገዋል፤ የሕይወቱን እንቅስቃሴ ለመፍታትም ጉዳያችን ብለው ብዙ ጥረዋል - ደክመዋል። በእነርሱ መስዋዕትነት አብሣ ተረጋግቷል።

አጠር ባለ አገላለፅ ሁሉም የውለታ ሰዎች ናቸው - ሌሎች በዋሉት ውለታ የሚኮነኩና እራሳቸው በዋሉት ውለታ የሚመሰገኑ። አብሣና ቤተሰቦቹ በኖረላቸው ውለታ መከራውን ያጨዱ፤ ፌዲና ቤተሰቦቿ ባደረጉት በግ ሥራ ሀሴት የከመሩ ናቸው።

ልቦለዱን የሚፈታተኑት ጥያቄዎች ቁሙ እንዴት በባህላዊ ሥርዓቱ ሳይፈታ እስከ ቅድመ አያት ደረሰ? የአገራቱ ሞት በዘመነ ደርግ እንደመሆኑ ጉዳዩን የሚከታተል ሕጋዊ እካል ቢያንስ እንዴት አልታየም? የአብሣ እናት የተደላደለ ኑሮ ላይ መሆኗ በልቦለዱ መጨረሻ ታይታለች -ግን የልጇን ጉዳይ በአንድ አማራጭ መንገድ ሳትከታተል ከአሥራ አራት ዓመታት በላይ እንዴት ቆየች? የሚሉት በተደራሲያን ዘንድ መነሳታቸው አይቀርም።

Godaannisaa (ጠባሳው) እና *Kudhaama Jaalala* (የፍቅር ማተብ) የልጅነትን ዘመን ጠባሳ ያሳያሉ። ጠባሳቸው እስከ ወጣትነት አብሮ ሄዶ በስተመጨረሻ ይሸራል። አብሣ በራሱ ትግል ቁስሉን ማከም ጀምሯል ከዘወትር ሕልሙ ጋር ሊገናኝ ነው። አብሣ በቅን ሰዎች ትብብር ቁስሉ እንዲሁ ሊሸር ነው -እሱም ከተወሰነ ጊዜ በኋላ ከህልሙ ይገናኛል። ለአብሣም የራሱ ጥረት የትምህርት ጉብዝና የሰው ፍቅር እንዲያገኝ ከማስቻሉ አንጻር ሁለቱም በትግል ያሸነፉ ናቸው ያሰኛቸዋል። ይህ ተመሳሳሪቸው ሲሆን ይታመሙ የነበረው ህመም ዓይነት ግን ይለያያል። የአብሣ የተሰጠው፤ የአብሣ የእናት ነው።

ማ ጠ ቃ ለ ያ

ይህ ጽሁፍ በዋናነት ትኩረት ያደረገው ከ1983 ዓ.ም. ወዲህ በኦሮምኛ ቋንቋ በቀረቡት ሥነ ጽሑፍ ሥራዎች ላይ ነው። ቋንቋው በከፊል መጻፍ ከጀመረበት ዘመን እስከ 1980ዎቹ ዳስሷል። የቋንቋው ጽሑፍ መልክ እ.አ.አ. ከ1805 ጀምሮ እስከ 1990ዎቹ ድረስ በተለያዩ ፊደላት (አረቢኛ፣ ግዕዝ፣ ላቲን፣ ሺህ በከሪ ሳጳሎ ፊደላት ...) ሲጻፍ ቆይቷል። ከ1983 ዓ.ም. ወዲህ ደግሞ የላቲንን (ቁቤ አፋን ኦሮሞን) መሠረት አድርጎ መጻፍ ጀምሯል።

ከ1983ዓ.ም. በፊትም ሆነ በኋላ ያሉት የቋንቋውን ጽሁፍ ሂደት የሚያመለክቱ ናቸው። ተያያዥነት ያላቸውም ናቸው። ሆኖም ከተጠቀሙባቸው ፊደላትና ምክንያታቸው አንጻር በሁለት ሊከፈሉ ችለዋል። በዚህም መሠረት አሁን ባለው መረጃ ከ1805 - 1991/1793 - 1983 ዓ.ም. ያለው የኦሮምኛ ቋንቋ ጽሁፍ ፣ በዚህ ጥናት መሠረት፣ የመጀመሪያ ምዕራፍ (The First Phase of Afaan Oromo Writing) ሲባል ከ1983 ዓ.ም. ወዲህ ያለው ደግሞ ሁለተኛው ምዕራፍ (The Second Phase of Afaan Oromo Writing) ተብሏል።

ይህ ጥናት ከላይ ከተጠቀሱት ምዕራፎች በሁለተኛው ላይ ያተኮረ ነው። ለዚህ እንደዋና ምክንያት የሚጠቀሰው የኦሮምኛ ዘመናዊ ሥነጽሁፎች (ሥነ-ግጥም፣ ልቦለድ፣ አጭር ልቦለድ፣ ተውኔት ሥራዎች) መታየት የጀመሩት ከ1983 ዓ.ም. ወዲህ በመሆኑ ነው። ይህ ምዕራፍ ከጽሁፍው እንቅስቃሴ አንጻር ሁለተኛ ደባል እንጂ ከሥነጽሁፍ አንጻር የመጀመሪያው ነው።

የኦሮምኛ ሥነጽሁፍ ፈረ በሚል ርዕስ የቋንቋውን ሥነጽሁፍ ከታሪካዊ መልክ አንጻር ያጠናው ይህ ጥናት ፣ ዓላማ ያደረገው ሥነ-ጽሁፎቹን ባሏቸው ተመሳሳይ ተተኪ ጉዳይ (በዋናነት ጭብጣዊ ተመሳስሎ) ማደራጀት፣ ትንተና ማቅረብ ነው። በዚህ መሠረት በዋናነት አሥራ ስምንት ሥራዎች ተመርምረው በአምስት የጋራ ጉዳዮች ሥር ተሰባስበዋል።

በዚህ ጥናት መሠረት ሁለት ያህል ሥራዎች በሀገራዊ መንፈስ ዘመነ ደርግን የሚመለከቱ፣ ስድስት ሥራዎች ኦሮሙማን (Oromooness)፣ ሦስት ሥራዎች በኦሮሚያ አስተዳደር ላይ በኦሮሞዎች ዘንድ ያለውን ልዩነት የሚያትቱ፣ ሌሎች አምስት ሥራዎች በዋናነት ባህል ላይ ያተኮሩ እንዲሁም ሁለት ሥራዎች የየግል ተተኪ ነጥብ ያሏቸው ሆነው ተገኝተዋል።

በመጀመሪያው ክፍል የታቀፉት *Kuusaa Gadoo* (የቂም ቋት) እና *Jennaan* (በለአሉ) ናቸው። በሁለቱም ሥራዎች በዘመነ ደርግ በባለሥልጣናቱ ዘንድ የራስ አመለካከት፣ የራስ ፍላጎት፣ የራስ ግንዛቤ (Self value) ከቆሙለት ሕዝብ በልጦ በመገኘቱ የዘመነ ሥልጣን ለራሳቸው መገልገያ እንጂ ለሕዝቡ ማገልገያነት ሊበቃ አለመቻሉን ያስረግጣሉ።

በሁለተኛ ክፍል የታቀፉት የኦሮሙማ ሥነጽሁፎች ናቸው። ሥነጽሁፎቹ የኦሮሞን ሕዝብ የራስ (ብሔረሰባዊ መንፈስ) በጋራ የሚያነሱ ይሁኑ እንጂ በዋንኛነት ባተኮሩባቸው ዘመናት ይለያያሉ። ከእነዚህም *Jelbeebii* (መዳህ)፣ *Hawwii* (ተስፋ/ምኛት)፣ እና *Kabiir WaadooGadaa: Sabboonaa Oromoo* (ከቤር ዋዶ ገዳ፣ የኦሮሞ ብሔርተኛ) በሙሉና በከፊል ዘመነ ኃይለ ሥላሴን ይመለከታሉ።

እነዚህ ሥራዎች በዋንኛነት በማንነት ጉዳይ (Self Identity) ፍለጋ ላይ ያተኮሩ ናቸው። ኦሮሞ መሆንን እና ኦሮሞ የመሆን ስሜትን ከዘመነ ገዥው መደብ ጋር ያቀርባሉ። ኦሮሞ መሆን በዘመነ ኃይለሥላሴ በአማራዎች ዘንድ ከሰብዓዊነት ደረጃ በታች እንደሰጠው ያስነብባሉ። ይህም በሂደት “ከእኛ አኩል አይደላችሁም” እና “አናንስም” የሚሉ አመለካከቶችን እንደፈጠረና በተፈጠረውም ሀሳብ ግጭት ከኦሮሞ አንጻር ስለተወለዱት አፈንጋጭ ትውልዶች ያሳያሉ። በእነዚህ ሥራዎች ውስጥ ሁለቱንም ስሜት ከሁለቱ አንጻር የሚያቀናቅኑ ትውልዶች የተማሩም ያልተማሩም (አራሹም) ክፍል ናቸው።

ዘመነ ኃይለ ሥላሴን ዳራ በማድረግ ይህንኑ ስሜት የሚያንፀባርቁትም ሌሎች ሥራዎች አሉ። በዚህ ሥር *Dukkanaan Duuba* (ከጭለማው በስተጀርባ) እና *Dhaamsa Abba* (የአባት ኑዛዜ) የሚሉት ይገኛሉ። የአባት ኑዛዜ ወደፊትና ወደ ጎሳ በመሄድ ከዘመነ ኃይለ ሥላሴ እስከ ዘመነ ኢህአዴግ ቢደርስም የመጀመሪያውን ዘመን ዳራ በማድረግ በደርግ ዘመን ላይ ያተኩራል። ሁለቱም ግን በጋራ ለነፃነት ያለው መፍትሔ ትግል መሆኑን ያስረግጣሉ። በሁለቱም ሥራዎች ውስጥ የሚታገሉ አሉ። ታጋዮቹ ሕያዋን ብቻ ሳይሆኑ ሙታንም ናቸው። (የጭለማው በስተጀርባ) ውስጥ በደርግ የተገደለው የዘመነ ምሁር ጉዲና እና በ(አባት ኑዛዜ) ለልጆቻቸው ቃል ያኖሩት አቶ አረዶ፣ በመንፈስ ጠመንጃ ከያዙት ጋር ይዋጋሉ። ሁለቱም በወቅቱ ለትግል ለተነሳሱት የትግልን ውርስ የሰጡ ናቸው። ለዚህ በበለጠ በጥሩ ምሳሌነት የአባት ኑዛዜው ልቦለድ የሚወሰድ ሥራ ነው።

በዚህ የኦሮሙማ ሥነ-ጽሁፍ ውስጥ ወደ ዘመነ ኢህአዴግ የሚዘልቀው ሥራ *Suuraa Abdii* (የአብዲ ፎቶ) ነው። ይህም ወደ ትግል የተገባው ተፈልጎ ሳይሆን በገዢዎች አስገዳጅነት መሆኑን ያሳያል። መፍትሔው አሁንም ትግል ሆኖ ነገ ኢትዮጵያ ለምትሆነው (እንዳለች ለምትቆየውም ሆነ ኦሮሚያን ለምትፈጥረው) ተጠያቂዎች ስለኢትዮጵያ ከኦሮሞ ጋር ተቀምጠው ለመነጋገር ፈቃደኛ ያልሆኑት የሴማውያን ወገን መሆናቸውን ያስጨብጣል።

በሁሉም የኦሮሙማ ሥነ-ጽሁፎች ውስጥ ትግል አለ። በሐዊ ውስጥ በጋራ ተቀምጠው ከሚከራከሩት የወቅቱ ምሁራን (1960ዎቹ ትውልዶች) በስተቀር ሁሉም የጠመንጃ ትግልን ያሳያሉ። ለዚህ ምክንያታቸው የየዘመኑ ገዥ አካል ወደ ተመረጠው ትግል በመግፋታቸው እንደሆነም እንዲሁ ያቀርባሉ፤ የትግሉን ቀጣይነትም እንዲሁ።

በሦስተኛው ወገን ያሉት በኦሮሚያ አስተዳደራዊ ሁኔታ ላይ የቀረቡ ናቸው- መገንጠልን እና ከሌሎች ጋር መቆየት የሚመለከቱ ናቸው። ተመሳሳይ ጭብጥ ያላቸው የዚህ ክፍል ሦስት ሥራዎች ከኢህአዴግ ጋር ያለውን የአህዴድ ድርጅት ይኮንናሉ። ሥራዎቹ የድርጅቱን ከሕዝቡ መለየት (ለብቻ መቆም)፣ ከሕዝቡ አለመወለድ፣ በቦታችንት ማመን እንዲሁም ለደመነፍሳዊ ፍላጎት በአራራ መጠመድን በዋነኛነትና ንዑስ ጭብጥነት ያነሳሉ።

በአራተኛ ወገን የተነሱት ባህል ተኮር ሥራዎች ናቸው። እነዚህም በባህል በኩል የቀረቡ ይሁኑ እንጂ በመንፈሳቸው ከኦሮሞነት ስሜት የራቁ አይደሉም። ኦሮሞነትን መልሶ ለማዋቀር ባህልን መንተራስ ዋነኛው አማራጭ መንገድ አድርገው ያያሉ። ለራስ ምሉዕ ስሜትም ባህል መሠረታዊ መሆኑን ያተኩሩበታል።

በኦሮሞ ጉዳይ ላይ ከአተኮሩት አራት ሥራዎች ሌላ በጉሙዝ ብሔረሰብ ላይ ያተኮረው *Gurraacha Abbaya* (የአባይ ሻንቆ) ስለብሔረሰቡ ባህል ያሳያል። ይህም እንደ ሌሎቹ ሁሉ ሁሉም “የየራስን ባህል ማጠናከር” የሚለው ሀሳብ ይጎለበታል።

በስተመጨረሻ ሌሎች በሚል ሥር የታቀፉት ሁለት ሥራዎች የየራሳቸው ተናጠላዊ የትኩረት ነጥብ አሏቸው። *Godaannisa* (ጠባሳው) ራሱን ለመፈለግ ስለሚባዝን የተማረ የኦሮሞ ወጣት ሕይወት ያሳያል። በእንጻሩ *kudhaama Jalala* (የፍቅር ማተብ) በማህበረሰባዊ ሕይወት ላይ በማተኮር ስለመስዋዕትነት (ለሌላ መስዋዕትነት ስለመክፈል) ያስረዳል።

ሁለቱም ሥራዎች ግን ሕይወት ትግል መሆኗን በማስረጽ በጥረት የሰው ልጅ የበላይነቱን እንደሚያረጋገጥ ያስረግጣሉ፤ ያሳያሉ።

የኦሮምኛ ሥነ-ጽሁፎች የሚታዩባቸው ተመሳሳይነቶች አሉ። ሁሉም ሥራዎች ከሕዝቡ አንጻር ፣ በሥነጽሁፎቹ መሠረት ፣ ከተጨቋኝ አንጻር የተጻፉ ናቸው። እስከ አሁን የየዘመኑ ገዥ አካል የየራሳቸውን እንጂ የሕዝቡን ፍላጎት አለማሟላታቸውን ያሰርዛሉ። አመራሩ ሕዝቡን እንደማያውቅም ይጠቁማሉ።

በተናጠል ከሥልጣን አንጻር የኦሮሙማ ሥነጽሁፎች፣ የኦሮሚያ አስተዳደራዊ መልክ እና የባህል ሥነ-ጽሁፎች ተመሳሳይነት አሏቸው። በእነዚህ ሥር ያሉ ሥነጽሁፎች ለጭብጣቸው መሠረት ያደረጉት ፣ ታሪካቸውን ያንጓዙት ፣ ለማስረጃ የተጠቀሙት የማህበረሰቡን ባህል ነው። በሌላ አባባል የቀደምት አባቶችን ማህበራዊ ተቋማት ለሥነጽሁፋዊ ሥራዎች አውለዋል።

ከላይ ከተመለከተው የጋራ ሥልጣን ሌላ በተቃራኒቢነት ተጨማሪ የስልጣን ተመሳሳይነት ያሏቸው ይኖራሉ። ስለሆነም ሥነ-ጽሁፎቹ በቀጣይነት ከዚህም ሆነ ከሌላ አንጻር ሊመረመሩ ይገባል። በተለይም ለተሻለ ሥነ ጽሁፍ መበርከት የሥነጽሁፋዊ የሥልጣን ጥንካሬና ድክመት ምርመራ ጠቀሜታ ስለሚኖረው ይኸው ቢደረግ የተሻለ መሆኑን የጥናቱ ባለቤት ያምናል።

ዋቢዎች

ሒንሴኔ መከራያ ፤ « የዳባ ወዴሳ ሕይወት ታሪክና የተውኔት ሥራዎቹ» አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ፤ ቲያትር ጥበባት ክፍለ ትምህርት፤1985 ዓ.ም.።

መስፍን ወልደማርያም፤ እንጉርጉር ፤አዲስ አበባ፤ ኮከብ ማተሚያ ቤት፤1967 ዓ.ም.።

ሰይፊ ነበልባል ፤ ቁጥር 75፤ ሰኔ 1998 ዓ.ም.።

ሽፈራው እንሠርሙ ፤ «የአፋን ኦሮሞ ቲያትር ፡ ከ1983 - 1987 ዓ.ም.» አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ፤ቲያትር ጥበባት ክፍለ ትምህርት፤1989 ዓ.ም.።

ብርሃኑ ኃ/ማርያም፤ «በኦሮምኛ ቴሌቪዥን የዳንጋ ‘Dhangaa’ መዝናኛ ፕሮግራም ላይ የተላለፉ ተውኔቶች / ‘ከኮ’ ‘ዋንፈላ’ እና ‘አጃላ’/ ሂሳብ ግምገማ ከተውኔት አላባወያን እና ዝግጅት አንፃር» አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ፤ ቲያትር ጥበባት ክፍለ ትምህርት ፤1985 ዓ.ም.።

ተስፋዬ ዮሴፍ፤ «ከ19984-1987 ዓ.ም. መጨረሻ ድረስ በበሪሳ ጋዜጣ ላይ የወጡ ግጥሞች መዘርዘር ከአጫጭር መግለጫዎች ጋር» አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ፤ ኢትዮጵያ የቋንቋዎችና ሥነ ጽሁፍ ክፍለ ትምህርት ፤ 1988 ዓ.ም.።

ተክለጻድቅ መከራያ፤ አፄ ዮሐንስና የኢትዮጵያ አንድነት ፤ አዲስ አበባ፤ ኩራዝ አሳታሚ ድርጅት፤ ቦሌ ማተሚያ ቤት ፤ 1982 ዓ.ም.።

ታደሰ ያደቱ፤«ዋና ዋና ገፀ ባህርያት አሳሳል በሁለት የኦሮምኛ ልቦለዶች ውስጥ ‘Godaannisaa’ fi ‘Suuraa Abdii’ አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ፤ የኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ሥነ ጽሁፍ ክፍለ ትምህርት ክፍል፤ 1993 ዓ.ም.።

ታጠቅ ፤1959 ዓ.ም.፤ በአውሮፓ የኢትዮጵያ ተማሪዎች ማህበር መጽሔት፤ ፖርቱጋል።

ታጠቅ ፤1965 ዓ.ም.፤ በዓለም አቀፋዊ የኢትዮጵያ ተማሪዎች ማህበር ቲያትር መጽሔት፤ በአውሮፓ የኢትዮጵያ ተማሪዎች ማህበር የተዘጋጀ ቁ.1(መስከረም- የካቲት)።

ሾምቤ ኃ/ማርያም ፤ « በኢትዮጵያ ሬዲዮ የአሁኑ ማለዳ የኦሮምኛ መዝናኛ ፕሮግራም የተላለፉ ድራማዎች ከ1990 - 1992 ዓ.ም.» አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ፤ ቲያትር ጥበባት ክፍለ ትምህርት፤ 1993 ዓ.ም.።

አነስሞስ ነሲብ ፊ አስቴር ገና፤ በርሲሳ ጀልቀባ ፤ሲ.ው.ዲ.ን ቶልፊሚ ሙጡዋ ቡኪ እሰጅሩ ገንደ ሙንኩሎ ፤1894።

ወልደዮሐንስ ወርቅነህ እና ገመቹ መልካ፤ ኦሮሚያ ፡ የተደበቀው ግፍ ታሪክ (ክፍል አንድ)፤ አዲስ አበባ፤ ንግድ ማተሚያ ቤት፤ 1986 ዓ.ም.።

ዘርሁን ሁሪሳ፤ « በኢትዮጵያ ቴሌቪዥን ኦሮምኛ (ደንጋ) መዝናኛ ፕሮግራም የቀረቡ የአዩ (Aayyee) እና ኩርሲ(Kursii) ተውኔቱ ግምገማ ከቴሌቪዥን ጽሁፍ

ተውኔትና ዝግጅት አንጻር» አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ፣ ቲያትር ጥበባት ክፍል ትምህርት፣ 1995 ዓ.ም.።

የናስ አድማሱ እና ሌሎች፣ አማርኛ ለኮሌጅ ደረጃ (ያልታተመ)፣ አዲስ አበባ

ቀ.ኃ.ሥ.ዩኒቨርሲቲ፣ 1966 ዓ.ም.።

ደጋጋ ሰለሞን ፣ «የኦሮምኛ ትያትር አጭር ቅኝት ከ1988 - 1991 ዓ.ም.» አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ፣ ቲያትር ጥበባት ክፍል ትምህርት ክፍል፣ 1992 ዓ.ም.።

ዳኛቸው ወርቁ ፣ አደፍርስ ፣ አዲስ አበባ ፣ ንግድ ማተሚያ ቤት፣ 1962 ዓ.ም.።

ጀቤሳ ዲልቦ ፣ «ኤች አይ ቪ/ ኤድስን አስመልክተው በሬዲዮ ፋና የተላለፉ የኦሮምኛ አዝናኝ አስተማሪ ተከታታይ ድራማዎች» አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ፣ ቲያትር ጥበባት ክፍል ትምህርት ክፍል፣ 1995 ዓ.ም.።

Abraam Tasfaayee. Kudhaama Jaalalaa. Finfinnee: Intarpriza Artastikii, 2004.

Asfaw Beyene. "The Oromo Calendar: The Significance of Bitu Qara" The Journal of Oromo Studies. Vol.2 No.1&2: Middle Tennessee State University, 1995.

Asmerom Legesse. Gadaa: Three Approches to the Study of African Society. New York: The Free Press, 1973.

Asafaa Tafarraa Dibaabaa. Edas - Edanas. Finfinnee: Intarpriza Artastikii, 1997.

_____. Anaan'yaa. Finfinnee: Intarpriza Artastikii, 1998.

_____. Danaa. Finfinnee: Intarpriza Artastikii, 2000.

Bahiru Zewde. History of Modern Ethiopia 1855-1991(2nd ed.).Addis Ababa: Addis Ababa University Press, 2002.

Bantii Oliiqaa. Yaadani-Asoosama Gabaabaa. Finfinnee: Mana Maxxansaa Boolee,1998.

Dereje Hinew. "Historical Significance of Some Gadaa Centers in Oromia". M.A. Thesis Addis Ababa University: School School Studies, Department of History, 2005.

Dhaabaa Wayyeessaa. Dukkanaan Duuba. Finfinnee, 1983ALH.

_____. Godaannisa. Finfinnee: Mana Maxxansaa Berhaani inna Salaam, 1992.

_____. Gurracha Abbayaa. (2^{ffaa}). Finfinnee: Intarpriza Artastikii, 2005.

_____. Jennaan. Finfinnee.1983 ALH.

Dorson, Rechar, M. (ed.). Folklore and Folklife. Folklore Institute: Bloomington, Indiana, 1972.

Dundes, Alan. The Study of Folklore. California Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.J., 1965.

- Enwezor, Okwui. "The Post Colonial Constellation: Contemporary Art in State of Permanent Transition" Research in African Literature. Vol.34, No. 4 ;Indiana University Press, 2003.
- Fayyisaa Yaadasaa. Jilbeebii .1984 ALH.
- Feyisa Demie. "Historical Challenges in the Development of the Oromo Language and Some Agenda for Future Research" The Journal of Oromo Studies. Vol.3, No. 1&2: Middle Tennessee State University 1996.
- Fisher, Janet. "Historical Fiction" in International Companion Encyclopedia of Children's Literature. Peter Hunt (ed.) London and New York: RoutledgeThomson publishing Company, 1996.
- Gaaddisaa Birru. Dhaamssa Abba. Finfinnee: Inteerpriza Biranna, 2004.
- _____. Kuusaa Gadoo. Finfinnee: Interpriza Artistikii, 1983ALH.
- Gadaa Melbaa. Oromia: An Introduction. Kartum, 1988.
- Greenblatt, Stephen, "Culture". Critical Terms for Literary Study, 2nd ed. Lentricchia and Thomas Mc Laughlin (ed.) Chigago University Press, 1995.
- Guerin L.W Wilfred .et al. A HandBook of Critical Approach to Literature. (3rd ed.) New York University Press, 1992.
- Hundasaa Waaqayyaa fi Toleeraa Tasammaa. Seenaa Saba Oromoo fi Sirana Gadaa. Finfinnee: Mana Maxxansaa Intarpriza Boolee,1995.
- Hudson ,W.Henery. An Outline History of English Literature. New Delhi: krishan Nagar Printing Press, 2005.
- Hylander ,Fride. "Onesmos Nesib: Some Remarks on Cerulli's 'The Folk Litreature of the [Oromo]'" Jounal of Ethiopian Studies.Vol. VII, No.2.Addis Ababa, 1969.
- Isaayyaas Hordofaa. Hawwii. Finfinnee: Mana Maxxansaa Meegaa, 1995.
- Jaaraa Lammi. Dhiiga Diinomte. Finfinnee: Manna Maxxansaa Boolee, 2000.
- Kumsaa Buraayyuu. Suuraa Abdii. Finfinnee: Mana Maxxansaa Boolee, 1993.
- Mahdi Hamid Muudee. Oromo Dictionary.Vol.1, English-Oromo (Atlanta Gorgia: Sagalee Oromo Publishing Co.Inc.) 1995.
- _____. Assembly. Addis Ababa: Bahannem Selam Printing Press, 1994.

- Mekuria Bulcha. "The Language Policies of Ethiopian Regimes and the History of Written Afaan Oromo: 1844-1994" The Journal of Oromo Studies. Vol.2 No.2, MiddleTenness State University, 1994.
- Melakneh Mengistu. Fundamentals of Literature for Colleges: Theory and Practice. Addis Ababa: Commercial Printing Enterprise, 1999.
- Mohammed Hassen. "Shaykh Bakrii Saphalo (1895_1980): A Prolific Scholar and a Great Oromo Nationalist" The Journal of Oromo Studies. Vol; 10, No.1& 2. MiddleTenness State University, 2003.
- Muluugeeta Nagaasaa. *Gumaa*.1985 ALH. [?]
- Odaa Vol.:1 .1, 1992.
- Odaa vol. 1:2 June, 1993.
- Patterson, Lee. "Literary History" Critical Terms for Literary Study. (2nd ed.) Lentricchia and Thomas Mc Laughlin (ed.) Chigago University Press, 1995.
- Pickering, James and Jeffrey D. Hoepfer. Literature. (5th ed.) Prentice – Hall, Inc. United State of America, 1997.
- Propp, Vladimir. "The Nature of Falklore" in Fekade Azeze (Compiler) "Reader for EtLi621: Folklore" (UnPublished Teaching Material). Addis Ababa University, Department of Ethiopian Languages & Literature MA in Ethiopian Literature & Folklore, 2003.
- Sa'id Muhaammad Alii. Kabiir Wadoo Gadaa: Sabboona Oromoo. (2^{ffaa}) Finfinnee: Mana Maxxansa dhunfaa Ellenii, 2004.
- Seenaa Jeneraal Waaqoo Gutuu Gabaabinaan*, 2006
- Smallwood, Philip (rev.) "On a history of English Literature" by Michel Alexander. A Quarterly Journal of Litrary Criticism Vol. 1 No.4, 2001.
- Taklee Qinxii. Dirmammuu.Finfinnee: Mana Maxxansaa Interpraiiza Boolee, 1995.
- Taammanaa Bitimaa. Hamma Yoomitti Nu Hidu. Berlin: ASTE of Free University, 1983.
- Tilahun Gamta. "Qube Afaan Oromo Reasons for Choosing the Latin Script for Developing an Oromo Alphabet". The Journal of Oromo Studies. Vol1; No. Middle Tennessee State University, 1993.
- Wako Dubo.Gujjii Social Convention and Laws of Society Rehearsed at 22nd Bokko Assembly.Addis Ababa:Berhanena Selam Printing Press,1998.

The Oromo Writing System of Shaykh Bakrii Saphalo

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII
	C	C.	C.	C.	C.	C.	C.	C.	C.	C.	C.	C.	C.
?	፩	፪	፫	፬	፭	፮	፯	፰	፱	፲	፳	፴	፵
b	፶	፷	፸	፹	፺	፻	፼	፽	፿	፾	፿	፿	፿
d	፿	፻	፺	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
d'	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
h'	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
w	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
z	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
h'	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
t	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
y	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
k	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
l	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
m	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
n	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
s'	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
f	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
s²	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
k	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
n	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
s	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
t	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
h	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
s	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
g	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
g'	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
h	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
h'	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻
h'	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻	፻

Adopted with permission from R. J. Hayward and Mohammed Hassen "The Oromo Orthography of Shaykh Bakrii Saphalo," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. XLIV, part 3 (1981): 556

አባሪ - 2

ለዚህ ጥናት በመረጃነት ያገለገሉ ሥነጽሁፎች መዘርዘር በደራሲያን ስም ቅደምተከተል:-

- Abraam Tasfaayee. Kudhaama Jaalalaa. Finfinnee: Intarpriza Artastikii, 2004.
- Asafaa Tafarraa Dibaabaa. Edas -Edanas. Finfinnee: Intarpriza Artastikii, 1997.
- _____ . Anaan'yaa. Finfinnee: Intarpriza Artastikii, 1998.
- _____ . Danaa. Finfinnee: Intarpriza Artastikii, 2000.
- Bantii Oliiqaa. Yaadanii-Asoosama Gabaabaa. Finfinnee: Mana Maxxansaa Boolee, 1998.
- Dhaabaa Wayyeessaa. Dukkanaan Duuba. Finfinnee, 1983ALH.
- _____ . Godaannisa. Finfinnee: Mana Maxxansaa Berhaani inna Salaam, 1992.
- _____ . Gurracha Abbayaa. (2^{ffaa}). Finfinnee: Intarpriza Artastikii, 2005.
- _____ . Jennaan. Finfinnee. 1983 ALH.
- Fayyisaa Yaadasaa. Jilbeebii. 1984 ALH.
- Gaaddisaa Birru. Dhaamssa Abba. Finfinnee: Inteerpriza Biranna, 2004.
- _____ . Kuusaa Gadoo. Finfinnee: Interpriza Artestikii, 1983ALH.
- Isaayyaas Hordofaa. Hawwii. Finfinnee: Mana Maxxansaa Meegaa, 1995.
- Jaaraa Lammi. Dhiiga Diinomte. Finfinnee: Manna Maxxansaa Boolee, 2000.
- Kumsaa Buraayyuu. Suuraa Abdii. Finfinnee: Mana Maxxansaa Boolee, 1993.
- Muluugeeta Nagaasaa. Gumaa. 1985 ALH [?].
- Sa'id Muhaammad Alii. Kabiir Wadoo Gadaa: Sabboona Oromoo. (2^{ffaa}) Finfinnee: Mana Maxxansa dhunfaa Ellenii, 2004.
- Taklee Qinaxxii. Dirmammuu. Finfinnee: Mana Maxxansaa Interpraiiza Boolee, 1995.
- Taammanaa Bitimaa. Hamma Yoomitti Nu Hidu. Berlin: ASTE of Free University, 1983.

ማረጋገጫ

እኔ ከዚህ በታች ፊርማዬን ያኖርኩት የድህረ ምረቃ ተማሪ፣ ይህ ጥናት የራሴ መሆኑንና በጥናቱም ውስጥ የተጠቀምኩባቸውን ምንጮች በትክክል መጥቀሴን በፊርማዬ አረጋግጣለሁ።

ስም ጥላሁን ተሊላ በጂ

ፊርማ ጥላሁን ተሊላ

አድራሻ፡ - በአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ቋንቋዎች ጥናት ተቋም የኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ሥነጽሁፍ ክፍል ትምህርት፣ አዲስ አበባ።
የማስረከቢያ ቀን ሰኔ/1998 ዓ.ም.